

Kismarjai Balázs

Borászati földrajzi vizsgálatok a Móri és Nagy-Somlói borvidékeken

doktori értekezés

Témavezető:

Dr. Vidéki Imre PhD ny. egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Földtudományi Doktori Iskola

Vezető: Prof. Bartholy Judit DSc. egyetemi tanár

Földrajz – Meteorológia Program

Vezető: Dr. Karátson Dávid DSc. egyetemi tanár

Készült az ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékén

Budapest, 2019

Tartalom

1	Bevezetés.....	3
1.1	A téma aktualitása és a kutatás célja. Kérdésfeltevés.....	3
1.2	Felépítés.....	6
2	A kutatás elméleti háttere	7
2.1	A földrajz és a mezőgazdasági tér	7
2.2	Mezőgazdasági földrajz.....	8
2.3	A borászati földrajz és helye a földrajztudományban.....	13
2.4	Szőlő- és borgazdaság az agrobizniszben.....	17
2.5	Vidék, táj és a terroir	19
2.6	Eredetvédelem	30
3	A bor és a földrajz kapcsolata a szakirodalomban	36
3.1	Idegen nyelvű szakirodalom.....	36
3.2	Szakirodalom magyar nyelven	41
3.2.1	Gazdaságföldrajzi irodalom.....	42
4	Magyarország szőlőtermesztésének és bortermelésének rövid áttekintése	51
4.1	A kezdetektől a rendszerváltásig	51
4.2	A rendszerváltás és a XXI. századi borpiaci folyamatok hatása a magyar szőlő- és borgazdaságra	58
5	Kisméretű borvidékek, valamint a kis-közepes méretű pincészetek vizsgálata	70
6	Az adatok összegyűjtése és a kutatás módszertana	80
6.1	A terepi kutatás és módszertana	80
6.2	A többdimenziós skálázás	82
7	EMPIRIKUS KUTATÁS I. Mór: egy feltörekvő borvidék	84
7.1	A Móri borvidék történelme.....	84
7.2	Eredetvédelem a Móri borvidéken	87
7.3	A Móri borvidék területi adatainak elemzése	87
7.4	Terepi felmérés a Móri borvidéken	90
7.4.1	Válaszok értékelése többdimenziós skálázással	90
7.4.2	A Móri borvidék borászati vállalkozásai és alapadataik	95
7.4.3	A kérdőívre válaszoló borászatok jövőképe és gazdasági sikerességük meghatározása	98
7.4.4	Termelés és felszereltség	101
7.4.5	Kiegészítő tevékenységek	105
7.5	A felmérés tanulságai a Móri borvidéken.....	107
8	EMPIRIKUS KUTATÁS II. Nagy-Somlói borvidék: egy útkereső csillag.....	109
8.1	Nagy-Somlói borvidék történelme	109
8.2	Eredetvédelem a Nagy-Somlói borvidéken.....	111
8.3	A Nagy-Somlói borvidék területi adatainak elemzése	111
8.4	Terepi felmérés a Nagy-Somlói borvidéken.....	115

8.4.1	Válaszok értékelése többdimenziós skálázással	115
8.4.2	A gazdaságok mérete, kora, a termesztett szőlőfajták	122
8.4.3	A kérdőívre válaszoló borászatok jövőképe és gazdasági sikerességük meghatározása	126
8.4.4	Értékesítési folyamatok, lehetőségek és pinceadatok	129
8.4.5	Pályázati lehetőségek és eredmények	134
8.5	A felmérés tanulságai a Nagy-Somlói borvidéken	136
9	Összefoglalás	137
10	Summary	141
11	SZAKIRODALOM	143
12	FÜGGELÉK	153

1 Bevezetés

1.1 A téma aktualitása és a kutatás célja. Kérdésfeltevés.

A szőlő és a bor az európai és a magyar kultúra része évezredek óta. Már az ókori európai civilizációknál is az identitás fontos része volt, és ez a kereszténység megjelenésével, elterjedésével még inkább jellemzővé vált. Az ókor, majd a középkor közegészségügyi viszonyai, a szennyezett ivóvíz, valamint a keresztény szakralitás kettőse kitüntetett szerepet adott a bornak. Emiatt Európa történelmében a bor végig kiemelt szerepet játszott, gondoljunk itt a huszitizmus, majd a protestáns egyházak álláspontjára a két szín alatti áldozásról, vagy éppen a rendszeres háborúk során a bor szomjoltó, fertőtlenítő szerepére. Nem véletlen, hogy a kialakult szőlőtermesztő helyek, a borkészítés helyszínei az Újvilágtól eltekintve az ókortól kezdve állandóak. Nagyon sok esetben pedig épp az egyház birtokolta a legfontosabb, legjobb szőlőtermő területeket (pl. Chateauf-neuf-du-Pape, Pannonhalma, Eger).

A bor fogyasztása így sokáig napi szükséglet volt, általános élvezeti cikké jóval később vált. Mára azonban az, annak ellenére, hogy világszintű fogyasztása az alkoholos italok közül az 1960-70-es évek óta sör után a második helyre szorult (Anderson – Pinilla, 2018). Emiatt átalakult a bor világkereskedelme. Az egykoron óvilági ital mára az összes kontinensen jelen van: a bor földrajza immáron globális léptékűvé vált. Az alakuló diszciplína vizsgálja ma már a borok készítésének helyét, a kapcsolatot a természeti és a társadalmi környezet között, és ennek hatását a bortermelésre, fogyasztásra, kereskedelmére. Azonban azt is ki kell emelni, hogy hazánkban ilyen borászati földrajzi kutatásokat csak nagyon ritkán végeznek. Hiányzik a diszciplína összefogó ereje, csupán egyes tanulmányok lebbentik fel a leplet, és világítják meg a tudományág létezését.

Megváltozott a termelés módja is. Az óvilági kis, családi gazdaságok, nyugati típusú szövetkezetek mellett egyre hangsúlyosabb szerepet játszanak az újvilági pincészetek, a hatalmas területen gazdálkodó üzemek.¹ Dolgozatomnak részben ez a változás ad aktualitást. A változó világkereskedelem, a változó világízlés egyre jobban meghatározza és megváltoztatja a még oly zárt magyar szőlő- és borágazatot is. Szembe kell nézni a terroiron alapuló európai uniós eredetvédelmi rendszer adta kihívásokkal. Idehaza is definiálni kell a terroirt, mind a szakma, mind a laikus fogyasztó számára. Ennek szükségessége megkerülhetetlen és elengedhetetlen, nem csak a termelésben résztvevő borász, de a laikus fogyasztó számára is. A kiváló minőségű, magas áron értékesíthető termékek ma már mind szűken lehatárolt területről érkeznek: *Mi az a terroir? Lehet-e egyáltalán terroirról – mint fogalomról és mint bortermelési egységről – beszélni kisméretű borvidégeinken?* Fajta és technológiai változásokkal kell küzdenünk – és a váltás, változás már tart, a közeljövő éghajlati változásai miatt pedig ez a folyamat még dinamikusabb lesz. Hogy szőlészeti- és borászati technológiai kérdésekben követnünk kell a világot, az nem is kérdés. De sok kárpát-medencei problémában magunknak kell a válaszokat megadni. Nagyon fontos kérdés, hogy hazai borászataink miképp tudnak reagálni ezekre a folyamatokra. Különösképpen azért fontos és lényeges kérdés ez, mert az ilyen vállalkozásaink döntő többsége a kis és közepes kategóriába tartozik, akiknek sokszor a fennmaradás is komoly erőfeszítéseket igényel, nem hogy a fejlesztés. Fajta- és technológiai változásokkal kell küzdenünk – és ez a váltás, változás már tart, a közeljövőben pedig még dinamikusabb lesz. Hogy a technológiában követnünk kell a világot, az nem is kérdés. *Hogyan tudnak reagálni erre a hazai borászatok? És főként: miként tudnak a változásokra választ adni azok a kis- és közepes borászati vállalkozások, melyek a hazai ágazat derékhadát adják?*

A 22 magyarországi borvidék közül néhány kiemelkedik a többi közül. Tokaj, Szekszárd, Villány, a nagy hármas, melyek szakmai megítélése hazai és nemzetközi szinten jelentősen meghaladja a maradék 19 borvidékét. Azt mondhatjuk, hogy a három borvidék sikeresen vette a borpiac átalakulásából adódó akadályokat. *De mi a helyzet a többi borvidékkel?* E kérdésre válaszul választottam kutatásom alanyainak két kisméretű borvidéket: az Etyek-Budai borvidék árnyékából kitörni kívánó Mórít, illetve a hagyományokból élő, és azokat feltámasztani akaró Nagy-Somló borvidéket. A kiválasztás okai többértűek. Mór fejlődésében megkerülhetetlen a szerepe Budapestnek és Székesfehérvárnak. A főváros közelsége lehetővé tenné egy városellátó borvidék létrejöttét. Ebben Mórnak elsősorban Etyek-Budával kell versenyre kelnie. Nagy-Somló esetében pont ellentétes a helyzet, a borvidék mindentől elzártan kénytelen fejlődni, mely fejlődést befolyásolja a társadalmi-gazdasági folyamatok helyi sajátossága. Mindkét borvidék kisméretű, ebből adódóan nem alakulhatott ki olyan nagybirtokos réteg, mely akár több száz hektár szőlőt tulajdonolva nagyüzemi termelést folytatna. Mindkét helyen a kis- és közepes termelők

¹ A szőlő- és borágazatban Óvilágnak nevezzük Európát, Ázsiát (mint a *Vitis vinifera* szőlőhazáját) és Afrika mediterrán területeit. A többi kontinens – ide értve Dél-Afrikát – összefoglaló elnevezése az Újvilág. Újabb megközelítés már Óvilág – Újvilág – Harmadik Világ háromszögről beszél. Ez utóbbiba a most meginduló ugrásszerű növekedést produkáló ázsiai országokat, pl. Kínát, Indiát sorolják (Banks – Overton, 2010).

vannak többségben. Vannak köztük olyanok, akik tudatosan tervezik gazdaságuk működését, mások csak sodródni az eseményekkel. A két, különböző adottságokkal rendelkező borvidék termelőinek gondolkodásmódja, jövőképe sokat elárul hazánk borgazdasága előtt álló kihívásokról. *Hogyan gondolkodnak a helyben élők? Miben látják a kitörés lehetőségét? Fejlesztés vagy túlélés? Beruházás vagy vegetálás? Hogyan képes egy kis vagy közepes pincészet felvenni a versenyt a nagyobbakkal?* – kérdeztem meg a borvidékeken termelőket.

A magyar borgazdaság erősen belterjes. Értem ezalatt, hogy az ágazatban működő borászatok döntő többsége csak és kizárólag a hazai piacra termel, az export csupán elenyésző számú pincészet esetében realitás. Pedig a bor világkereskedelme folyamatosan bővül: ma már a világ legnagyobb bortermelő országai között ott találjuk Kínát is (6. hely, 11,4 millió hl), amely fogyasztásban is immár az 5. legnagyobb. A fogyasztott bor kereskedelmi mennyisége 2000-ben mindösszesen 60 millió hektoliter volt, ez 15 év alatt 104 millió hektoliterre emelkedett, az értéke pedig majd' 2,5-szeresére nőtt, 12 milliárd euróról 29 milliárd euróra (OIV, 2017). És bár a mennyiségi korlátok értelemszerűen nem teszik hazánkat Franciaország vagy éppen Olaszország, Ausztrália, Chile vetélytársává, mégis, minőségi borainkkal a jelenleginél sokkal nagyobb szeletet lenne lehetséges kiszakítani az új piacokból.

Azonban a hazai ágazat legnagyobb része nem kész a nemzetközi piacra való kijutásra. Ehhez több ok is hozzájárul. Első, és véleményem szerint legfontosabb, hogy a magyar (bor)fogyasztók döntő többsége a nemzetközi trendektől eltér, a generációk óta rögzült szokásokon nem képes, vagy csak nagyon nehezen tud változtatni. Nem ismeri napjaink borait, nincs tisztában azokkal a folyamatokkal, melyek formálják a nemzetközi borpiacot. Sarkítva – de a felmérések tanulsága szerint is (Totth – Szolnoki, 2019) – megragadtunk a szupermarketek és a kis élelmiszerboltok alacsony minőségű borainál, melyek egyeduralmát csupán az elmúlt évtizedben piaci eszközökkel felerősített rozé(fröccs) tudta megingatni. Emiatt a hazai termelők elsősorban ezt a vonalat erősítik, a gyors bevétel érdekében erre az árkategóriára helyezik a fő hangsúlyt. A másik ok a hazai borgazdaság és borélet Tokaj túlsúlya. Azonban az édes desszertborok piaca oly mértékben szűkült az elmúlt évtizedekben, hogy csak erre alapozni egy ország bortermelését és borexportját felér egy ágazati öngyilkossággal. Sokkal fontosabb lenne a kiváló minőséget adni képes szőlőfajtákból nagy, száraz borokat készíteni, ahogy erre éppen Tokajban a furminttal meg is indult a folyamat. Azonban itt kapcsolódik össze a két probléma: a magyar borfogyasztó nem érti (pl.) a furmintot, ráadásul megfizetni sem tudja ezeket, így a borász elsődleges piacának kedvében járva nem ebbe az irányba fog elindulni. A magyar bor fogyasztása tehát Magyarországon történik, exportunk elenyésző, az európai vagy amerikai vásárló ritkán találkozik borainkkal.

Dolgozatomban a fentiek alapján több irányból próbálok választ adni a következő kérdésekre:

1. Mik a terroir földrajzi megközelítései? Lehetséges-e a terroirt nemzetközi nézőpontból vizsgálni Magyarországon kisméretű borvidékeken? Létezik-e sajátosan értelmezhető „magyar” terroir?

2. Hogyan reagálnak a hazai borászatok a nemzetközi borgazdaságban lejátszódó változásokra kisméretű borvidégeinken (Mór és Nagy-Somló)?
3. Képesek-e a kis- és közepes borászati vállalkozások válaszokat adni a rohamosan átalakuló borágazat kérdéseire kisméretű borvidégeinken (Mór és Nagy-Somló)?

1.2 Felépítés

Dolgozatom felépítése hagyományos. Mindez azért, mert a téma bemutatásához ezt tartottam célravezetőnek. Elsőként a téma elméleti megközelítését, majd a kutatás módszertanát mutatom be. Miután a szőlő- és borgazdaság gazdaságföldrajzi vizsgálata meglehetősen mostohagyermek, ezért nagy hangsúlyt fektettem az ágazat mezőgazdasági földrajzban elfoglalt helyzetének kibontására. Ebben elsősorban a nemzetközi szakirodalom mezőgazdasági földrajzzal foglalkozó elméleti vizsgálatait vettem alapul, és helyeztem el az ágazatot az *agrobiznisz* fogalmán belül. Külön fejezeteket szenteltem két olyan témakörnek, amelyek igen jelentősen kapcsolódnak a földrajzhoz, ráadásul használatuk, említésük szinte naponta megtörténik a média borral kapcsolatos híreiben, cikkeiben. Egyik a *terroir* kérdése, mely közvélekedésben egyértelműen természetföldrajzi témakör. A definíciós problémákon túl próbálom bemutatni a fogalom komplexitását, és azt, hogy az alapvető *természetföldrajzi megközelítésen* túl milyen fontos a fogalom *társadalomföldrajzi értelmezése*. A másik ilyen témakör az *eredetvédelem* kérdése, mely az Európai Unió borgazdaságának alapja. Noha már évtizede használjuk, még sokszor az ágazatból élők sem tudják a pontos definíciókat, nem ismerik a rövidítések jelentését – csak a szűkebben termelésre vonatkozó előírásokat követik, de azokat is inkább csak kényszerből, mint megértésből.

Hosszabban mutatom be a *nemzetközi és hazai szakirodalmat*. Miután hazánkban a *borászati földrajz* szinte nem is létező tudományág, eredetét, kialakulását csakis a nemzetközi – nyelvtudásomból adódóan angolszász – szakirodalom fejlődésével, szakkönyvekkel és cikkekkkel tudom felvázolni.² A diszciplína „alapítójától” *Harm Jan de Blij* munkásságától kezdve napjaink szakkönyvein át teszek kísérletet a borászati földrajz tevékenységének bemutatására. Az elmúlt évszázadokban itthon megírt és kiadott gazdaságföldrajzi munkákkal próbálom bemutatni azt, hogy a szőlő- és borgazdaság mint szerves egész, mennyire háttérbe szorult a különböző vizsgálatokban.

Hogy az empirikus vizsgálat elemei és eredményei érthetőek legyenek, röviden meg kell vizsgálnunk a hazai *szőlő- és borgazdaság történetét*. E fejezetet az ELTE BTK-n megírt hasonló témájú szakdolgozatomra alapoztam, azonban bevontam az ilyen irányú kutatások, cikkek, tanulmányok legfontosabb új eredményeit (pl. az aszú megjelenésének kérdése). Sokkal nagyobb hangsúlyt helyeztem a rendszerváltozás utáni, illetve főként a XXI. századi időszak történéseire, napjaink folyamataira. Bár

² Hogy idehaza mennyire ismeretlen már maga a kifejezés is, arra bizonyíték, hogy a Google a „borföldrajz” keresésre mindösszesen 8510 találatot ad ki, melyeknek egyike sem tudományos értelemben vett borászati földrajz. Csak összevetésképpen a „geography of wine” keresésre 48.300.000 találat érkezett 2019 júliusában.

szerkezetileg ide tartoznak, mégis az empirikus kutatásokhoz illesztettem be a két vizsgált borvidék rövid történelmi összefoglalóját és eredetvédelmi szabályozásukat.

Az elméleti rész utolsó két fejezete is már szorosabban/szorosán kapcsolódik kutatásomhoz. Külön fejezetet szenteltem a *kisméretű borvidékek és kisméretű pincészetek nemzetközi vizsgálatainak*. Mindezt azért, mert rendkívül fontosnak tartom, hogy lássuk, merre halad a borászati földrajz, vagy az ahhoz kapcsolódó tudományágak (pl. közgazdaságtan, marketing, szociológia stb.) csoportja. És bár ezen kutatások elsősorban nyugat- és dél-európai, vagy éppen ausztrál és chilei borvidékeken folynak, eredményeik, meglátásaik ismerete, felhasználása előre viheti a hazai vizsgálatokat. Végül pedig saját terepi kutatásom *módszertanát* mutatom be röviden, a fő hangsúlyt az ágazatban ilyen módon még nem használt *többdimenziós skálázásra* helyezem.

Az általános témakörök után következik a két vizsgált borvidék részletes bemutatása. Először a Móri, majd a Nagy-Somlói borvidéken végzett terepi felméréseket mutatom be részletesen. A fejezetek elején az adott borvidék történelméről majd a helyi eredetvédelmi szabályozásáról írok röviden, majd maguknak a kérdőíveknek az eredményei következnek. Disszertációm egy összefoglaló fejezet, majd a felhasznált szakirodalmak felsorolása zárja.

2 A kutatás elméleti háttere

2.1 A földrajz és a mezőgazdasági tér

A földrajz által vizsgált tér egyik speciális, leginkább összetett eleme a „*mezőgazdasági tér*”. Ez a tér úgy része a földrajzi térnek, hogy a benne folyó emberi tevékenység a legszorosabb kapcsolatban van a természeti folyamatokkal. Az éghajlat, az időjárás befolyásolása ugyanis – ha eltekintünk egyes megoldásoktól (pl. felhőosztatási próbálkozások ezüstjodiddal) – reménytelennek tűnik, a mezőgazdaság ki van, és ki lesz szolgáltatva a környezeti feltételeknek.

A mezőgazdasági térben folytatott vizsgálatok szorosan összekapcsolják a természet- és társadalomföldrajzi diszciplínákat, hiszen az agrártevékenység eredményessége nagyban visszavezethető az adott régió természetföldrajzi adottságaira – gondoljunk itt a talajra, a felszíni és felszín alatti vizekre, de ugyanilyen meghatározó az ember szerepe, a használt technológia. A földrajz mellett pedig nem feledkezhetünk meg azon kapcsolódó tudományokról, melyek művelése nélkülözhetetlen a mezőgazdasági termelésben: növénytan, genetika, kémia, stb.

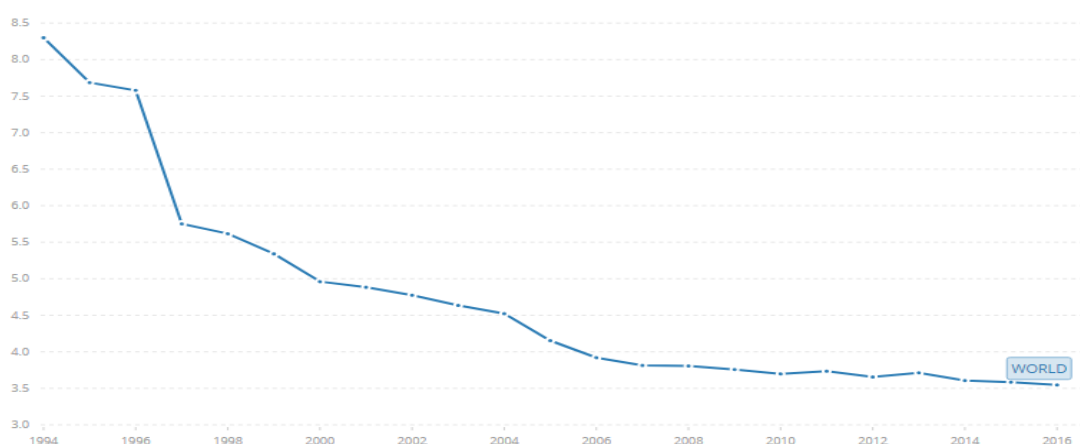
Az a jelenlegi Európai Unió törekvés, amely az identitás, a közösség egyik alappilléreként a szűkebb földrajzi környezet, a táj ismeretét és természetközeli használatát tekinti, egyúttal a mezőgazdasági tér aktívabb kutatását vetíti előbbre. A megközelítés azonban komplexebb, hiszen a vizsgálatok nagy része a

vidéket, a vidéki teret helyezi előtérbe. Ennek oka legfőképpen a mezőgazdasági földrajzban magában keresendő.

2.2 Mezőgazdasági földrajz

A mezőgazdasági szektor az emberiség története során a legnagyobb számban foglalkoztatta a munkaképes populációt, és ez a szerep – noha halványult – napjainkra is fontos maradt. A fejlődő gazdaságok többségénél a GDP-hez ma is jelentősen járul hozzá. A nyugati világban ez természetesen nem így van, sőt az egész világgazdaságot nézve a primer szektor GDP részesedése folyamatosan csökken (1. ábra). De a szektorok közül így is a legnagyobb földterületet használja fel.

1. ábra: A primer szektor részesedésének változása a világ GDP-ből (1994-2016)

Forrás: data.worldbank.org, 2018

Nem véletlen, hogy a mezőgazdaság és kapcsolódó tevékenységek vizsgálata a földrajz hajnala óta jelen van. Mégis, a diszciplína úttörőjének *Johann Heinrich von Thünen*t tartjuk, aki 1826-os művével először szemlélte az ágazat gazdasági vonatkozásait. A korai mezőgazdasági földrajz másik jelentős képviselője a közgazdász *David Ricardo*, aki a „földjáradék elmélettel” a bérlők és a birtokosok közti kapcsolatot vizsgálta.

A korai képviselők ellenére a földrajz ezen ága a XX. század második felében teljessé vált ki. Ekkorra mind a mezőgazdaság, mind az azt vizsgáló mezőgazdasági földrajz is nagy átalakuláson ment át. Az 1950-es évekig a mezőgazdasági földrajz a gazdaságföldrajz részeként a mezőgazdaság térbeli helyzetét, a különböző mezőgazdasági technológiák területi változatosságait, a mezőgazdasági földhasználat különbségeit és változásait vizsgálta. Kísérlet történt ennek a diverzitásnak a magyarázatára, felhasználva a társadalmi-gazdasági szempontokat, figyelembe véve a természeti és történelmi hatásokat (Ilbery, 1985).

Az 1960-as évekre a mezőgazdaságot öt alapvető tény alapján különböztették meg a többi termelői tevékenységtől. Elsőként a termelőegységek vizsgálata révén, ahol a fő szempont a farmméret volt. Logikus, hiszen a termelőegységek mérete meghatározza a termelési módszert és az esetleges specializálódást is. A termékek sokfélesége, mint második szempont az elsőből következik. A termelőegységek specializálódása biztosítja az alapvető termékek kereskedelmét, illetve a vetésforgó elterjedése lehetővé teszi a termőföld tápanyagtartalmának szinten tartását – természetesen a trágyázással és kemikáliák használatával együttesen – ami szintén a termésmennyiség növelését és így a kereskedelmet segíti. Harmadszor a haszonnövények és haszonállatok életciklusa tesz különbséget. A gazdálkodó ugyanis emiatt képtelen teljes mértékben kontroll alatt tartani a termelési folyamatot, fel kell készülni az éghajlati hatásokra, ami a mezőgazdasági tér kiterjesztéséhez vezet. Negyedik szempont a mezőgazdasági tevékenység helyszíne, ettől függ ugyanis a farmer által használt mezőgazdasági rendszer típusa. Végül pedig a mezőgazdaság önálló természete tesz különbséget a többi szektortól. A Föld népességének jelentős része még ma is így él, ami unikálissá teszi az ágazatot, hiszen többségük nem kerül kapcsolatba még a helyi piaccal sem (Ilbery, 1985).

A fentiek mellett ekkora kialakult a mezőgazdasági földrajz négy fő modellje:

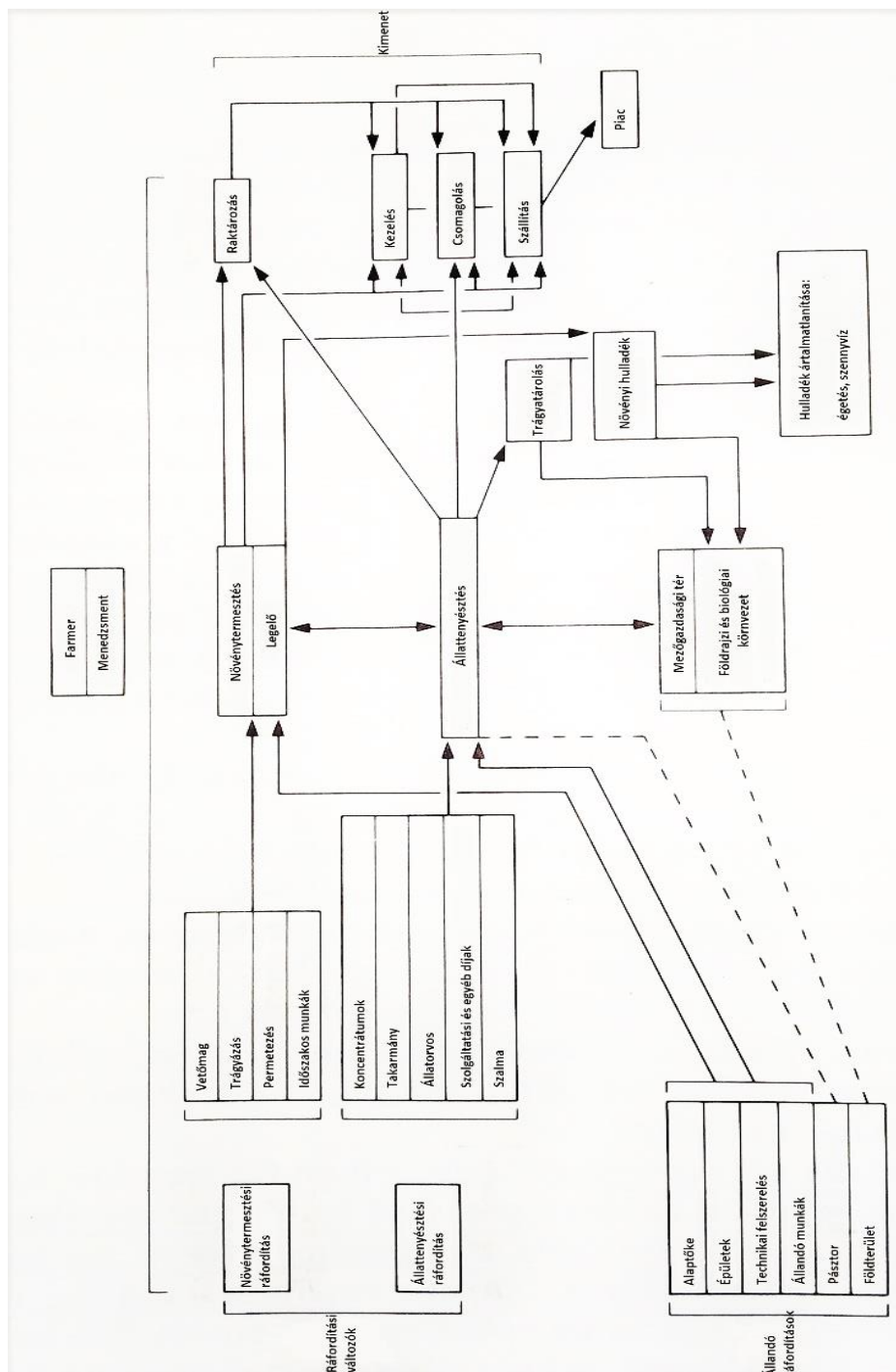
- A földrajzi determinizmus modellje, amely szerint a természeti környezetet meghatározza és kontrollálja a mezőgazdaság döntési folyamatait,
- a gazdasági determinizmus modellje, mely a termelés-szállítás-piac háromszögben látja a fő befolyásoló tényezőt,
- a társadalmi determinizmus képviselői a farmerek személyes értékeire (képzettség, cél, motiváció) helyezik a hangsúlyt,
- végül pedig a radikális modell hívei szerint a csúcstechnológia és az agrobiznisz szerepének növekedése nem vezet további fejlődéshez. Szerintük a posztindusztriális társadalmak mezőgazdaságának jövője az életképes mezőgazdasági közösségek kialakításában rejlik (Ilbery, 1986).

Ahogy a fejlett világban a primer szektor jelentősége csökkent – mind foglalkoztatásban, mind pedig a GDP-hez való hozzájárulásban – úgy hanyatlott a mezőgazdasági földrajz iránti kutatói lelkesedés. Helyette, az 1980-as évektől kezdve az élelmiszerföldrajz jutott egyre nagyobb szerephez. Ennek korai előjelei már az 1970-es évek elején megjelentek. *Morgan* és *Munton* vázolták fel először egy kisméretű farm modelljét (2. ábra).

Egy farm esetében alapvető a kapcsolat a mezőgazdasági rendszer fő elemei között (bemenet, kimenet, vállalkozás és környezet). Az inputok lehetnek változók (pl. vetőmag, takarmány stb.) és fixek (mint például tőke, épület, a földterület), míg a kimenetek a „kapun” áthaladó tételek, amelyeket a farm készpénzért értékesít. Külön csoportot alkotnak a farmon tartott állatok, vagy az ott élő emberek által

elfogyasztott élelmiszerek. Azonban már a szerzők is megjegyezték, hogy a valóság nem ilyen egyszerű. Miközben a mezőgazdasági rendszerek hasonlóak, valójában mind egyedi, hiszen tükrözi a gazdálkodó tulajdonságait is. Ezen kívül az inputok és outputok, a vállalkozás és a környezet (természeti- és társadalmi környezet, piac) közti kapcsolatok meghatározzák a gazdálkodás módját (Ilbery, 1985).

2. ábra: Fiktív farm működési modellje

Forrás: Ilbery, 1985. 6. alapján saját szerkesztés

A politikai gazdaságtan új elméleteinek hatására az érdemi hangsúly fokozatosan az agrár-élelmiszeripari rendszerekre helyeződött, amelynek vizsgálatával a mezőgazdasági földrajz is új lehetőséget kapott. Az

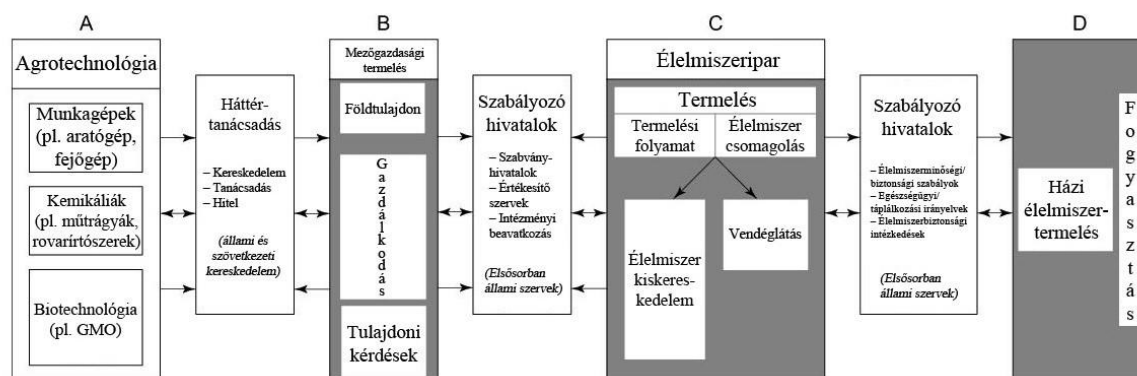
1990-es évekre két új megközelítés kristályosodott ki. Az elsőnek az alapját a szélesedő mezőgazdasági és agrár-élelmiszeripari tőkefelhalmozódás adta, amely lehetővé tette, hogy a kutatások egy tágabb dimenzióban folyhassanak, az élelmiszertermelés növekedésére, a mezőgazdasági technológiákra, az élelmiszerek feldolgozására és kereskedelmére, valamint ezek kapcsolataira koncentrálva. A második megközelítés a mezőgazdaság és a mögötte álló infrastruktúrák vizsgálatát helyezte előtérbe, köztük a nemzeti és nemzetek felett álló szervezetek szerepét, befolyását kutatva (Martii, 2013).

Napjaink agrár-élelmiszeripari rendszere ezekből a megközelítésekből válik teljes körűen érthetővé (3. ábra). Ahogy a mellékelt ábra is szemlélteti, az egykori mezőgazdasági földrajz – amely valaha csak a termeléssel magával foglalkozott – látóköre mára az agrotechnológiától indulva, az élelmiszeriparon keresztül az élelmiszerfogyasztásig terjed.

Erre a mezőgazdasági vertikumra vezette be 1957-ben megjelent tanulmányban Davis és Goldberg az „agribusiness” fogalmát. A magyar szakirodalomban inkább agrobizniszként emlegetett fogalom meghatározása kitalálója szerint a következő:

„Az agrobiznisz egy olyan közgazdasági fogalom, amely magába foglalja az összes, farmokhoz kapcsolódó termelési és elosztási folyamatot; a farmokhoz kötődő termelést; a raktározást; a farmokon megtermelt árucikkek, valamint az azokból készült termékek feldolgozását és elosztását.”

3. ábra: Az agrobiznisz elméleti felépítése

Forrás: Gregory et al. ed. 2009. 18. alapján saját szerkesztés

Davis és Goldberg a fő hangsúlyt az élelmiszertermelés rendszerére helyezte, ezáltal kiterjesztette a szűk értelemben vett mezőgazdaságot egy sokkal szélesebb gazdasági szektorra. Megközelítésükben az agrobiznisz három fő tevékenységi területre osztható, a mezőgazdasági termelésre (a 3. ábra B oszlopa), az azt ellátó ágazatokra (A oszlop), illetve az élelmiszeriparra és a kereskedelemre (C oszlop). Miután a kutatásokban egyre nagyobb szerepet kapott az élelmiszer-termékpálya vizsgálata, az eredeti modell lassan kiegészült a fogyasztással (D oszlop). A különböző élelmiszer-biztonsági problémák (pl. DDT

használat) miatt felállított ellenőrző szervek, az egységes minőségi követelményeket ellenőrző hivatalok, a tanácsadó testületek mind bővítették azt a kört, amelyet az agrobiznisz eredeti fogalma takart.

Az agrobiznisz klasszikus megközelítése, amely az agrár-élelmiszeripari szektort egy nagy cég által irányítottként képzei el, leginkább az USA-beli tapasztalatokon alapult. A fogalom használatának terjedése, az ágazat szereplőinek „összefogása” egyszerű, racionális döntés volt: míg ugyanis a szűken értelmezett mezőgazdaság(i termelés) GDP-re gyakorolt hatása az USA-ban minimális, az agrobiznisz szereplőivel kiegészülve már jelentősebb lobbierőt képesek gyakorolni.

Miután a nagy áruházláncok, a leányvállalatok ilyen arányban máshol nem alakultak ki, a világ többi részén más megközelítést kerestek. Nem véletlen, hogy az agrobiznisz francia megfelelője („*la complexe agro-alimentaire*”) egy sokkal szélesebb modelljét képzelte el az agrár-élelmiszeripari vertikumnak. Ez, és az egyre erősebb kritika elérte azt, hogy az 1980-as évektől kezdve a mezőgazdasági földrajz kezdte meghaladni az addig domináns angolszász agrobiznisz fogalmát (Gregory et al. ed. 2009).

A hazai agrárkutatások ekkor még nem igen használták a fogalmat, inkább *vertikális* és *horizontális integrációról* beszéltek, mint az élelmiszertermelés szakaszainak szoros összehangolására irányuló törekvéstről (Sárkány, 1968). Ebben a megközelítésben a horizontális integráció az azonos tevékenységet folytató vállalatok, gazdaságok együttműködését jelenti, míg a vertikális integráció esetén a termelési és technológiai lépések válnak folyamatossá, a nyersanyagtermeléstől kezdve a késztermékek piacra való juttatásáig (Márton, 1977).

Az agrárvertikumon belüli kutatások ösztönzője alapvetően két, egymásnak ellentmondó vonulat. Egyrészt arra törekednek, hogy a mezőgazdaságot és az élelmiszertermelést elválasszák egymástól két különálló gazdasági ágazatra, így szorosabban össze tudják hangolni az iparföldrajz ágaival, a globalizációval, valamint a fordizmusból a posztfordizmusba menő átmenettel. Ebben a megközelítésben újra jelentkeztek azok az összefüggések, amelyek a XIX-XX. század fordulójának agrárvitáiban kerültek elő.³

Egy másik megközelítésben a kutatók a mezőgazdasági termelésben érintett vállalatok, szervezetek sajátosságait vizsgálták, mennyiben hatnak ezek a tájra, és mennyiben hat rájuk az viszont. A termelési rugalmasság, a különböző földművelési formák, az ökotudatos gazdálkodás folytatása, a termelő és a táj kapcsolata – ezáltal a társadalom és a táj kölcsönhatása ad egy teljesen új megközelítést a kutatások számára.

³ Az „agrárkérdés” közéletben való megjelenése Karl Kautsky *The agrarian question* c. munkájához köthető. Felvetése ahhoz a paradoxonhoz kapcsolódott, hogy a korszak európai országaiban felértékelődött a mezőgazdasági szektor politikai súlya, miközben a GDP-hez való hozzájárulása drasztikusan csökkent (Gregory et al. ed. 2009).

Sok esetben egy adott régióra jellemző gazdálkodási forma befolyással van a terület politikai és gazdasági viszonyaira; nem lehet figyelmen kívül hagyni az ott élő és gazdálkodó emberek véleményét.⁴ A termelés és a természet kölcsönös egymásra hatása fölött ma már nem lehet figyelmetlenül átlépni. Az Európai Unió gazdáknak nyújtott pénzügyi támogatása is egyre nagyobb mértékben a környezettudatos termelés irányába hat. Itt kell ismét megemlíteni az agrobiznisz kapcsán már érintett élelmiszer-biztonság kérdését is, amely – jogosan – egyre nagyobb figyelmet kap. A fejlett világban jelentkező fogyasztói aggodalmak, melyet a sajtó által kirobbantott botrányok tartanak megfelelő szinten, felvetik a politikai felelősség kérdését is.⁵ Nem véletlen, hogy nagyobb az igény az egészséges táplálkozás iránt, terjedőben vannak a bioélelmiszerek. Egyre nagyobb az igény a fair-trade mozgalom keretében előállított termékek iránt.

Az ellentét a fenti két megközelítés között arra sarkallta a földrajzosokat, hogy kutatásaikba bevonják a különböző rokon- és határtudományok képviselőit. A társadalmi és gazdasági kapcsolatok a globális és a helyi hálózatokban, a különböző fogyasztási szokások vizsgálata megköveteli a szociológusok és más kutatási területek képviselőinek részvételét.

2.3 A borászati földrajz és helye a földrajztudományban

Feltehetjük a kérdést: miért a földrajz (a leg)alkalmas(abb) a szőlő és a bor, a szőlőtermesztés és a borkészítés vizsgálatára? Az egyszerű válasz azonnal a szemünkbe tűnik, ha leveszünk egy palack bort a boltok polcairól. A címkén a borok neve általában termőhelyükre (=földrajzi helyre) mutat, és a szőlőfajta neve pusztán másodlagos szereppel bír. Ennek oka, hogy a termőhelyek többségének sajátos fajtaszerkezete van, melyekhez egyedi borkészítési módszerek tartoznak. Emiatt fordulhat elő, hogy – főleg a latin területeken – a boros címkére nem kerül rá a fajta neve, hiszen az adott területen csupán egyféle fehér, vagy éppen vörös szőlőfajtát termesztnek.

Egy átlagos borfogyasztó természetesen hallott a talaj hatásáról, esetleg a közetről, amely a borvidéken elterjedt, tisztában van a – sajnos sokszor rosszul használt – mikroklíma fogalmával, az éghajlat befolyásoló szerepével. Igen, hiszen a természeti környezet karakterisztikusan jelenik meg a borban. Ugyanakkor az emberi tevékenység, a borászati technológia ma már talán még fontosabb, mint a fentiek. Az oxidatív technológia, a hordók alapanyaga (francia tölgy, amerikai tölgy vagy éppen zempléni tölgy), az élesztők típusai, a számítógépes vezérlésű reduktív borfeldolgozás lehetőséget ad a borivóknak, hogy ízlésüknek leginkább megfelelő italt fogyasszanak.

Tömören tehát: a borászati földrajz a fentiek összessége. Bővebben: a diszciplína nem csak a borvidék helyével foglalkozik, hanem a természeti környezet és az emberi, kulturális hatások között kialakult

⁴ Ilyen kiemelkedően hatásos érdekképviseléssel bírnak például a champagne-i gazdák, de Magyarországon is indult társadalmi (termelői) összefogás a Szerencsre tervezett erőmű ellen.

⁵ Gondoljunk itt a hazánkban nagy port felvert fűszerpaprika ügyre, vagy a bébiételek veszélyes-anyag tartalmára.

kapcsolatokkal; hogyan hat ez az izgalmas, különös összefonódás a borvidéken elkészült borokra, hogyan befolyásolja a piacot és a fogyasztást.

A szőlő- és borgazdaság modern földrajzi megközelítése *Harm Jan de Blij* nevéhez fűződik. Ugyan az ókori földrajztudósok, mint például *Strabon* vagy az idősebb *Plinius* a borgazdaságot a római-kori mezőgazdaság egyik legfontosabb pillérének tekintették, és a Birodalom kiterjedése össze is függött a szőlőtermesztés területével (Unwin, 1991), de a későbbi korok földrajza legfeljebb útleírásként érintette a témát. Az újkori földrajz megszületése a XIX. században párhuzamosan történt az újkori szőlő- és borgazdaság létrejöttével. A helyszíne Franciaország volt, ahol *De la Blache* és *Brunhes* először közelítették meg az ágazatot gazdasági szempontból. Az utánuk következő szünetet a már említett de Blij törte meg úttörő munkájával (de Blij, 1983).

A borászati földrajz kapcsolata a földrajz több ágával alapvető és megkerülhetetlen. Miután a földrajz a térre, és az ember-táj kapcsolatra, a régiók karakterére koncentrál, ez kifejezetten előnyös szempontokat ad a szőlő- és borvertikum vizsgálatához. A természetföldrajz kapcsolódása kezdetben a felszínformákon és a talajon keresztül jelentkezett. A környezeti feltételek kritikussága a szőlőtermesztésben, mint a mezőgazdaság bármely ágazatában, közismert. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a szőlő esetében az egyéb mezőgazdasági haszonnövényeknek elsődleges tényezők – mint például talaj – nem feltétlenül fontosak. A talaj sok esetben túlértékelt tényező, a legjobb borok közül számos olyan talajokon növő szőlőből készül, ahol más növény esetleg meg sem teremne. Ennek oka, hogy a szőlő „szeret” szenvedni, rendkívül mélyre hatoló gyökérzete révén képes szinte az anyakőzetből tápanyagot felszívni; ez okozza az ilyen borok kiemelkedő ásványosságát (pl. *Sancerre* a Loire-völgyében, vagy a *Nagy-Somlói* borvidék).

6

Az éghajlati viszonyok szintén meghatározzák a szőlő létét. A növény elterjedése mindkét félgömbön nagyjából a 30°-50° szélesség között mozog, ettől délre a tél, ettől északra a kellő felmelegedés hiánya gátolja megtelepedését. Ez azonban nem mindig volt így, a globális klímaváltozások többször is eltolták ezt a sávot; Anglia területe az elmúlt évszázadokban hol be-, hol kikerült a szőlőtermelésre alkalmas területből. A szőlő ugyanis a 12-22°C átlaghőmérsékletű zónában érzi jól magát. A hagyományosan szőlővel foglalkozó területek feljegyzései pedig a klímaviszonyok rekonstruálásra is alkalmasak, gondoljunk itt a Kőszegen 1740 óta vezetett *Szőlő jövésnek könyvére*. A napjainkban egyre több gondot – akár napi problémát okozó – globális éghajlatváltozás trendjei az elkövetkező évtizedekben is jelentős kihívás elé állítják az ágazatot. A melegedés, a csapadékmennyiség-változások jelentős hatással vannak, lesznek a termesztett fajtákra, a termésmennyiségekre, annak minőségére és így az árakra is. (Dougherty, 2012) Sok borvidék most bír a klímaoptimummal, a további változások visszaeséseket okozhatnak. Ezek ellen a technológia kínál lehetőséget. A flexibilitás, a változások befogadása, kihasználása lesz a

⁶ Részletesebben lásd. 2.5 Vidék, táj és a terroir c. fejezetet

következő évek nagy kérdése, gondoljunk itt a GMO fajták szőlészetben való megjelenésére, vagy az öntözés kérdésére.

A domborzat szerepe is igen fontos. Egy ideális szőlőterület fekvése az északi félgömbön dél-délnyugat, a déli félgömbön ezzel ellentétes, hiszen így maximalizálja a beérkező napsugarak hatását. A lejtőszög mértéke sem elhanyagolható: a túl meredek lejtőkről lemosódik a talaj, vagy a kőzet⁷, amit aztán megfeszített munkával kell visszaszállítani a magasba; a lankás domboldalak ellenben nem kapnak megfelelő mértékű besugárzást, ráadásul feltöltődnek a magasból lehordott üledékekkel, ami rontja a talaj minőségét. Nem véletlen, hogy Burgundiában a lejtőkön elfoglalt helyük alapján sorolják be a termőhelyeket (Unwin, 2012).

A természetföldrajzi kapcsolaton túl a társadalomföldrajzzal is állandó és szoros együttéléstről beszélhetünk a diszciplína kapcsán. Az általános gazdasági kapcsolaton túl kiemelném a szőlőgazdaság mint a táj, és a regionális tér közti összefüggést. A szőlő- és borgazdaság ugyanis több száz évre visszamenően regionális alapokon szerveződik. Ez a tartós tradíció különbözteti meg az óvilági bortermelést az újvilágitól, ahogy az emberi tevékenység rajta hagyja kéznyomát a természeti környezeten, létrehozva a *kultúrtájat* („cultural landscape”). Ez a sajátos táji, építészeti, gazdasági környezet az, ami miatt számos borvidék a leglátogatottabb idegenforgalmi célpontok közé tartozik.

Ez a rendkívül hosszú folyamat, mely a borvidékeken az ember és a természet között lejátszódott és lejátszódik, áthatja az emberi történelmet. Már az ókortól kezdve a gyarmatosítás meghatározó egyik aspektusa volt a szőlőművelés és a bor. A főníciai, a görög, majd a római kolóniák oda települtek, ahol a borkészítés lehetősége adott volt, ahol az megfelelő cserealapot képezett a barbárok felé.

„A gabonafélékre és a szőlőre épülő gyarmatosítás a Földközi-tenger medencéjének legkorábbi, specializálódott, monokultúrás tengeri és kereskedelmi gazdaságát hozta létre.” (Stanislawski 1973, idézi Dougherty, 2012. 17.)

Tulajdonképpen ez adja az identitást a régióknak, emiatt lettek a legelső bormegjelölések regionális alapúak. Így a név adja az elismertségét a bornak, nem véletlen, hogy az Uniós szabályozásokkal hosszú küzdelem vette kezdetét például a „tokaji” név kapcsán, de említhetjük a francia gazdák „birkózását” a kaliforniai termelőkkel is.

Ez pedig a borászati ágazat nagy határvonalához, az Óvilág – Újvilág ellentétpárhoz vezet. Az újvilági borvidékek (az amerikai kontinens, Dél-Afrika, Ausztrália, Új-Zéland) kialakulásukat a gyarmatosításnak köszönhetik. Érdekes, hogy ebben a franciák mennyire nem vettek részt, helyettük a többi európai nemzet terjesztette ki a szőlőtermő területeket. A spanyolok Kaliforniában és Dél-Amerikában, a hollandok Dél-

⁷ Erre a legjobb példa Mosel, ahol a szőlőültetvények olyan meredek, hogy mind a leszüretelt gyümölcsöt, mind a lemosott palát drótkötélpályán szállítják.

Afrikában, a britek Ausztráliában és Új-Zélandon. Az ott megtelepedők pedig máig kihasználják, hogy a szabályozás szintje meg sem közelíti az európaiat.

Az óvilági borvidékek ugyanis nagyon hamar felállították azokat a kritériumokat, melyek meghatározták az ott készíthető borok tulajdonságait. Ezeket a vidékeket nevezi de Blij „működőnek” – szemben a „hivatalosan” kijelölt bortermő területekkel – hiszen az önszerveződés több évszázados lehet, kialakítva ez idő alatt a történelmileg sikeres bortermelő helyeket, városokat. Ilyen például *Saint Emilion* a bordeaux-i borvidéken, *Aloxe-Corton* Burgundiában, vagy éppen *Tokaj* Magyarországon.

A „hivatalosan” kijelölt borvidékek kormányzati támogatással születnek, általában a még nem teljesen kialakult tradicionális vonásokat erősítik fel (de Blij, 1983). Ehhez általában jelentős támogatások érkeznek, pénzügyi, jogi és egyéb formákban, amely egységes külső megjelenést eredményez. A problémák nem is a borvidék magjával, hanem peremterületeivel jelentkeznek. Hol húzzuk meg a határt? Melyik település, hegy, dűlő tartozzon még a borvidékhez? Hol lesz még olyan az elkészített bor minősége, mint a magterületen? A kérdés kezelésére a legjobb példa a francia eredetvédelmi rendszer (*AOC - Appellation d'Origine Contrôlée*), amely gyakorlatilag koncentrikus termőzónákat hoz létre a magterület körül. Sokkal nehezebben birkózott meg ezzel a problémával az Amerikai Egyesült Államok, ahol a robbanásszerűen növekvő szőlőtermő területekre kellett menet közben kitalálni a területi szabályozást (*AVA – American Viticultural Areas*).⁸ Ezek kialakításakor mindenhol szerepet játszott/játszik a földrajz, hiszen a geológiától az éghajlaton át a domborzatig mindennek van földrajzi kapcsolata (Elliot-Fisk, 2012).

A borvidékek közül sajátos fejlődést mutatnak azok, melyek valamely (nagy)város környékén helyezkednek el. Ezek felvevőpiaca relatív biztonságot ad a termelőknek. Így alakult ki Burgundiában a Dijon környéki – és azóta páratlanul sikeres történelmet befutó – *Côte de Nuits* vidéke, Lisszabon környékén *Carcavelos* és *Colares* borvidéke, vagy a történelmi Magyarországról példát mondvá *Sopron* és *Ruszt* környékének Bécset kiszolgáló ültetvényei. De az Újvilág is mutat ilyenre példát: a Fokváros környéki *Constantia* borvidéke, vagy éppen a San Francisco mellett már a spanyolok által elkezdett szőlőtermesztés *Sonoma* területén.

Ezzel pedig elérkeztünk a mezőgazdasági földrajz azon szeletéhez, ami rurális-urbánus területek szegélyével, határával foglalkozik. Ez a szegélyterület egy kevert földhasználatú, szabálytalan átmenet a városból a vidék felé, ahol a mezőgazdaság igényeinek meg kell találniuk az egyensúlyt a városorientált funkciókkal. A téma sematikus ábrázolása *Bryanthoz* és társaihoz kötődik (Ilbery, 1985). Ők belső- és külső gyűrűről beszélnek, melyek eltérő arányban esnek az urbánus hatások alá. Az általuk készített modell egy kompromisszumos megközelítése a rurális-urbánus határterület kérdésének. A thüneni

⁸ Lásd a 2.5 és 2.6 fejezeteket.

elképzelés és az azzal ellentétes megközelítéssel dolgozó *Sinclair* elméleteit dolgozták össze 1982-ben (Bryant et al. 1982).⁹ Érvelésük szerint csak bizonyos mezőgazdasági ágak (és itt a gyümölcsösöket és szőlősöket emelik ki) kerülnek a városi hatások erős nyomása alá, azaz fennmaradásuk attól függ, hogy a birtokos mennyi idő alatt nyeri vissza a befektetett tőke értékét. Ezáltal meghatározható mikor jelent csődöt és hagyja el az ágazatot. Ez, valamint a város piacként való szerepe több lehetséges pályát is felrajzol egy vállalkozás számára, attól függően, mennyire esnek egybe annak céljai a városfejlesztés folyamatával. Így a mezőgazdasági intenzitás először növekedhet, majd csökkenhet a várostól való távolsággal (Ilbery, 1985). Magyarországon ilyen szoros határt nem figyelhetünk már meg nagyváros (konkrétan Budapest) és borvidék között. Az egyetlen ilyen terület a Budafok környéki zóna volt, ahonnan viszont mára teljesen eltűnt a szőlőtermesztés.¹⁰ A fővároshoz viszonylag közel eső Etyek-Budai, Móri és Neszmélyi borvidékek már kívül kerültek ezen a területen.

2.4 Szőlő- és borgazdaság az agrobizniszben

A szőlővertikum sajátos helyet foglal el az agrobizniszen belül. A szőlőtermesztéssel foglalkozók jelentős része ugyanis nem csak a növény termesztésével foglalkozik, hanem fel is dolgozza azt – szemben mondjuk egy gabonatermesztő gazdával. A 3. ábra alapján tehát egy pincészet egyszerre része a B (mint szőlőtermesztő), valamint C oszlopnak. Ebből a szemszögből vizsgálva a termelő az élelmiszeripar szereplője is, bortermelő, palackozó, aki általában maga is kiskereskedelmi tevékenységet folytat – nem megfélemlítve arról, hogy a nagyméretű borkereskedelem az erre szakosodó vállalatok kezében van. Ha emellé hozzátesszük, hogy egyre gyakoribb a komplex szolgáltatások nyújtása, és a pincék mellett kiépülnek a vendéglátó egységek (panziók, éttermek), akkor a vertikumnak az agrobiznisszel való újabb kapcsolódási pontját rajzoltuk föl.

Amennyiben a szőlőskerteket, mint a hobbikertészet színterét vizsgáljuk, az agrobiznisz egy újabb elemét (D oszlop) vizsgálhatjuk. A házi élelmiszertermelés és a megtermelt javak elfogyasztása ebben az esetben lehet a szőlő, mint gyümölcs (csemege-szőlő), de a belőle készített bor is. Ennek az általam vizsgált borvidékeken (Móri és Nagy-Somlói borvidékek) kifejezetten fontos szerepe van, köszönhetően annak, hogy az ott birtokkal rendelkezők nagy része hobbiborász.

⁹ Sinclair szerint a gyors városi növekedés a leginkább meghatározó a város-vidék határterületen, sokkal inkább, mint a szállítási költsége (lásd Thünen). A terjeszkedő város felértékeli a telkek értékét, ezáltal a gazdálkodók érdekelték lesznek annak eladásában. Így a mezőgazdaság intenzitása a városhatártól távolodva növekszik. A Sinclair-féle elmélet a legnépszerűbbek közé tartozik a rurális-urbánus határterületek témájában. (Ilbery, 1985)

¹⁰ Leszámítva a Soós István Borászati Szakképző Iskola tangazdaságát, amely a maga 3,5 hektárjával az egyedül megmaradt ültetvény Budapest területén. Ugyanakkor vidéki területen hasonló folyamat játszódik le a Balaton környékén, ahol városi befektetők vásárolnak fel szőlőterületeket, hogy aztán lakóépületeket emeljenek. Az általuk kínált árral a helyi termelők nem tudnak versenyezni, így a szőlővel borított terület folyamatosan csökken.

Az agrobiznisz négyes tagozódásából a szőlővertikum legújabb és egyre fontosabb kapcsolata az agrotechnika (A oszlop). A jelenleg elterjedt szőlőklónok (*Vitis vinifera*) több ezer évesek, szaporodásuk ivartalan. Emiatt nem képesek a megújulásra, genetikai kódjuk nem változik, a növény ellenálló-képessége gyenge, kiszolgáltatott a betegségekkel szemben. A szőlőt emiatt permetezni kell, erőteljes és nagyon mérgező anyagokkal. A borászatok számára értékesített vegyszerek mennyisége hatalmas, az erre kiépült vegyipari vertikum jelentősége emiatt nem elhanyagolható.^{11, 12}

Az óriási költségeket jelentő kemikáliák kiváltására többféle megoldás is létezik. Ezek közül elterjedőben van a biodinamikus termelés, mely a vegyszerek teljes mellőzését tartja szem előtt. Ennek kivitelezése azonban nem egyszerű, hiszen a környező ültetvények permetezése is nehézkessé válik. Az ilyen birtokok három év dokumentált vegyszermentesség után kaphatják csak meg a „bio” jelzőt. A másik megoldás a szőlők nemesítése, melynek célja a betegségeknek ellenálló fajták létrehozása. A folyamat azonban lassú, több évtizedbe is beletelik, mire egy-egy új klón művelés alá kerülhet. A legújabb technológia a génmódosítás, amellyel a növény DNS-ébe belenyúlva lehet(ne) teljesen rezisztens klónokat előállítani.¹³ Ebbe az irányba is vannak próbálkozások, azonban a szakma többsége jelenleg elutasító a GMO-szőlőkkel szemben (Kismarjai, 2017).

A szőlőművelés és a borászat esetében az agrotechnika, mint gépesítés is jelen van. Az újvilági, hatalmas szőlőterületeken a szüret szinte kizárólag géppel történik. Magyarországon a gépi szüret kevésbé elterjedt, a termelők a kézit részesítik előnyben. Ennek oka a szüretelő kombájnok magas ára, illetve a domborzat okozta nehézség: egy kiváló termőhelyi adottságokkal rendelkező, meredek domboldali dülő gépi művelése gyakran lehetetlen. A pincék felszerelése is egyre inkább a gépesített megoldások felé mozdul; a modern, nagy kapacitású, üzleti alapon szerveződő birtokok működtetése kézi erővel ma már lehetetlen.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szőlő- és borgazdaság teljes mértékben tagozódott az agrobizniszbe. A termelők részei a mezőgazdaságot átfogó hálózathoz, sőt, egy-egy nagyobb gazdaságot akár önmagában is hálózatként tekinthetünk. A legnagyobb termelők Magyarországon is már kiépítették a borászat mellett hasonló súllyal létező vendéglátó, értékesítő ágakat.

¹¹ Ennek ellenére előfordul olyan eset, mikor nincs elég vegyszer. Az utolsó ilyen év Magyarországon 2013 volt, mikor a rendkívül csapadékos tavasz-nyár miatt a peronoszpóra-fertőzés olyan mértékű volt, hogy a gazdák nem győztek permetezni. A cégek pedig képtelenek voltak a megnövekedett igényeket kielégíteni.

¹² A rengeteg felhasznált kemikália ellenére a borospalackokon ezeket nem kell feltüntetni, egyedüli kivételként az élelmiszerek közül. Az OIV (Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Szervezet) közgyűlésein mindig éles vita folyik a kérdéstről: kikerüljenek az anyagok a címkére, vagy se.

¹³ A különbség a többi GMO növényvel szemben, hogy a szőlők esetében nem más életformákból vennék a beültetendő gént (transzgén), hanem egy másik szőlőfajta génszekvencióját használnák fel (ciszgén). Azaz fajon belüli módosításról lenne szó.

2.5 Vidék, táj és a terroir

Bár a fentiekben már érintettem, jelen dolgozatnak nem témája a vidék és a táj, mint fogalom kialakulásának, sem pedig az ehhez kapcsolódó vizsgálatok bemutatása (részletesebben Karácsonyi, 2010; Szabó Sz, 2011). Azonban egy-két gondolat erejéig érdemes kitérni rájuk, hiszen alkalmasak a borászati földrajzban végzett kutatások árnyalására.

A *vidék* kifejezés értelmezése feletti vita máig nem csitult el, a kérdéssel foglalkozó kutatók különböző módszereket használva próbálják a fogalmat lehatárolni, értelmezni. Ezekhez csatlakozik a köznapi értelmezés, mely jelentős pejoratív tartalmat tesz a szó mögé. A „magyar vidék” esetében egyéb tényezők is befolyásolják a meghatározást, hiszen pl. a népsűrűség alapú lehatárolást nézve, hazánk területének csaknem egésze a vidék kategóriába esne (Illés, 2008). Ráadásul a vidék mára teljesen átalakult, a városi életmód, gyakran a kiköltöző városi népesség már meghatározóbb a vidéki térségekben (Szabó Sz, 2011).

A *Nemzeti Agrárprogram* szerint a vidék a mezőgazdasági tevékenység területe, ahol a zöldfelület dominál, alacsony a népsűrűség és a beépítettség (Nemzeti Agrárprogram, 1997). A *Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020* a vidék fejlesztését már számtalan indokkal támasztja alá. Meg kell őrizni a természeti erőforrásokat, a mezőgazdaság fejlesztésével a fenntartható gazdálkodás a vidék fejlődéséhez fog vezetni. Ez alapvetően szükséges a biztonságos élelmiszerellátáshoz – még ha a bor nem is tartozik az alapvető élelmiszerek közé, a szőlőre alapozott gazdasági szektor borvidégeink településein közel 100%-ban meghatározó. Ehhez kulcsfontosságú a táj megőrzése, fenntartása, a talaj védelme, a helyi közösségek és kultúra megőrzése.

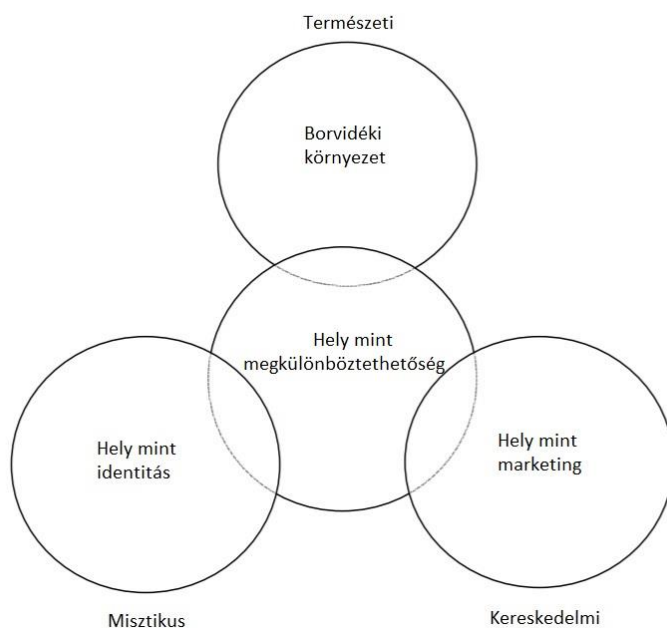
A fentiek alapján a vidék tehát rendelkezik határozott ismertetőjegyekkel, így az tulajdonképpen egy földrajzi régió, a táj pedig nem más, mint ennek egy speciális megjelenése. Ennek a kutatása az ezredfordulótól kezdve ismét meggyorsult, köszönhetően a globális problémák természet- és társadalomföldrajzi kivetülésének (Karácsonyi, 2010). *Csatári Bálint* (Csatári, 2006) táji öntudatról beszél, a társadalom viszonyáról a lakóhely térbeli környezetéhez, a társadalom átalakító szerepéről, mely a területhasználatban is jelentkezik. *Enyedi György* (Enyedi, 1965) a mezőgazdasági művelés hatására kialakult agrártájról ír, ahol a természeti és társadalmi tényezők együtt alakítják ki a jellegzetességeket.

Minthogy a borászati földrajz alapfogalmának, a *terroirnak* az eredete francia – szó szerinti jelentése „föld”, „talaj” –, érdemes a francia tájkutatások eredményeit is megnézni. *Cochet* egyenesen „terroir-iskoláról” beszél ezen a téren (Cochet, 2012), melynek megkerülhetetlen szerepe volt a vidéki térségek agrárrendszerének elemzésében. A francia irányzat szerint az agrártáj elsődlegesen társadalmi folyamatokkal, hosszú idő alatt létrejövő kategória, ahol egy meghatározott társadalmi struktúra és a megművelt földterület között történelmi kapcsolatrendszer alakul ki (*Larrère*, hivatkozva *Cochet*, 2012. 129.). *Cochet* mindezt hat pontban foglalja össze: (1) az agrár-ökoszisztéma jellemzői; (2) a területen

gazdálkodó technológiai öröksége; (3) az ember és tevékenysége által átalakított környezet; (4) az így keletkező agrártáj; (5) a környezeti feltételektől függő agrár-ökoszisztémák közti kapcsolatok; (6) a talajt megújító folyamatok (Cochet, 2012. 130.). A pontok azonban nem tartalmazzák a véleményem szerint szintén meghatározó társadalmi-kereskedelmi kapcsolatokat, az általuk befolyásolt tényezőket.

A szintén francia *Demossier* a táj- és terroir-kutatásokban hiányolja a szociálintropológia és egyéb társadalomtudományok részvételét, pedig azok szerinte kulcsszerepet játszanak a definiálásban (Demossier, 2011), hiszen a teljes humán faktor a generációs tudástól kezdve az éppen használt technológiáig részt vesz a rendszer létrehozásában. Véleménye szerint a terroir „*a helyi erők és a globalizáció összetett kölcsönhatásának paradoxona*” (Demossier, 2011. 687.), azaz a XXI. századi terroir válasz a globalizált mezőgazdasági termelésre, valamiféle egyedi termék előállításával. *Demossier* szerint a terroir ilyen szintű létrejöttében nagy szerepe volt a helyi eliteknek, amelyek ezen keresztül tudták védeni, megtartani társadalmi-gazdasági helyzetüket. Ezért aztán a terroir definiálásában az alulról való szerveződés játszott szerepet, a helyi tulajdonosoknak volt lehetőségük a paraméterek kialakításában.

4. ábra: A terroir-alkotó koncepciók

Forrás: Charters, 2010. alapján saját szerkesztés

Olaszországban a táj és a terroir elméleti kérdései kapcsán visszanyúltak az agrárközgazdász *Arrigo Serpieri* elgondolásaihoz, miszerint a terroir az agrártájon lejátszódó helyi fejlődés, mely képes megmagyarázni a borok egymástól eltérő árait (Corinto, 2011). Serpieri különböző agrárterületek eltérő fejlődését leíró elméletét a 2000-es években kezdték lefordítani a terroirra (*Becattini*, hivatkozva Corinto, 2011. 44.). Ebből eredően az olasz terminológia a terroirt négy féle értelemben használja: (1) talaj, mint

„anyagi” terroir; (2) táj, mint „térbeli” terroir; (3) kultúra, mint „tudás” terroir és (4) szlogen, mint „identitás” terroir (Corinto, 2011. 45.). A lehatárolás kérdése fontos a terroir esetében, de ezek kijelölésében a filozófiai dimenziók is szerepet játszanak.

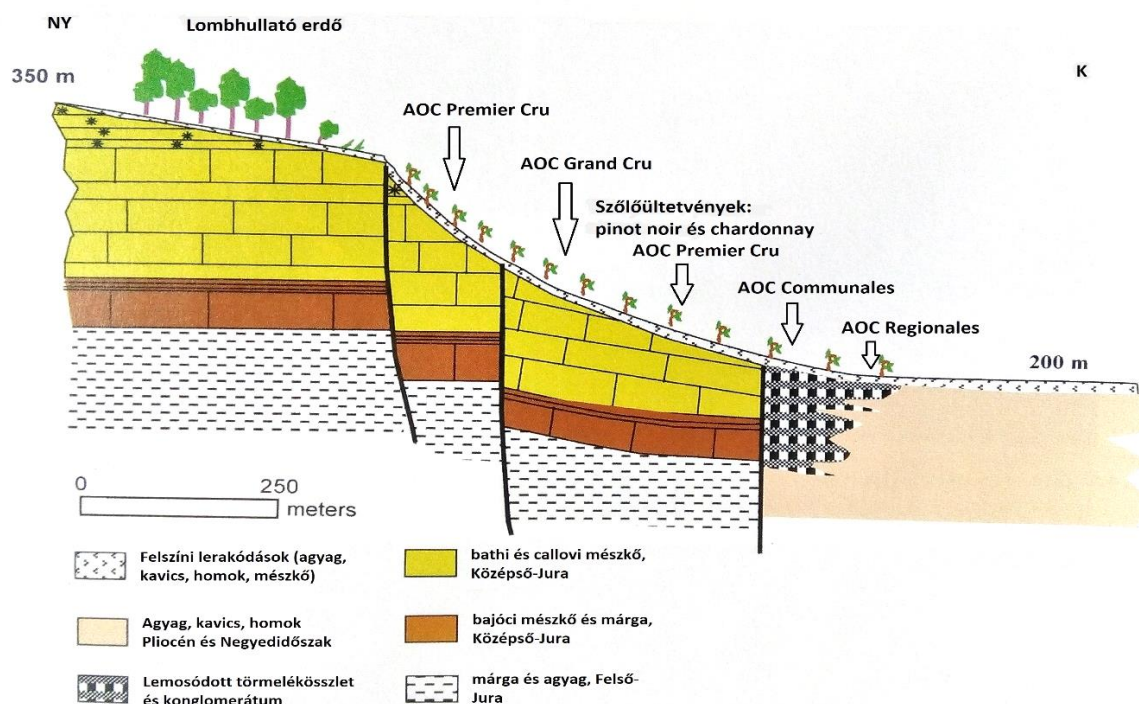
A *terroir* az elmúlt évtizedekben befutott „karrier” miatt láthatóan ma már a borászatban, a borászati földrajzban rengeteg jelentéssel, jelentésárnyalattal bíró fogalommmá vált. Mindezt annak a teljesen egyértelmű ténynek köszönheti, hogy a palackba kerülő bor íz- és illatbeli karakterét a természeti és társadalmi környezetből kapja, ahol a szőlő nő, illetve a bor készül. Azaz mindebbe beletartozik a talaj, a domborzat, az éghajlat, valamint a borászati technológia és kulturális környezet is (4. ábra) – egy nehezen megfogható fogalomról beszélünk (Wilson, 2001).

Az eredeti terroir kialakulása a középkori Franciaországhoz köthető, de földrajzi kifejezéssé a XVII-XVIII. században vált, amikor már homogén természeti környezetként írták le. Ez vezetett az első definíciójához, mely már egy közösség/község szintjén használt területegység leírására szolgált. A XIX. században már olyan vidéki területnek tartották, mely képes befolyásolni az ott lakók életét (Deloire et al. 2008). Ahogy fentebb már említettem, a francia területen lezajlott sajátos fejlődés magával hozta, hogy egy-egy területen kevés, de nagyon jellegzetes szőlőfajta maradjon termelésben. Így Burgundiában pl. a chardonnay, a pinot noir és a gamay, Bordeauxban a cabernet sauvignon és a merlot, Chablisben a chardonnay terjedt el, és szerzett szinte kizárólagosságot.¹⁴ A termelők számára csak a termőterület adhatott lehetőséget a különbségek megjelenítésére. A kitettség, az eltérő anyakőzet, a talaj ásványianyag-tartalma felismerhető különbséget biztosított a boroknak. A francia eredetvédelmi rendszer ki is használja ezt. A legszebb példa erre Burgundia, ahol az anyakőzet típusa és a lejtő határozza meg a dűlő vagy parcella besorolását (5. ábra).

A legjobb minőséget adó parcellákat a lejtő közepén („veséjén”) találjuk. A középső-jurából származó callovi mészkövön a felületi lemosódás miatt kiváló összetételű talajréteg alakult ki, nem véletlenül itt hozták létre a legmagasabb kategóriájú „grand cru” zónát. A domboldal felső része meredekebb, ahonnan a talaj könnyen lepusztul, így a felső-jura oxfordi márgán már csak az eggyel alacsonyabb kategóriája „premier cru” területek jöttek létre. Végül a völgy alján, a domboldalról lemosódott üledékek mellé a Saône mellékvizeinek alluviális hordaléka is csatlakozik, így a márgás-mészköves anyakőzetten már csak a leggyengébb minőséget adó települési és regionális besorolású bortermő területek helyezkednek el. Emellett a lejtő részeinek kitettsége, így mezoklimatikus jellemzői is mások (Haynes, 1999).

¹⁴ A későbbiekben a folyamat több, más országokban is kiemelkedő jelentőségű borvidéken lejátszódott (pl. Toszkánában így lett egyedi szereplő a sangiovese, vagy éppen Barolo-ban a nebbiolo).

5. ábra: A Côte d'Or szerkezeti ábrája és a borvidéki besorolás kategóriái

Forrás: Lemair – Kasserman 2012. 70. alapján saját szerkesztés

Az így létrejött besorolási-szisztéma foglalkoztatja az ottani geográfusokat is, főleg a terroir lehatárolásának kérdésköre kapcsán. Cochet és a francia terroir-iskola tagjai szerint a terroir nem csak a mezőgazdasági tevékenység kerete, hanem a szocio-térbeli szerveződés egysége is, mely képes leírni egyes földrajzi területek agrárkultúráját (Cochet, 2012).

A fenti francia rendszer alapján fogalmazta meg a terroir fogalmát *Jancis Robinson* és *Hugh Johnson*, miszerint az nem más, mint *a dűlő és a borvidék természeti karakterének kifejezése* (Johnson – Robinson, 2012. 26.). Azonban egyikük se veszi figyelembe, hogy a bor sokkal komplexebb áru annál, hogy csak a klíma és a talaj határozza meg. Ugyanakkor a szintén master of wine címmel bíró *John Atkinson* szerint manapság a terroir egyfajta hitté vált: valami, amit inkább hinni kell, mint bizonyítani (Atkinson, 2011). *Deloire és társai* szerint a „terroir” egy misztikus kifejezéssé vált, mely nem tesz jót a fogalommal kapcsolatos vitának (Deloire et al. 2008).

Robinsonhoz és Parkerhez csatlakozik *Sommers* (Sommers, 2008), aki ugyan geográfus, mégsem tud elszakadni a terroir pusztán természetföldrajzi megközelítésétől. Nála az „elméleti terroir” – a talaj, a közet, az éghajlat és az időjárás, a domborzat – mellett feltűnik a „gyakorlati terroir” kifejezése. Szerinte ez utóbbi nagyban alapoz a talajra, hiszen az a leginkább meghatározó tényező: „A talaj az egyik – ha nem a – legfontosabb környezeti tényező a terroirban” (Sommers, 2008. 78.). Hivatkozik az anyagközetre, amely az aprózódással és az erózióval a lejtőszögnek megfelelően befolyásolja az adott szőlőterület termőképességét. Példaként Bordeaux-t hozza fel, ahol a közet és az éghajlat határozza meg a termesztett

szőlőfajtákat. A Gironde alluviális hordalékán (homok, agyag, iszap) az óceáni éghajlat miatt a hosszú tenyészidőszakú cabernet sauvignon a legfontosabb fajta, míg a Massif Central lábainál elterülő kontinentálisabb területen a merlot lesz a fő termőfajta.

Jean-Robert Pitte szerint a fenti nézőpont csupán a *természeti környezet csábítása és illúziója* (Pitte, 2008. 14.). Hiszen ahogy fentebb is elhangzott, a legtöbb terroirról szóló leírás nem említi meg a humán szerepet. Hogy a borvidékeken már generációk – sok esetben ezer évre visszanyúlóan – gazdálkodnak egymás után, tevékenységükkel teljesen átformálták a területet, megváltoztatták a talajt, így azt szinte nem is tekinthetjük „természetesnek”. Ugyanúgy nem esik szó a technológiáról, noha annak karaktere képes felülírni a „természeti terroirt”.

Szőlészet esetében egyáltalán nem mindegy, hogy melyik klónját választják a szőlőfajtának. Ezek ma már annyira specializáltak, hogy egy újabb telepítést akár éveken keresztül tartó kísérletsorozat előzhet meg¹⁵. A borvidéki szabályozáson túl is külön döntést igényel a hektáronkénti tökesűrűség, a sortávolság. A metszési technológiák mennyiségi és minőségi változást okoznak – gondoljunk csak az Új-Zélandon alkalmazott „canopy management” módszerre.

Nem mindegy milyen hordót választ a borász (egyáltalán választ-e hordót?), hogy azt hány évig használja. Nem mindegy, hogy érleléskor a borász a batonage¹⁶ módszert választja, vagy például mennyi maradékcukrot hagy a borban. Ezek a döntések alapvetően képesek változtatni a boron, hiszen a hordósság, a tannin teljesen átalakítja a bor ízét, a seprős érlelés növeli a testességet stb. Emiatt a technológiai és természeti kapcsolat miatt *Spielmann és Gélinas-Chebat* szerint a terroir egy specifikus terület, speciális termelési folyamattal, mely garantált minőséget ad. Egy eredetjelző, aminek feltüntetésével a fogyasztó elvárja a magasabb minőséget. És mivel egy ilyen termelői-vásárlói kapcsolatban a két fél közötti kölcsönös bizalom az alap, létrejön a „*társadalmi terroir*”, mely a kommunikáción alapul (Spielmann – Gélinas-Chebat, 2012). A terroir kommunikációja a szerzők szerint kettős: fogyasztói és termelői, amely mindkét fél részéről felöleli a természeti környezetet, a történelmi hagyományokat és a helyi tudást (6. ábra).

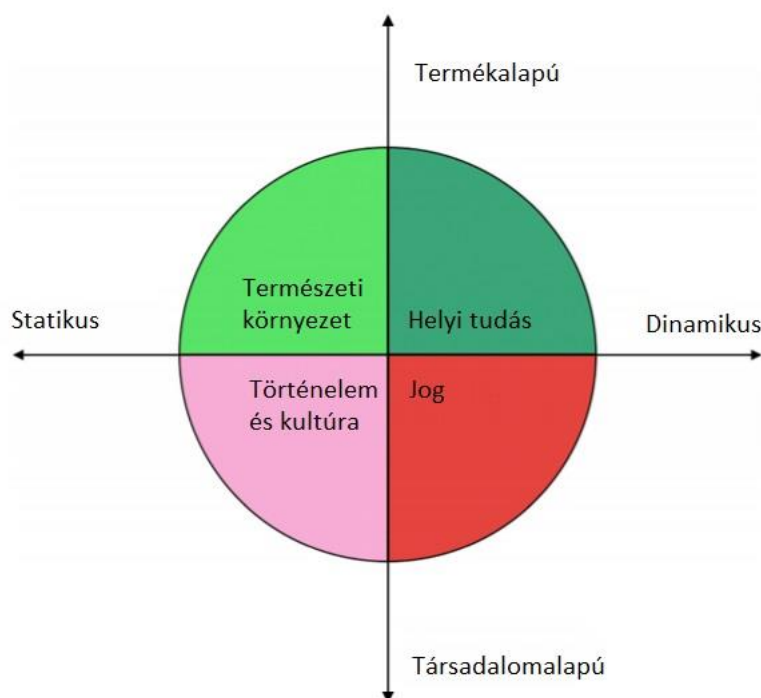
Hasonló megfontolásokból tekinti *van Leeuwen és Seguin* a terroirt interaktív ökoszisztémának, azaz a terroir, mint egy adott terület, az éghajlat, a talaj, a szőlő, valamint az elkészített bor kapcsolatát a társadalmi-kulturális tényezőkkel (van Leeuwen – Seguin, 2006). Úgy vélik, hogy mivel a Föld egymástól teljesen eltérő természeti adottságú területein készítenek kiemelkedő minőségű borokat, így lehetetlen

¹⁵ A Badacsonyi borvidéken működő 2HA Pincészet Tabunello borát egy sangiovese klónból készíti, melyet több évig tartó folyamattal választottak ki. Ez alatt teljes talajvizsgálatot és felmérést végeztek, majd több klónt is kipróbálva döntöttek a végső mellett (Török Csaba, 2016. szóbeli közlés).

¹⁶ Batonage: finom seprőn való érlelés, amikor azt nem távolítják el a borból, így további ízek és zamatok ázhatnak ki, tovább gazdagítva a bort.

meghatározni „a” terroir ideális elemeit. Ezeket természetesen figyelembe kell venni, de a humán faktor szerepe megkerülhetetlen. Így lesz a készített szőlőből „terroir bor”, ami egy meghatározott területen előállított, ezért mennyiségileg tovább nem növelhető, ellenben emiatt magas áron eladható bor.

6. ábra: A terroir kommunikációs tengelyei

Forrás: Spielmann – Gélinas-Chebat, 2012. 256. alapján saját szerkesztés

A fentiek kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy mérhető-e valamilyen módon a terroir. A modellezésre kialakított módszerek még nem igazán kiforrottak. Egyre gyakrabban használják az UTB-t (*Unité Terroir de Base* – *alapvető terroir egység*; újabb elnevezése TU: *environmental Terroir Unit* – *környezeti terroir egység*¹⁷), mellyel a szőlőültetvények természeti környezetét modellezzik.

$$UTB = \frac{\text{klíma} \times \text{talaj (vagy anyakőzet)}}{\text{szüret (vagy évjárat)}}$$

Meghatározása szerint tehát az UTB az egymást erősítő klíma és talaj, valamint az évjárat hányadosa. Ugyanakkor a természeti tényezőkön kívül nem tartalmazza a borász által felhasznált szőlőfajtát, sem pedig a borászati technológiát. Emiatt jelent meg a VTU (*Viticultural Terroir Unit*; *Unité de Terroir Viticole* – *szőlőgazdasági terroir egység*), mely a

$$VTU = \frac{\text{klíma} \times \text{talaj (vagy anyakőzet)}}{\text{szüret (vagy évjárat)}} \times \text{szőlőfajta} \times \text{technológia}$$

¹⁷ A TU más tanulmányokban NTU (Natural Terroir Unit) néven szerepel (pl. Carey et al. 2002).

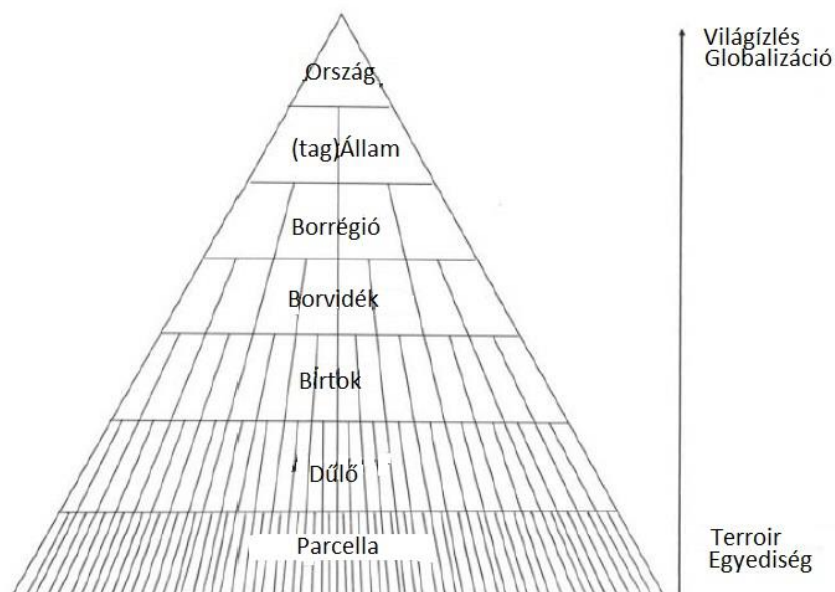
képlettel írható le. Azaz a terroir a környezeti paraméterektől, a szőlőfajtától és a borászati technológiától függ (Deloire et al. 2008). Mivel azonban a terroir léte a fogyasztónak köszönhető, így a képletből jelenleg még hiányzik a társadalmi kapcsolat.

Tulajdonképpen éppen a szőlőművelés-borkészítés kapcsolatnak köszönheti a terroir, hogy megjelent a hivatalos szabályozásokban, és vált aztán az európai uniós borászati szabályozás alapjává. A XX. század második felére ugyanis a technológiai fejlődés miatt elvált egymástól a két szakma. Ennek a válásnak a kiindulása a filoxéravészhez vezethető vissza, aminek következtében Franciaországban egyre inkább teret nyert a borászat technológiai megközelítése (Unwin, 2012. 42.). A pincészetek egyre többször nyúltak a cuvée készítéshez, keverték a különböző borokat. Hogy megőrizték a különböző borvidékek egyediségét, jelent meg a terroir az AOC-rendszerben (lásd 2.6 fejezet).

A régóta meglévő terroir így a XX. század második felétől kapott egyre nagyobb hangsúlyt és elismerést a borfogyasztók körében. Ugyanakkor szinte azonnal megjelent az az újvilági álláspont, miszerint a terroir nem más, csak válasz az újvilági termelők sikerére. A borfogyasztás piacán ugyanis megkerülhetetlenné vált az Egyesült Államokon belüli eladás. A dinamikusan fejlődő piac méreténél fogva elsődleges célpontjává vált az európai termelőknek is. A globális piac létrejötte pedig magával hozta a borok uniformizálódását, a „világízlés” kialakulását. Ebben nagy szerepük van az úgynevezett „repülő borászoknak” („*flying winemakers*”), akiknek szakmai tudását akár több kontinensen is kihasználják.

A kapcsolatot a terroir és a világpiac között legjobban az ún. „terroir háromszöggel” lehet ábrázolni (7. ábra). Az alapot, a szigorúan vett terroirt, a parcellák jelentik, melyeket a különböző dűlőkben találunk. Ezek azok a területek, ahol akár egymástól teljesen eltérő ásványokat, összetevőket találhatunk, lehetőséget adva a borásznak, hogy a technológia bevonásával különböző borokat tudjon készíteni. Kétségtelenül ezek a világ legdrágább borai, köszönhetően annak, hogy kiváló természeti-földrajzi jelleget tovább erősítik a társadalmi-kulturális tényezők. Egy palack bor a burgundiai *Romanée-Conti* vagy éppen a bordeauxi *Saint Emilion* területéről elérheti a több száz eurós árat is. A háromszög csúcsát az országok jelentik, melyek azonban már a kornak megfelelő borízlést képviselik, természetesen az országnak megfelelő brandre alapozva. Európában a „tagállam” szintnek nem különösebben van jelentősége, ez csak a hatalmas területekkel rendelkező újvilági országokra, például az USA-ra vagy Ausztráliára értelmezhető. Pont azokra, melyek nem hisznek a terroirban.

7. ábra: A terroir-háromszög

Forrás: Dougherty, 2012. 27. alapján saját szerkesztés

Az 1980-as években volt hangos a borászati sajtó az utóbb „nagy terroir vitának” nevezett cikksorozattól, mely a Decanter magazin hasábjain kapott helyet. A vita elindítói *Bill Jekel* (Jekel, 1982; Jekel, 1983a; Jekel, 1983b) és *Bruno Prats* (Prats, 1983) voltak. Előbbi kaliforniai borász volt, Monterey-ben alapította meg saját pincészetét. Prats pedig az egyik legnagyobb elismertségű borvidéken, a bordeaux-i Saint-Estèphe területéhez tartozó híres Château Cos D’Estournel igazgatójaként dolgozott.

Jekel cikkeiben arról írt, hogy a talaj hatása elhanyagolható minőségi változást okoz boroknál. Ugyan nem jelentette azt ki, hogy semmilyen szerepe nincs a talajnak, de szűkítette azt az ásványosságra. Vitába szállva vele, Prats kiállt a talaj adta karakter mellett. Ugyanakkor ő nem csupán a szűken vett értelmű talajról, hanem a terroirról beszélt: mindarról az összességről, amely a nagy francia borokat adja, a hagyományról, a tapasztalatról.

Jekel és Prats vitája azóta tovább folytatódott, újabb és újabb szereplők léptek be a ma már inkább Óvilág-Újvilág vitába. Sajnos a téma ezáltal erodálódott is, sokan, sokszor használják rosszul a különböző kifejezéseket (talaj – közet; mikroklíma – mezoklíma), emiatt az egykor szakmai vita mára populáris témává változott (Unwin, 2012).

Ugyanakkor kirajzolódott az a három ellentétpár, melyek köré napjaink terroir vitája felfűzhető. Ezek egyike a fentebb már bemutatott borkészítés – szőlőművelés párhuzamosság, második az Óvilág – Újvilág hozzáállás, a harmadik pedig a protekcionizmus és innováció ellentéte.

Az 1960-as évektől felfutó újvilági bortermelés sokáig lenézett és megtűrt szerepben létezett. Ezért érte a szakértőket meglepetésként, a francia borászokat pedig megdöbbenésként, mikor egy 1976-ban rendezett Kalifornia-Franciaország borversenyen minden kategóriában az amerikai borok győztek. A szakmai reakciók mindezt a terroir kritikájaként fogták fel – „megsemmisült a terroir” – és azonnal megkezdődött a válasz keresése.

A legfontosabb tanulság, hogy a borászat fejlődése az Újvilágban teljesen más alapokról indult, mint Európában. Igaz, a spanyol gyarmatosítók már igen hamar átvitték a szőlőt az amerikai kontinensre, az igazi ugrás mégis a XIX. században következett be.¹⁸ Azonban az akkori viszonyoknak megfelelően, a termelők nem azt a helyet keresték, ahol az optimális feltételeknek köszönhetően a legjobb minőségű bort lehet megtermelni, hanem azokat a területeket, ahol a szőlő a legjobban nőtt és termett, hogy a megfelelő mennyiséget tudják előállítani. Ennek megfelelően a klíma volt a fő szempont, nem pedig a talaj; ez pedig a jó technológia alkalmazásával jó borok előállításához vezetett. A másik szempont, hogy az újvilági borokat – a kiváló palackos tételek mellett – ma is inkább folyóborként adják el, ellentétben az óvilágiakkal. A folyóborok nagy mennyisége miatt pedig a termelők a lehető legjobb ár-érték arányra törekednek, ami a konformizálódást és a terroir háttérbeszorulását okozza (Unwin, 2012).

Ez a hozzáállásbeli különbség kapcsolódik össze a borvidékek történelmi kialakulásával. A hatalmas újvilági borvidékeknél sokkal kevésbé fontos a terroir, mint a kisebb területű, ezért a kitűnésre a különlegességgel törekvő európai borvidékeknél.¹⁹ Hatással van az éghajlat is: az európai területek változékony éghajlata sokkal jobban előhozza a mezo- és mikroklimatikus adottságokat, mint a kiegyensúlyozottabb, szelídebb újvilági területeken. Mindezt az újvilági terroir-definíción is megfigyelhetjük. *Shanmuganathan* szerint az óvilági terroir egy homogén terület, ahol a domináns térbeli jellemzők a társadalmi-történelmi szempontokkal együtt érvényesülnek a szőlőtermesztésben és a borkészítésben generációkon keresztül öröklődő tudásként, míg az újvilági terroir egy időbeli és térbeli egységként írható le, ahol sokkal nagyobb jelentősége a talajnak, a tájnak valamint az éghajlatnak, mint annak, szemben a társadalmi, történelmi és kulturális affinitással (*Shanmuganathan*, 2010).

Nem véletlen tehát, hogy a két borkészítési kultúra eltérő gazdaságpolitikai reakciókat szült. Az Óvilág törvényhozóinak célja a helyi különlegességek védelme; ezen alapul az Európai Unió borokra vonatkozó eredetvédelmi rendszere. Az egyediségek, a pár tíz, száz kilométeren belül bekövetkező változások biztosítják, hogy az ott készült borok különlegesek lesznek, értékük pedig magasabb. Sokan viszont úgy vélik – főleg az újvilági részről – hogy ez a fajta szigorú protekcionista szabályozás megöli az innovációt,

¹⁸ Ezt gyakran szokás a magyar származású Haraszthy Ágoston nevéhez kötni, aki a Sonoma-völgyben megalapított Buena Vista pincészetével először termelt nagy mennyiségben bort.

¹⁹ Elég csak összehasonlítani a borvidékek méreteit és máris megérthetjük a különbséget: csak az *Upper Mississippi River Valley* AVA borvidék területe több mint 63 ezer négyzetkilométer. A legnagyobb európai borvidékek közé tartozó franciaországi *Languedoc-Roussillon AOC* területe csupán 2120 négyzetkilométer.

lehetetlenné teszi az újabb és újabb technológiák alkalmazását. Ezekre pedig szükség van, és egyre inkább szükség lesz, ahogy a globális éghajlatváltozás egyre erősebben meghatározó lesz a mezőgazdaságban.

Mégis, több olyan tendenciát is megfigyelhetünk, melyek azt mutatják, hogy az Újvilág egyes borvidékein is megindult a *terroirosodás*, azaz a termőterületeken belüli erőteljesebb klasszifikáció. Ezek azonban elsősorban még a természeti feltételek alaposabb vizsgálatán és az így megállapított különbségeken alapul. Jones és társai az oregoni Umpqua-völgy természeti környezetét modellezve csoportosították a szőlőtermő területeket (Jones et al. 2004), Imre és Mauk az új-zélandi borvidékeket vizsgálta éghajlat, domborzat és fajtaszerkezet alapján, amely szerintük a borvidéki terroir kialakításában elsődleges fontosságú (Imre – Mauk, 2009). Hozzájuk hasonlóan Shanmuganathan is az új-zélandi borvidékek terroirosodásával foglalkozik, aki éghajlati és környezeti adatok alapján osztályozza a szőlőtermő területeket (Shanmuganathan, 2010). Cross és társai szintén a természeti adottságok hatásait keresték a szőlőültetvények árában a szintén oregoni Villamette-völgy borvidékén. A kutatás eredménye, hogy a legdrágább parcellák illetve borok azokról a helyekről jönnek, melyek már megjelenítik a borvidéken belüli („sub-AVA”) elhelyezkedésüket (Cross et al. 2011). A fogyasztók – a piac – szerepét hangsúlyozzák ezen folyamatokban Deloire és társai, akik szerint amint a fogyasztó felismeri egy bortermő terület különlegességét (a tanulmányban ez Új-Zéland és USA), abban a pillanatban elindul a terroir létrejöttének folyamata (Deloire et al. 2008).

Az elmúlt évek kutatásai és az évtizedek óta tartó terroir-vita többféle új definíciót szültek. Amy B. Trubek megfogalmazásában a francia ételek és italok egyedi ízét emeli ki, melyek miatt ő a terroirt egy külön, alapvető fontosságú kategóriának tekinti, mely megmagyarázza a kapcsolatot a föld és az ember között, és „időtlen, akár a Föld maga” (Trubek, 2008. 18.). Christian Asselin és társai megfogalmazásában a terroir olyan körülhatárolt hely, ahol az emberek generációi megkülönböztetett életmódot folytatva egyedi, különleges termékeket hoztak létre (idézi Unwin, 2012. 39.).

Több nemzetközi szervezet is megpróbálkozott a terroir definiálásával. Közülük egyik az UNESCO, mely konferenciát is szervezett a kérdés tárgyalására. Az elfogadott definíció egy olyan földrajzi területről szól, ahol az emberi közösség a történelem folyamán a környezettel kölcsönhatásban egyedi kulturális jellegzetességeket, ismereteket és gyakorlatokat alakított ki. Ez a felhalmozott tudás bemutatja az adott terület teljesen eredeti termékeit és szokásait, és ezek által az ott élő embereket. (UNESCO, 2005)

A legautentikusabbnak tekinthető forrás, az OIV is megfogalmazta saját maga definícióját a terroirról. A 2010-ben Tbiliszi-ben elfogadott meghatározás szerint „a szőlészeti-borászati terroir fogalma olyan területre utal, amelyen kollektív tudás halmozódik fel a meghatározott fizikai és biológiai környezet és az alkalmazott szőlészeti és borászati gyakorlat egymásra hatásával, ezáltal egyedi karaktert adva az adott területről származó terméknek. A terroir magában foglalja a jellegzetes talajtani, domborzati, klimatikus és táji karaktert, valamint a biodiverzitás sajátosságait.” (OIV, 2010)

A magyarországi terroir-felfogás némileg különbözik a nemzetközitől. A hazai szőlő-bor ágazat fejlődése során – Tokaj kivételével – sehol sem alakultak ki olyan feltételek, amelyek lehetővé tették volna a francia típusú terroirnak akárcsak halvány utánzatát is. Csupán egy nehezen bizonyítható elképzelés él a szőlőhegy (latinul *promontorium*) terroirral való hasonításáról (Bányai et al. 2012). A Tokaji borvidék néhány parcelláján kívül tehát inkább a dűlőket tekintjük a terroir letéteményesének, és ehhez csak elég elolvasni néhány borászat promóciós szövegét, vagy éppen a *Nagy magyar boratlasz* fejezeteit.

De miért a dűlőt fogadjuk el terroirként? Ennek oka több féle. Egyrészt szerepet játszik benne a szocializmus időszaka, mikor a tömegtermelés favorizálása miatt nem volt érdemes törődni az egyediségeket adó területekkel, így a szőlőrekonstrukció során ezekre oda sem figyelve telepítették a szőlőket, hatalmas, összefüggő ültetvényeket létrehozva. Másrészt a rendszerváltás után kialakult új borvidéki rendszer, majd az uniós eredetvédelem alkalmazása során sem mindig törekedtek a borvidékek ezeknek a lehetőségeknak a kiaknázására. Sőt, egyes kiemelkedő minőséget adó dűlők területét még meg is növelték, hiszen az adott néven eladható borok ára jóval magasabb lehet.²⁰ Azt is mondhatnánk, hogy még csak most tanuljuk meg értékelni dűlőink adottságait és különbözőségeit, így kerülhetnek piacra néha szigorúan dűlőszelektált borok.

Ahogy fentebb említettem, talán Tokaj az egyetlen borvidék, ahol valódi terroirról is beszélhetünk. A borvidék szívének is nevezhető Mádon a dűlőket több helyen is aldűlőkre bontották. Az egész ország legkiemelkedőbb dűlői közé tartozó Szent Tamáson belül helyezkedik el a Makovica és a Fürdő aldűlő; a Betseken belül pedig többek között a Nagy-Betsek, Kis-Betsek, és a Korposd. Ezek a területek azok, ahol a talaj elképesztő változatosságban jelentkezik, a különböző vulkanikus események rengetegféle ásványi anyagot juttattak felszínre, melyek meghatározzák az adott terroiron készülő borok tulajdonságait. Ezeket a dűlőket emeli ki a „*Tokaj-Hegyalja szőlőterületének idő- és térbeli változásai a 18-20. század folyamán*” címet viselő tanulmányában Boros is (Boros, 2011). A cikk természetesen nem a terroirról szól, de mégis, ez a fogalom nagyon kevés földrajzi megjelenésének egyike.

A hazai borvidék-dűlő-terroir kérdés kidolgozatlanságához hasonlóan a hazai definiálás is gyerekcipőben jár. A fentebb már idézett OIV-definíciót több előadáson, konferencián hallani lehet, ugyanakkor a köznap használatban csupán egy ködös elképzelés él a terroirról. Az egyik legelismertebb magyar borszakértő, borszakíró, nemzetközi borakadémikus *Kielmayer Kristian* a *4T* fogalmát használja terroirként. Azaz a talaj (termőterület), a természet (éghajlat tágabb értelemben, mikroklíma mélyebben), történelem és társadalom (Kielmayer, 2010). Ugyanakkor ő is elismeri, hogy ezeket a T-ket lehet bővíteni tradícióval, technológiával, tőkével – tehát nem kiforrott definícióról beszélhetünk.

²⁰ „Jó” példa erre a villányi Kopár dűlő, mely az ország legdélebbi dűlőjeként kiváló adottságainak köszönhetően kiemelkedő évjáratokat képes produkálni. Ennek ellenére nem hogy szigorúbb szabályozással védenék az onnan kikerülő borokat, de még hozzá is csapták a Villány-Siklós országúton túl fekvő ültetvényeket is, melyek már nem a Szársomlyó oldalában helyezkednek el, hanem a síkon, teljesen más közet és talajviszonyokkal, valamint besugárzással.

A *Nagy magyar boratlasz* szerzői sem definiálnak, az „*ezzel az idegen szóval fejezzük ki a termőhelyet, de abban az értelemben, hogy a talpuk alatt termő területet és a fejünk felett lévő égboltot a szó legtagabb értelmében bele vesszük*” mondatot ugyanis nehéz meghatározásként értékelni (Bányai et al. 2012. 28.). Véleményem szerint a jelenlegi hazai terroir felfogásnak tökéletesen megfelelő az OIV definíciója. Amíg a borászok körében nem alakul ki az egységes, borvidékekre, borrhíókra kiterjedő terroir értékelés, addig felesleges saját meghatározáson gondolkodni. Ugyanakkor érdemes lenne néhány borvidéken kísérleti jelleggel megpróbálkozni a terroir-jellegű klasszifikáció kialakításával (elsőként mondjuk a Tokaji borvidék területén), és nem csak az OEM eredetvédelmi leírások technológiai korlátozásaival szabályozni a borkészítést. Ki lehetne használni azt, hogy a terroir nem csak területi dimenzió, hanem identitás, gyakorlatilag megfoghatatlan kulturális erőforrás. Nyugati – elsősorban francia – példán láthatjuk, hogy a terroir a nemzeti borkultúra pillérévé vált, emellett az AOC-rendszer a regionális fejlődés eszközévé vált (Demossier, 2011). Ezt kellene a megfelelő társadalmi és szakmai vita után beépíteni a hazai borágazatba. Más kérdés, hogy kis területű, homogénebb felépítésű borvidégeinken milyen lehetőség lenne erre. Ezt a kérdést az empirikus kutatás vonatkozó fejezetiben vizsgálom meg.

A földrajznak is meg kellene teremtenie a maga terroir definícióját, hiszen a különböző borászati földrajzi kutatások esetében megkerülhetetlen fogalomról beszélünk. A földrajzi, térbeli lehatárolás növelni képes a termelékenységet, hiszen egy ilyen esetben van követendő gazdasági példa, közös elv, majd ezeken kialakuló társadalmi bizalom. A társadalomföldrajznak ebben nagyon fontos szerepe lehet, kutatásokkal vizsgálni a terroirként lehatárolt terек homogén társadalmi-gazdasági folyamatait.

A fentiek alapján a magam részéről a terroirt tipikus földrajzi fogalomnak tekintem, mely az agrártáj meghatározott, szőlőművelésre használt területét fedi le, ahol a természeti környezet és a történelmi-kulturális tradíciók egyedi borászati terméket hoznak létre.

2.6 Eredetvédelem²¹

A borászati eredetvédelem hosszú történelemmel rendelkezik. Szinte a bor elterjedésétől kezdve igény jelent meg arra, hogy az italt termőhely, évjárat, vagy éppen más szempontok alapján csoportosítsák. Már az ókori Egyiptomból is van adatunk arra, hogy mindez megtörtént. Tutanhamon sírjában talált amforák jelzései (a bor neve, termőhelye, szüreti időpontja, annak ideje) egyértelműen ezt jelzik (Dougherty, 2012).

Természetesen a mai eredetvédelmi rendszer kialakulása évszázadokon (fenti példa analógiáján évezredek) keresztül tartott. Történelmi példaként szokták említeni Szép Fülöp burgund herceg rendeletét 1395-ből, mellyel megtiltja a rossz minőségű bort adó *gamay* szőlőfajta telepítését a

²¹ A Móri és Nagy-Somlói, valamint Somlói termékleírásokat részletesen az adott borvidék fejezeténél tárgyalom.

szőlőterületeken.²² Ebbe a sorba illeszkedik a tokaji borvidék klasszifikációja és lehatárolása is. A nagyobb nemzetközi elismertség és PR-fogások miatt a világ többi része a portugál *Douro* borvidéket tartja az első, 1756-ban lehatárolt és védett szőlőtermő vidéknek. Az első, államilag történő rendszer a franciákhoz köthető; III. Napóleon az 1855-ös párizsi világkiállításra alakíttatta ki a kiemelkedő bordeaux-i birtokok csoportját. Ez azonban még ár alapján történt, nem pedig termék minősége szerint, hiszen a termelőt sorolták be a kategóriákba.²³ A bordeaux-i klasszifikációt követte a többi francia borvidéké, rövidesen szinte átláthatatlanná téve a rendszert. A káoszt megelőzve jött létre Franciaországban az AOCs (Appellation d'Origine Contrôlée) 1920-ban, amely a földrajzi nevet (=termőhely) tekinti az eredetvédelem alapjának. A törvény többek közt szabályozta a telepíthető szőlőfajtákat, a maximális hektáronkénti termésmennyiséget, a borkészítés módját. A klasszifikáció ellenőrzését, javítását az 1935 óta létező INAO (Institut National des Appellations de l'Origine et de la Qualité) végzi.

Hasonlóan régre tekint vissza a német eredetvédelmi rendszer. Alapja az 1868-ban létrehozott porosz klasszifikáció. A rendszert az 1837-1860 közti periódus profitjára alapozták, ahol 344 ültetvény bevételeit vizsgálták. Ez alapján sorolták be a termőhelyeket nyolc osztályba, ahol az 1. osztály a legnagyobb, a 8. a legalacsonyabb profittal rendelkezett (Ashenfelter – Storchmann, 2018). 1971-ben kezdtek összefésülni a német rendszert az Európai Közösség tagállamainak bortörvényeivel. Ezután 2009-ben alakították át ismét, hogy megfeleljen az Európai Unió borszabályozásának. Mégis, az OEM kategóriának megfelelő borok terén Németországban egy meglehetősen bonyolult rendszer jött létre. Alapvetően két csoportra osztották a minőségi borokat: a 13 borvidékről („*Anbaugebiete*”) származó minőségi borra („*Qualitätswein bestimmter Anbaugebiete*” - *QbA*); illetve az ennél is szigorúbb szabályoknak megfelelő, meghatározott jellemzőkkel bíró különleges minőségi borra („*Qualitätswein mit Predikat*” – *QmP*). Utóbbi kategórián belül azonban további két párhuzamos minősítési rendszert hoztak létre. Az első ezek közül földrajzi osztályozáson alapul (gyakorlatilag terroir-alapú), mely a dűlőtől („*Einzellage*”) egészen a borvidékekig tart. A második pedig a must cukortartalmát tekinti mérvadónak: a legalacsonyabb cukortartalmú „*Kabinett*” boroktól kezdve a legkitűnőbb évjáratok nemespenész által aszalt „*Trockenbeerenauslese*” boráig terjed.

A hazai eredetvédelmi szabályozás tradicionálisan a germán eredetvédelmi rendszerhez kötődött. Eszerint egy boros címkén lévő földrajzi név az adott borvidék neve (pl. Badacsonyi-) vagy a bor előállításának helyéé (=településnév). Azaz a név a bor származására utal. A latin rendszerrel való hazai hasonlóságok nem bizonyíthatóak (Bányai et al. 2012). A két rendszer között a legnagyobb különbség talán a feltüntetni való információk mennyisége. A latin rendszerben a legfontosabb a termőhely (az „eredet”) neve, míg a

²² „d'un très mauvais et disloyal plant nommé gaamez” – idézi Unwin (Unwin, 2012. 42.)

²³ Az így besorolt „chateaux-k” azóta is kiemelkednek a többiek közül, közülük egyedül egy birtok tudott bekerülni (Chateaux Mouton-Rothchild).

germán rendszer a termőhely nevén kívül a technológiai adatokat, a borfaját is feltűntette. Ez előbbinek oka, hogy a francia termőterületeken nagyon hamar letisztult a fajtahasználat, gyakorlatilag minden termőhelyhez egy-egy szőlőfajta köthető, szükségtelen volt a palackon feltűntetni azt. Az Európai Unió – nem utolsósorban – a francia borászati lobbijának hatására a latin eredetvédelmi rendszert vezette be.

A 2004. május 1-i európai uniós csatlakozásunk óta a hazai szőlő-bor ágazatot az uniós jogszabályok fogják össze, amin belül a hazai szabályozások térnek ki a magyar sajátosságokra. Uniós jogszabály kötelezi az országokat a szőlőterületek pontos dokumentálására (436/2009. EK. rendelet). Azaz szőlőt telepíteni csak kataszteri területre lehet, meg kell felelni számtalan növény-egészségügyi feltételnek. Rendeletben van szabályozva a telepíthető szőlők fajtája, így kerültek tiltás alá a hazánkban korábban nagy mennyiségben telepített direkttermő fajták. A 606/2009. EK. rendelet alapján a szőlő feldolgozása csak engedéllyel rendelkező borászati üzemben történhet meg, megfelelő dokumentáció mellett.

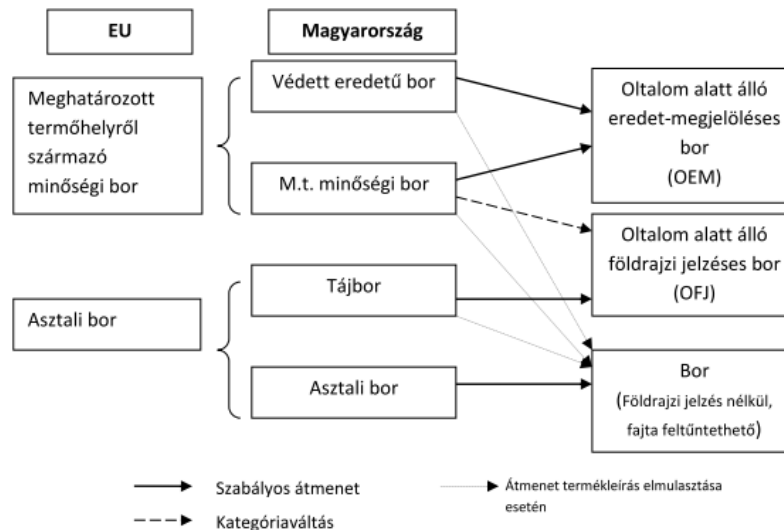
A legfontosabb hazai szabályozás a bortörvény (2004. évi XVIII. törvény), mely részletesen szabályozza a szőlőket, telepítésüket, a borkészítés menetét, a borkülönlegességek jellemzőit, készítését. Utolsó módosítása 2016-ban történt (2016. évi LXXXVIII. törvény). Fontos az ágazat szereplőit tömörítő szakmaközi szervezet, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsát és annak alapszerveit, a hegyközségek szerepét szabályozó törvény (2012. évi CCXIX. törvény). Ez alapján Magyarországon 104 hegyközség létezik (élükön a hegybíróval), ezeket borvidékeként fogja össze a 22 borvidéki hegyközségi tanács.

Az Európai Unió (EU) eredetvédelemre irányuló intézkedései miatt napjainkra átalakult ezen borvidékek jogi státusza. Az EU ez irányú rendelete alapján (607/2007. EK. rendelet) hazánk is megváltoztatta a borvidékek besorolását. Az uniós szinten elismertetni kívánt borok esetében el kellett készíteni az eredetvédelmi termékleírásokat. A korábbi vegyes, elnagyolt leírások (pl. miniszteri rendeletek, borvidéki rendtartások) helyett egyértelmű meghatározásokat kellett tenni. Ennek alapján 2009. augusztus 1-től a borvidékeken meghatározott termőhelyről, legfeljebb 100 hl/ha hozamú ültetvényről, legalább 9 térfogatszázalékos alkoholtartalommal és 3,50 g/l minimum (borkő)savtartalommal szüretelt bor kaphatja meg az „oltalom alatt álló eredetmegjelölésű bor” (OEM) megnevezést (8. ábra). Ez a kategória „egyezik” meg gyakorlatilag a korábbi „borvidék” kifejezéssel, így maradt meg a szó köznapi használata. Magam is a továbbiakban rokon értelmű kifejezéseként használok őket.

Az EU tehát új szabályozásában három kategóriát vezetett be a borászati termékekre (6. ábra):

- bor (FN; azaz földrajzi jelzés nélküli bor), mely esetében a címkén a termelő ország neve mellett esetleg feltűntethető a fajta és az évjárat,
- oltalom alatt álló földrajzi jelzésű bor (OFJ), melynek neve valamely adott földrajzi tájegységhez kötődik, valamint a készítéséhez felhasznált szőlő legalább 85%-ban az adott területről származik.
- oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel ellátott bor (OEM), mely az adott földrajzi környezethez és a helyi emberi tényezőkhöz köthető, kizárólag a lehatárolt területről származó szőlőből készülhet.

8. ábra: *Borkategóriák változása*

Forrás: Brazsil – Sidlovits, 2009

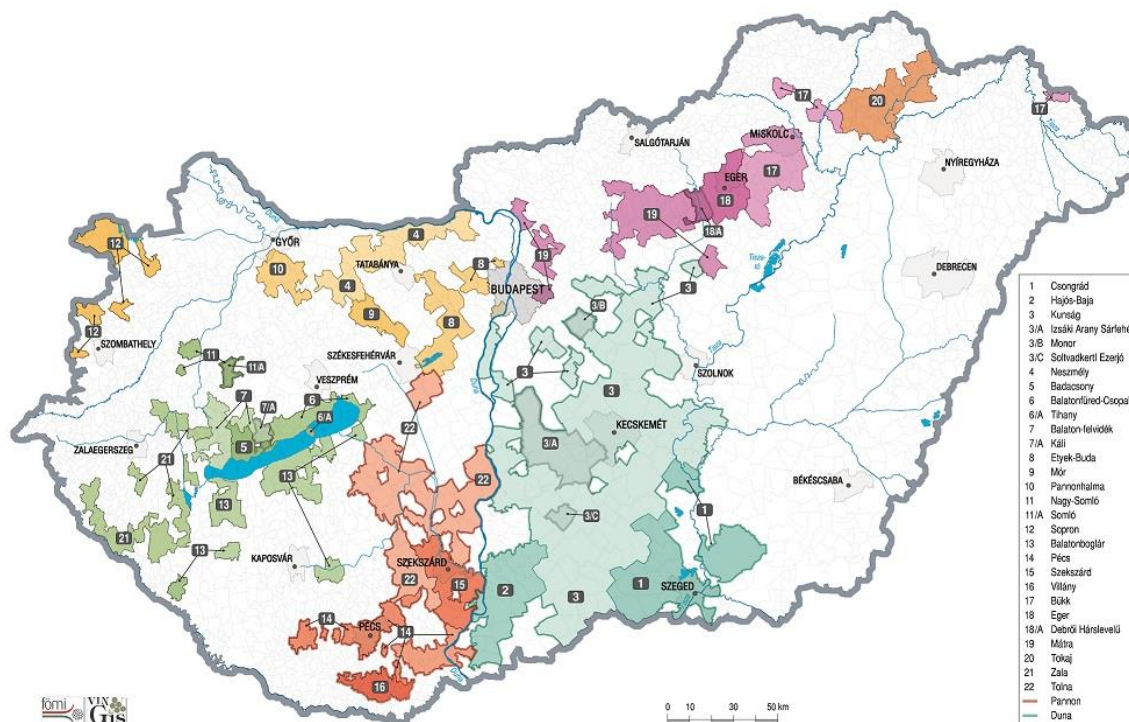
Ennek ellenére jóval több OEM körzettel rendelkezünk, mint borvidékkel: a 22 borvidéki OEM kategória mellett hasonló besorolást kapott a Debrői Hárslevelű, a Duna, az Izsáki Arany Sárfehér, a Káli, a Monori, a Pannon, a Soltvadkerti Ezerjő, a Somlói és a Tihanyi körzet (9. ábra). Ezek közül Tihany, mint a Balatonfüred-Csopaki OEM része, készített külön szabályozást, mely érthető, hiszen sajátos mezoklimája miatt eltérően a borvidék többi részétől, kiváló vörösboros terület. Káli OEM esetében az érdekesség, hogy a Káli-medence három borvidék közt oszlik meg (Badacsony, Balatonfüred-Csopak, Balaton-felvidéki), azonban a domborzati adottságok egységessé teszik a területet. Somló esetében pedig azért készült külön OEM eredetleírás, mert az eredeti a teljes borvidékre készült, amely a Somlón kívül magába foglalja a Ságot és a Kis-Somlyót. Az ismertségben jóval magasabb szinten álló szűkebb Somló termelői pedig egy szigorúbb, a hegyhez közelebb álló termékleírást is elfogadtak. A Debrői Hárslevelű, az Izsáki Arany Sárfehér és a Soltvadkerti Ezerjő OEM-ek a nevükben is szereplő egy-egy fajtából készített borok előállítását szabályozták külön. A Monori és a Soltvadkerti Ezerjő árujelzők átmeneti nemzeti oltalommal rendelkeznek.²⁴

Noha az EU rendelete lehetővé teszi igen szigorú eredetvédelmi szabályok alkalmazását is, sajnos a hazai termékleírások a minimális minőségi értékeket alkalmazták. Ez rövid távon előnyös, hiszen így minden érintett termelő képes OEM kategóriájú bort előállítani. Azonban hosszú távon egyértelműen káros folyamatról beszélünk, hiszen így az átlagár alacsony, és az ár szórása (legolcsóbb és legdrágább közti távolság) igen magas. Eddig csupán néhány OEM termékleírás használta ki a lehetőséget arra, hogy különbséget tegyen az ott előállított borok közt. Ez a szőlő szüretkor mért mustfokára, illetve a

²⁴ A monori körzet jelen disszertáció írása idején kapta meg az EU által is elismert OEM státuszt.

hektáronkénti terméshozamra (seprős újbor, hl) vonatkozott. Így az Egri, Szekszárdi és Villányi OEM-nél találhatjuk ezt a megoldást.

9. ábra: Oltalom alatt álló eredet-megjelöléses területek Magyarországon

Forrás: HNT

Eger OEM esetében fontosak az előzmények, így az Egri Bikavér Szabályzat (1997-es hegyközségi szabályozás), majd a védett eredetű borok szabályozása (102/2009. sz. FVM rendelet). A termékleírás során már különbséget tettek terméshozam, fajta és technológiai módszerek között, így alakították ki a *classicus*, *superior* és *grand superior* kategóriákat.

Szekszárd OEM termékleírása az alap szekszárdi borok mellett bevezette a jóval szigorúbb *prémium*, *prémium bikavér* és *prémium óvörös* kategóriákat. A technológiai szabályozás mellett a cuvée tételeknél a különböző szőlőfajtákból készített borok arányát is meghatározták. A többi említett szabályozáshoz képest Szekszárdon a *classicus* kifejezés csupán a fahordós érlelést és üvegpalackos forgalomba hozatalt jelent.

Villány OEM esetében is a terméshozam, fajta, technológia hármas határozza meg a borok kategóriáit. Villányi névvel csak azokat a borokat lehet forgalomba hozni, amely megkapja a *Districtus Hungaricus Controllatus* címkét, a Szársomlyó jelképévé vált kikericcsel. Ennél szigorúbbak a *classicus*, *prémium* és *super prémium* kategóriák (ez utóbbi csak cabernet franc fajtából készített vörösbor lehet, forgalomba hozni csak *Villányi Franc* elnevezéssel lehet).

Hasonlóképpen a borvidékekhez, a borrégiók megközelítése is megváltozott. Maga a fogalom egy szükségszerűen létrejött borvidéki társulás. A 22 borvidék túlságosan elaprózott rendszert alkot, több borvidék (pl. Nagy-Somló, Mór) kisebb, mint a legnagyobb hegyközségek. Logikus, hogy ezek képtelenek érdekeiket megfelelően képviselni mind a különböző szakmai fórumokon, mind a piacokon. Emiatt még a kétezres évek első felében több borvidéken felmerült egy szélesebb körű, a hasonló éghajlati, talajtani és termékszerkezetű borvidékeket összefogó szervezeti egység létrehozása. Ezek a létrejövő borrégiók két stratégia mentén kezdhettek szerveződni:

- A borvidékek gazdasági együttműködése révén. Ekkor a piacszervezés, a közös marketing, a közösen vállalt érdekképviselés és érdekérvényesítés volt elsődleges feladat. Ugyanakkor lehetőség volt a közös borturizmus fejlesztésére, a borutak összehangolására.
- A másik lehetőség a borvidékek közös szabályozási és gazdasági együttműködésében rejlett. A gazdasági együttműködésen (értékesítés, szállítás) kívül egy borvidékek feletti származásihely-megnevezési program is megindult (Szabó – Botos, 2003).

Az első, így létrejövő borrégió 2002-ben a Duna nevet kapta, és a három alföldi borvidéket (Csongrád, Hajós-Baja, Kunság) fogta össze. A régió ekkor még egyértelműen az első típusba tartozott, a három borvidék hegyközségi tanácsai közös marketingre, piacépítésre törekedtek. A *Duna Borrégió* sikere láttán a kormányzat is támogatni kezdte a kezdeményezést, így a 2004. évi XVIII. törvény értelmében az FVM rendeletben hozta létre a Duna, és a *Balaton Borrégió*kat. Ez utóbbit a Balaton környéki borvidékek hozták létre közös marketing és eredetvédelmi rendszer kidolgozására (Bor és Piac 2003/2. 44.). Kicsit később, 2008-ban jegyezték be a *Pannon Borrégió*t.²⁵ Ez utóbbit a négy dél-dunántúli borvidék (Tolnai, Szekszárdi, Pécsi és Villányi) alkotta a közös eredetvédelemre, és marketingre helyezve a hangsúlyt. A fenti három borrégióon kívül maradt borvidékek is be lettek sorolva borrégiókba, azonban ezek csak elméletben léteznek: *Pannonia Superior* (későbbi elnevezéssel *Felső-Pannon*) Borrégió az észak-dunántúli borvidékeket foglalja magába (Soproni, Pannonhalmi, Móri, Neszmélyi, Etyek-Budai), illetve az *Észak-magyarországi* Borrégió (Mátrai, Egri, Bükk).²⁶ E két borrégió azonban sem a borászati szakmában, sem a közvéleményben nem ragadt meg, gyakorlati szerepük nincsen, noha a 2012-es hegyközségi törvény bevezette a borrégiós tanácsok fogalmát és létét.

Az EU 1234/2007-es rendelete alapján a 2004-ben létrehozott borvidéki régiók helyett ma az „oltalom alatt álló földrajzi jelzéssel” megjelölt körzet, azaz OFJ elnevezést használjuk. Ebből jelenleg hat darab

²⁵ Elődjeként a Pannon Borrégió Egyesület már 2003-tól működött.

²⁶ Tokajt, mint teljesen egyedi, szabályozásában is elkülönülő borvidéket külön régióknak tekintik.

található az országban: Balaton, Balaton-melléki, Dunántúli, Duna-Tisza-közi, Felső-Magyarországi, Zempléni OFJ.

Az eredetvédelmi rendszer – ahogy a fentiekben látható – még meglehetősen kiforratlan. Folyamatos az átalakulás, a változás. Emiatt azonban sokszor az ágazati szereplők sincsenek tisztában az éppen aktuális meghatározásokkal. Hiba, hogy a meglehetősen laza szabályozás miatt a rendszer nem tud különbséget tenni a jobb és gyengébb minőségű borok között. Ez pedig a fogyasztókra is kihat, hiszen az azonos elnevezések közt nehéz megtalálni a számukra megfelelő minőséget. Arról nem is beszélve, hogy a tradicionális minőségi bor-asztali bor-tájbor hármából az átmenet az OEM-OFJ-FJ rendszerre nem volt megfelelően kommunikálva, a vásárlók nincsenek tisztában a meghatározásokkal – és ami még rosszabb, gyakran az ágazati szereplők is keverik a fogalmakat.

A hiányosságokat kihasználva több borvidék, hegyközség próbálkozik a helyi jellegzetességeket kihasználva saját szabályozással előállítani olyan minőségi terméket, amellyel a piac szélesebb szegmensét képesek megszerezni. Ilyenre kiváló példa a *Csopaki Kódex*. Az ehhez csatlakozó bortermelőknek szigorú szabályoknak megfelelően kell előállítaniuk egy dűlőszelektált olaszrizlinget, meghatározott termésátlagú területről, mely csak a tradicionális csopaki körzet dűlőiből származhat. Hasonló, bár az alacsonyabb árkategória felé mozdult el a *BalatonBor* kezdeményezés. Az ötlet kezdeményezői (Balatoni Kör, Rizling Generáció) szerint szükség van a Balaton körül egy olyan olcsó, ámde jó minőségű, könnyed borra, amely visszacsábítja a fogyasztókat a helyi termékekhez. Noha a bor az alsóbb értékszegmensbe tartozik (Balaton OFJ), előállítását mégis szabályozták technológiai és fajta szinten (csak olaszrizlingből készülhet), valamint egységes megjelenést (palack, zár, címke) követelnek.

3 A bor és a földrajz kapcsolata a szakirodalomban

3.1 Idegen nyelvű szakirodalom

A borászati földrajzi kutatások fő tere a külföldi tudományos élet. A később bemutatott hazai forrásokkal ellentétben az idegen nyelvű irodalom sokkal mélyebb és sokkal kiterjedtebb. A folyamatosan megjelenő bővebb terjedelmű munkák, könyvek, atlaszok mellett számtalan tudományos folyóirat, újság jelentet meg a témába vágó tanulmányokat.²⁷ A borászati földrajz megjelenését a tudományos palettán mára egyértelműen *Harm Jan de Blij* munkásságához kötik. Legkorábbi munkáiban saját maga is felfedezésnek tekinti első látogatását a földrajz ezen területén (De Blij, 1981. 9.).

²⁷ Csak néhány a példa kedvéért: Journal of Wine Research, International Journal of Wine Business Research, International Journal of Wine Marketing, Journal of Wine Economics stb.

De Blij volt az első, aki megpróbálkozott összefoglalóan beszélni a földrajz valamint a szőlő- és borgazdaság kapcsolatáról. Az 1981-es *Geography of Viticulture* című bevezető – inkább csak – jegyzetét követte a borászati földrajz „Bibliájaként” számon tartott „*Wine. A geographic appreciation*” (De Blij, 1983) címet viselő könyve, mely azóta is példa a témában írók számára. A természet- és társadalomföldrajz egymásra épülését, az ember és a táj kapcsolatát, a regionális megközelítést mind neki köszönhetjük. A földrajz kiválóan alkalmas az ember-táj kapcsolat, az adott természeti-társadalmi régió vizsgálatára. A szőlő- és borgazdaság tanulmányozására pedig különösen megfelel, hiszen a bortermelés földrajzi megközelítést igényel (De Blij, 1983. 3.). A szőlő, írja De Blij, nem hasonlítható a többi mezőgazdasági haszonnövényhez, hiszen nem kötődik konkrét talajtípusokhoz, éghajlati jellemzőkhöz. Nő bármilyen anyakőzetű területen, egymástól teljesen eltérő mezo- és mikroklimatikus viszonyokon. Rendkívül fontos viszont a kulturális táj, az emberi tevékenység tradicionális, évszázados – akár évezredes – szerepe. Ez ad identitást egy szőlőtermesztő körzetnek, borvidéknek, teszi az idegenforgalom részévé (De Blij, 1983. 5-6.). De Blij szerint az „ampelográfia” (szőlőfajta-ismeret) helyett már sokkal fontosabb az „ampelogeográfia” (szőlőfajta-földrajz): a Földön található mintegy 8000 fajta szőlő közül csupán 150 fajta adja a világtermelést. Ezek történelmi elterjedése, jelenlegi elhelyezkedésük szintén kiváló lehetőség a földrajz számára, hogy vizsgálódjon (De Blij, 1983. 9-39.; illetve mai, konkrét példa Sechrist, 2012). Könyvében részletesen mutatja be a szőlő, valamint az éghajlat, a domborzat és a talaj kapcsolatát, valamint beszél „borászati geológiáról” (geology of wine) – bizonyítva, hogy a földtudományok elválaszthatatlanok az ágazattól. De Blij az első, aki először beszél a politikai földrajz és a szőlőtermesztés kapcsolatáról (De Blij, 1983. 104-133.), melyhez történelmi példákat hoz fel az ókortól napjainkig, törvények, békék, vagy akár tüntetések, sztrájkok formájában. A szőlő, mint növény genetikai leírása az idézett könyv kiadása óta már meghaladott, mint ahogy a régészet is új eredményeket mutatott fel a növény elterjedéséről és feldolgozásáról. A legfontosabb bortermelő helyeket bemutató könyvrész módszere, megközelítése a mára elavult adatai ellenére olyan hatással volt a szakmára, hogy gyakorlatilag azóta is minden munka De Blij nyomdokain halad.

A borászati földrajz másik „sarokköve” a diszciplína másik nagyjának, *Tim Unwinnek* tollából született *Wine and the vine. An historical geography of viticulture and the wine trade* (Unwin, 1991). A szerző imponáló részletességgel mutatja be a szőlő és a bor terjedését, kereskedelmét, szerepét a világtörténelemben. Megfogalmazza azt a Magyarországon annyira nem ismert és ezáltal nem is hangsúlyozott véleményt, hogy az ókori mediterrán civilizációk létrejöttében és terjeszkedésében a szőlőnek és a bornak volt vezető szerepe: mind a görögök, mind a rómaiak azokat a területeket hódították meg, melyek alkalmasak voltak a szőlőművelésre és ezáltal a borkészítésre. Fontos hangsúlyozni azt a megközelítést, miszerint a görög-római, majd a zsidó-keresztény kultúrkörben a bor olyan fontos kettős – gazdasági és szakrális – szerepet töltött be, amely elősegítette fennmaradását, majd később további terjedését (Unwin, 1991. 8.).

A két szerző természetesen elsősorban az olvasóközönsége által jól ismert világrészekre koncentrált. Jelen disszertáció témájának megfelelően azonban külön érdemes megnézni mit és mennyit írnak Magyarországról és a magyar borokról. Nos, keveset. De Blij mindkét művében szó szerint ugyanazt a bekezdést használja fel, a borok elnevezésének problematikája esetében. Természetesen a tokajiról („Tokay”) van szó, azaz az igazi tokaji hazája Tokaj-Hegyalja, Furmintból és Hárslevelüből készül. Ezzel szemben a többi – európai, amerikai és ausztrál – tokaji borok állítólag („allegedly”) Magyarországról származnak, de egyik sem Furmint (De Blij, 1981. 34; De Blij, 1983. 37.). Unwin a bor történeti földrajzát feldolgozva többször is említi hazánkat. A szőlőtermesztés kora középkori elterjedésénél Halász munkájára hivatkozva (Halász, 1962) írja, hogy a magyar törzsek a honfoglaláskor már ismerték a szőlőtermesztési technikákat a Kaukázus környékéről (Unwin, 1991. 157.). A XV-XVI. századi Európa szőlőtermesztésénél külön fejezetet kap Spanyolország és Magyarország. A történelmi és gazdasági előzmények rövid ismertetése után – az ország több részre szakadása, robot – tér rá Unwin a szőlőtermesztéssel összefüggő kérdések tárgyalására. A nyugati-európai országok növekvő népessége bővülő felvevőpiacot jelentett Magyarország számára. Ez a borpiacot és –kereskedelmet is átrendezte, a piac egyre nagyobb részét a földbirtokosok szerezték meg. A török hódítás következtében elveszett és elpusztított Szerémség helyett ekkor jut egyre nagyobb szerephez Tokaj, valamint a nyugati határszélen Sopron és a Fertő-tó környéke. A XVI. század utolsó harmadában kezdik Tokajban az aszúszemek hozzáadását a borokhoz, és lesz rövid úton híres az aszú bor Európában; jelenik meg legfontosabb exportcikként, elsősorban Lengyelországban (Unwin, 1991. 224-226.). Természetesen előkerül hazánk a XIX. századi filoxérajárvány kapcsán is: a Tokaji borvidék 6000 hektárról 1725 hektárra csökkent, mintegy húsz év alatt. Ugyanakkor a talajtípusok befolyásolták a járvány mértékét, a magas kvarctartalmú löszön kialakult talajú Kopasz-hegy szinte érintetlenül megúsza – hivatkozik a szerző *Berényire* (Berényi, 1978; Unwin, 1991. 293.). Az utolsó említés az 1970-80-as évekről van, jelezve, hogy a szocialista országok borimportja az Európai Közösségből több mint duplájára nőtt (Unwin, 1991. 323.)

Már címében is a terjedő diszciplína jelenik meg *Brian J. Sommers* könyvében: *The geography of wine*. Alcíme pedig rávilágít az eddigre kikristályosodott kutatási vonulatokra: *How landscapes, cultures, terroir and the weather make a good drop* (Sommers, 2008.). A könyv az egyik legnépszerűbb borászati földrajzos mű, amely könnyen, érthetően magyarázza el az alcímben szereplő fogalmak és a bor kapcsolatát. Minden fejezethez járul egy példa, amellyel bemutatja a tárgyaltakat. Például a mikroklíma és bor kapcsolatánál a Rajna-menti borvidékek, a szőlő-talaj-terroir hármasanál Bordeaux, a természeti katasztrófák esetében Kalifornia. Külön fejezetet szentel Sommers a kommunista rendszer, a földrajz és a bor kapcsolatának: a legfontosabb a tömegtermelés, és annak hatása a borgazdaságra; a beruházás hiánya és ennek megfelelően a fejlődés elmaradása. A vasfüggöny leomlása után elveszett a védett piac, a termelőknek meg kellett küzdeni a nyugati termékekkel. Sommers a közép- és kelet-európai borokat gyakorlatilag ismeretlennek tartja a nyugati világban, noha több száz éve kiváló borok készülnek a

régióban. Ő is Tokajt és édes desszertborait emeli ki, mint a legsikeresebb terméket. Ugyanakkor maga is követ el hibát, méghozzá geográfushoz mérten igen nagyot: „*Az édes borok rajongói már ismerik a délkelet-magyarországi (sic!) Tokaj szőlőit és a belőlük készült borokat.*” (Sommers, 2008. 208.)

Nem szigorúan vett földrajzi munkának indult, de végül megközelítését tekintve egyértelműen az lett a *Hugh Johnson, Jancis Robinson* szerzőpáros – mindketten világ szinten elismert borszakértők, az utóbbi „master of wine” címmel is rendelkezik²⁸ – által megírt, méretét, koncepcióját és kidolgozottságát tekintve kiemelkedő jelentőségű *The world atlas of wine* című hatalmas könyv. A közel 400 nagy alakú oldalból álló mű a bevezető általános gondolatok (a bor szerepe és helye a történelemben, szőlőfajták, a természeti környezet hatása a szőlőre, szőlészeti és borászati technikák és technológiák, majd legvégül a borkóstolás technikája) után imponáló részletességgel tárgyalja a világ összes (!) bortermelő országát – természetesen az ismertségnek, jelentőségnek megfelelő arányban –, a nagy előd de Blij szisztémája alapján. Egy-egy borvidék leírását a természeti tényezők (éghajlat, talaj, vízrajzi adottságok) bemutatásával, azoknak a helyi borokra való hatásával kezdik. A borvidéken belüli legfontosabb települések, bortermelők mellett a turisztikai látnivalók, kulináris kapcsolódások (pl. sajt, sonka) is helyet kapnak. Mindezek mellé részletes és kiváló térképeket mellékelnek, a számtalan fotó mellé természetesen. Magyarország négy oldalon kerül bemutatásra. Az általános elemeken túl (Magyarország tradicionális bortermelő, a szocialista éra problémái) kiemelik, hogy a nyugati országokon kívül az egyedüli, mely történelmileg kialakult és kifinomult borszabályozással rendelkezik. A rendkívül változatos éghajlati és talajtani tényezők miatt a magyar borok karakteresek, fűszeresek. A szőlőfajták – különösen a hazai, máshol nem termesztett változatok – bemutatása után rátérnek a borvidékekre, ahol az általuk legjobbnak ítélt termelőket is felsorolták. A 22 borvidéket bemutató térkép után pedig külön két oldalon foglalkoznak a szerzők a Tokaji borvidékkel. Részletes térkép mellett bemutatják a borvidék történelmét, szőlőfajtaikat, illetve az aszú-szamorodni készítését (Johnson – Robinson, 2012).

A földrajzon belüli megközelítés természetesen igen sokféle lehet. A regionális földrajz alapján elsősorban országok vagy régiók borászati földrajzát vizsgálják a szerzők. Az úttörő de Blij számtalan ilyen kötetet, tanulmányt tett le az asztalra (pl. *Wine regions of the southern hemisphere*; ebben egy átfogó képet adott az akkor lendületet kapó bortermő területek gazdasági fejlődéséről – de Blij, 1985). *Dan Stanislawski* Portugáliáról szóló könyve (*Landscapes of Bacchus*; Stanislawski, 1970) bemutatja a terület borászati fejlődését az ókortól kezdve, a hangsúlyt a természeti környezet, a művelési technológiák, a társadalmi-gazdasági változásokra helyezve. A tanulsága máig érvényesnek tekinthető: a kulturális hatások és társadalmi összetevők mindig meghatározzák, milyen bor készül az adott területen. *John J. Baxevanis*

²⁸ A „master of wine” címet rendkívül hosszú, akár évtizedes tanulási folyamattal, majd igen szigorú vizsgával lehet elérni. Magyar személynek még nem sikerült megszereznie a fokozatot. A cím viselői a világ borízlésének elsőszámú formálói, pozitív vagy negatív kritikájuk borvidékeket emelhet fel, vagy lökhet a mélybe. Legendásan kritikus ’mw’ Robert Parker, akinek nevéből mára köznevet képeztek: a „parkerizáció” élő folyamat, példa arra, hogy lehet cikkekkkel befolyásolni borvidékek fejlődését, gazdasági teljesítményét.

munkásságában a különböző franciaországi borvidékek kialakulását, fejlődését követi végig, illetve hasonlítja össze földrajzi alapokon. Hasonlóképpen a francia borvidékek fejlődését tanulmányozta *Jean-Robert Pitte (Bordeaux/Burgundy: A vintage rivalry; Pitte, 2008)* professzor emeritus, a Sorbonne korábbi elnöke, aki a mai francia borászati földrajz legnagyobb tekintélye. A műben a két terület egymástól eltérő fejlődését mutatja be a kezdetektől napjainkig, többféle szempont alapján (történelmi hatások, társadalmi hasonlóságok és különbségek, gazdasági fejlődés). Az irodalmi idézetekkel bőven megtámogatott könyv kiváló példa arra, hogyan lehet közérthetően, mégis tudományos alapossággal írni a borászati földrajzról. Az ilyen művek nagyon hiányoznak a hazai palettáról.

A fentiekén kívül két olyan tanulmánykötetet emelnék ki, melyek véleményem szerint meghatározzák napjaink borászati földrajzát, illetve ennek főbb kutatási irányait, újabb eredményeit mutatják be. *Percy H. Dougherty* szerkesztette *The geography of wine. Regions, terroir and techniques* kötet kiválóan bemutatja mindezt (Dougherty ed. 2012). Az alapoktól kezdve (a „terroir kérdés”, valamint a földrajzi lehatárolás problematikája) a regionális megközelítésen át a természetföldrajzi tényezőkön (talaj, klíma) és a gazdasági hatásokon (szektorális átalakulás, borturizmus, globalizáció) át a GIS technológiák mai bevetéséig felöleli a témakört.

Elisa Giuliani és társai szerkesztésében jelent meg *Innovation and technological catch-up. The changing geography of wine production* című kötet, mely elsősorban a borgazdaság és a borászati földrajzi kutatások kapcsolatát vizsgálja (Giuliani et al. ed. 2011.). Ennek alapjául az 1980-as évektől kezdődő, a borágazat világpiacán lejátszódó változás szolgál, mely szerint a hagyományos – Óvilági – bortermelő országok előnye egyre jobban csökken a feltörekvő Újvilági termelők előtt. Milyen fő feltételei vannak a sikeres felzárkózásnak a boriparban? A tudományos és technológiai ismeretek, valamint a termelésre és fejlődésre szánt útmutatók a legfontosabb összetevők a felzárkózáshoz? És ha igen, milyen mértékben fejlesztettek ki az Újvilág országai öshonos technológiai és tudományos képességeket? – teszik fel a kérdéseket a szerzők. Számunkra különösen megfontolásra érdemesek a válaszok, hiszen hazánk történelmi és gazdasági adottságai miatt hasonló helyzetben találta magát. A válasz nem megelégedő:

„Először is: a felzárkózó országok egyetemei az alkalmazott tudomány fontos művelői, amely létfontosságú a gazdaság számára. Másodszor, az egyetemi kutatók nem külön állóak, hanem részei az akadémiai kutatók által létrehozott globális tudáshálózatnak, akik a borral kapcsolatos témákban folytatnak kutatásokat a biotechnológiától az agronómiáig, a kémiaig és a gépgyártásig.” (Giuliani et al. ed. 2011. 9.)

Hazai példák mutatják, hogy a felismerés megtörtént itthon is, azonban ennek mértéke, aránya és eredményessége hagy kívánni valót maga után. Főleg azok a borászatok indultak el ebbe az irányba, ahol a tulajdonos az újra nyitott, széles látókörű ember. Közülük is kiemelkedik a Hajós-Bajai illetve a Villányi borvidéken gazdálkodó Koch Csaba, aki talán a legtudatosabban tervező hazai borász. Tisztában lévén az

éghajlatváltozás jelentőségével, saját birtokán a szőlőnemesítés legnagyobb alakjaival együttműködve már évtizede kutatja azokat a szőlőfajtákat, melyek képesek lesznek a jövő szárazabb éghajlatán is megfelelő termést hozni (Kismarjai, 2017).

Könyveken és tanulmányköteteken kívül ki kell emelni olyan folyóiratot is, melynek szakmaisága megkérdőjelezhetetlen. A benne megjelenő tanulmányok adta szempontok, kérdések a hazai borászati földrajzi kutatásokat is előre vihetik. Első helyen az 1928 óta kiadásra kerülő öt nyelvű *Le Bulletin de L'OIV*-t kell kiemelni, mely a Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Intézet (*Organisation Internationale de la Vigne et du Vin*) folyóirata. A benne megjelenő publikációkat az OIV tagországok – 2015 óta 46 ország, Algériától Uruguayig – kutatói írják. A témák természetesen felölelik minden borral kapcsolatos témakört, így a borászati technológiától a szőlészetten át a gazdasági kérdésekig olvashatunk benne.

Hasonlóan széleskörű áttekintést kaphatunk napjaink legfontosabb témáiról a *Journal of Wine Research* lapjain. Magyarország nem gyakori téma a folyóirat hasábjain, de a hasonló helyzetben lévő és hasonló pályát befutó országok közül több cikk szólt Bulgáriáról (pl. Noev, 2006; Kinder – Slavova, 2009.), melyek hasznos információkat adnak a rendszerváltozás okozta problémák más típusú kezeléséhez. Jelen disszertáció témájához szintén több cikket használtam fel, ezeket részletesebben az 5. fejezetben mutatom be (pl. Alonso – Northcote, 2009; Alonso – Northcote, 2010; Banks – Overton, 2012).

3.2 Szakirodalom magyar nyelven

A hazai szakirodalomból nagyon hiányoznak a fentebb bemutatott nemzetközi példák. A boltok polcain nem lehet hozzájutni hasonló könyvekhez, a kapható műveket két nagy csoportba oszthatjuk: (1) a nemzetközi irodalom egyszerűbb, elsősorban átlagfogyasztók számára lefordított könyvei, melyek a legfontosabb szőlő- és borfajták bemutatására szorítkoznak, kiegészítve alapszintű tudományos ismeretekkel az éghajlat, a talaj terén; (2) a magyar borokról, borvidékekről szóló hasonló tartalmú könyvek, melyek tudományos értéke a minimumhoz közelít.

Jelen dolgozat szerzőjének tudomásával az elmúlt évtizedekből mindössze néhány olyan kötetet lehet kiemelni, melyek megállják a helyüket nemzetközi összehasonlításban. A magyarországi borszakértő-képzés zászlóshajójaként működő Borkollégium tanárai – *Mészáros Gabriella*, *Rohály Gábor*, *Nagymarosy András*²⁹ – írtak meg több könyvet, melyek közül véleményem szerint kiemelkedik a *Bortankönyv. A Kárpát-medence borai* című, tankönyvnél jóval alaposabb és részletesebb mű (Mészáros et al. 2012). A szerzők bemutatják a kárpát-medencei szőlő- és bortermelés történetét, útmutatót adnak a

²⁹ Dr. Mészáros Gabriella az első magyar nemzetközi borakadémikus, dr. Rohály Gábor orvos, szintén nemzetközi borakadémikus, a hazai boroktatás elindítója, dr. Nagymarosy András (2016-ban elhunyt) az ELTE Általános és Alkalmazott Földtani Tanszékének docense volt.

helyes borkóstoláshoz. Részletesen beszélnek az éghajlat, a talaj és a szőlő/bor kapcsolatáról, áttekintik a legfontosabb szőlészeti és borászati munkákat. A könyv legrészletesebb fejezete pedig a borvidékek bemutatása: a földrajzi helyzet, a klíma, az anyaközetek és hozzájuk kapcsolódó talajok ismertetése után rátérnek a borvidék legfontosabb fajtáinak bemutatására. Ahogy látszik, ők is De Blij nyomdokán haladtak.

A másik fontos könyv a terroirról szóló 2.5 fejezetben már említett *Nagy Magyar Boratlasz*. Ez az idehaza megjelent legjobb „szőlőföldrajzi” könyv, mely 2012-ben jelent meg *Bányai Botond József, Ercsey Dániel, Mészáros Gabriella, Tompa Imre*. A könyv már alapoz az Európai Unió borágazati reformjára, mely miatt minden ország kidolgozta a borvidéki termékleírásokat. Ennek következménye, hogy addigra szintén elkészült a hazai bortermő helyek nevezéktana, meg lett határozva a dülők elnevezése, pontos lehatárolása. Az ezekről készült részletes, jó térképek a FÖMI VINGIS Osztályán készültek.³⁰ A szerzők minden borvidéket külön tárgyalnak, részletesen bemutatva azok történelmét, természetföldrajzát és termőhelyeit: a dülők egyediségét mutatják be (Bányai et al. 2012).³¹

3.2.1 Gazdaságföldrajzi irodalom

3.2.1.1 A kezdetek

Miután a földrajz a hazai kiadású, borokkal kapcsolatos könyvekben igen mostohán jelenik meg, érdemes a másik oldalról megvizsgálni, hogy a különböző gazdaságföldrajzi munkákban a szőlő- és borgazdaság miképp van jelen. A hazai gazdaságföldrajzi vizsgálatok immáron több mint száz éves múltra tekintenek vissza. Ugyan az első magyar, gazdasággal foglalkozó munkák még a XVIII. század végén íródtak, azonban ezek még nem tekinthetők földrajznak. Gazdasággal foglalkozó földrajzi kézikönyvek csupán a XIX-XX. század fordulóján jelentek meg – ezek tárgyalását lásd lejjebb – noha még mindegyikük magán viselte a kialakuló tudományág gyermekbetegségeit. Az első, tisztán mezőgazdasági földrajzi tanulmány *Fenyő Béla* nevéhez köthető, de ennek megjelenése után (1909) csak a XX. század tízes éveiben kezdtek újra a témakörrel foglalkozni: a meteorológus *Sávoly Ferenc*, majd a múzeumi tisztviselőből földrajztudóssá váló *Kemény György* alapozta meg a témát. Az 1920-as évektől kezdve azonban a gazdaságföldrajz rohamos fejlődésnek indult, számtalan ágra szakadva, újabb és újabb vizsgálati területet átfogva. *Teleki Pál* és *Szakáll Zsigmond* a gazdaságföldrajz általános vonásaival, *Fodor Ferenc* és *Prinz Gyula* hazánk gazdaságával foglalkozott, míg a mezőgazdasági részterületről – a teljesség igénye nélkül – *Fodor, Kemény, Márton Béla, Kádár László, Trummer Árpád* írtak (említi őket Fodor, 2006).

³⁰ A VINGIS-t az Európai Bizottság 436/2009/EK rendelete alapján hozták létre, melynek feladata a földrajzi jelzéssel, illetve oltalom alatt álló eredetmegjelölést viselő borok termőterületének pontos földrajzi lehatárolása.

³¹ A mű hiánypótló, annak ellenére, hogy sajnos bosszantó hibákra is bukkanhatunk, pl. a hosszúsági és szélességi körök összekeverése: „A Tokaji borvidék a szőlőtermesztés északi határán fekszik [...] Hosszúsági fokban kifejezve ez 48-nál is több, vagyis Burgundiával fekszik egy hosszúságon” (Bányai et al. 2012. 312.)

A szőlő- és borkészítés első alkalommal 1876-ban került elő a szakirodalomban, Szabó József tollából születve, a Földrajzi Közlemények 1876/4. számában „*A szőlőművelés és aszúbor készítés Santorin szigetén Görögországban*” címmel (Szabó, 1876). Maga Szabó Tokaj-Hegyalja geográfiájával foglalkozva kóstolt bele a helyi aszú készítésbe, majd szantorini tanulmányútján hasonlította össze a görög technológiával. Czirbusz Géza 1898-ban kiadott „*Magyarország*” című munkája a legkorábbi olyan mű, amely kitér a hazai agrárgazdaságra, így a szőlő- és borvertikumra is (Czirbusz, 1898). Az ekkor még gyermekcipőben járó gazdaságföldrajzi kutatás miatt Czirbusz alig pár mondatban foglalkozik a szőlő- és borkészítéssel; ezek érdekessége viszont az, hogy a könyv írása, illetve megjelenésének idején hazánkban épp lecsengőben volt a filoxéra-járvány, sosem látott mélységbe taszítva a magyar szőlővertikumot. Czirbusz érthető elkeseredettsége átsüt mondatain, ahogy a termés és a termelés visszaeséséről, adatokkal alátámasztva ír. Ő az első – természetesen – aki a homoki szőlők tényverését említi. A rövidke szőlőgazdasági értékeléssel némiképp szemben áll a szerzőnek azon elképzelése, mellyel Magyarországot három „termelési övre” osztja fel – erdők öve, borvidék és búza-kukorica – így kiemelt helyet biztosít a szőlő- és borkészítésnek. Sajnálatos módon ezen elképzelését bővebben nem fejti ki.

Tizenhat évvel később, 1914-ben jelent meg Prinz Gyula „*Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása*” műve (Prinz, 1914). Prinz, mint a hazai földrajz egyik legelső modern geográfusa, széles látókörének köszönhetően Czirbusznál már jóval nagyobb rálátással vizsgálódik. A szőlővertikum azonban nála is csupán négy mondatot kap. Ezekben ő is a filoxéra és a peronoszpóra súlyos hatásait említi az első helyen, a szőlők pusztulását kiegészítve annak társadalmi vonatkozásaival: a borkészítő vidékek lakossága kivándorlásra kényszerült. Noha ekkor már a szőlőrekonstrukciós törvény(ek) hatásai érvényesültek – homoki szőlők ugrásszerű növekedése, „történelmi” borvidékeken való újratelepítés – Prinz pesszimista, szerinte a szőlővertikum régi csillogását nem nyerte vissza.

A következő, szőlő- és borkészítéssel is foglalkozó tanulmányt Kemény György írta, „*Magyarország mezőgazdasága címmel*” (Kemény, 1917). A kétrészes, rendkívül alapos elemzés tömör – mégis részletes – a hibákat, problémákat nem tagadja el, sőt gyakran megoldási javaslatokat tesz. Az általános adatokat elemző rész után tér rá az ágazati jellemzésekre, köztük a szőlővertikumra. A filoxéravész és a peronoszpóra pusztítása kellően hangsúlyos, mégis erőteljesebb hangsúlyt kap az újra telepítés, az Alföld homokjának termőre fordítása. Kemény kiemeli a törvényi és miniszteri rendeleti háttért, amely az újratelepítést szolgálta. Ismerteti a 23 (Horvátországgal együtt 24) borvidéket, majd nemzetközi összehasonlítással helyezi el Magyarországot a világ szőlő- és borkészítésében. Több esetben jelzi a megfelelő adatok hiányosságát, melyek megnehezítik a kutatók munkáját – így a csemegeaszútermelésnél is (nincs konkrét adat, csupán a külkereskedelmi adatokból lehet következtetni). Táblázattal mutatja be a borvidékek szőlőterületét és a borkészítését, majd hat pontban foglalja össze a levezethető tanulságokat (pl. Alföld felé tolódó termelési súlypont, termelési intenzitás földrajzi különbségei).

3.2.1.2 A két világháború között

A „klasszikus” társadalom- és gazdaságföldrajz megjelenésével egyre több olyan könyv született, amely már minden szegmensét vizsgálta a magyar viszonyoknak. *Fodor Ferenc* „*Magyarország gazdasági földrajza*” című műve már ezen sorozat tagja (Fodor, 1924). *Fodor* több fejezetben is foglalkozik a szőlő- és borgazdasággal; elsőként annak történelmi vetületével – Árpád- és Anjou-kor, török-hódoltság és az utána következő időszak. *Fodor* a szőlőtermelés feltételei közt kiemeli a talaj, a klíma és a népsűrűség szerepét, majd a talaj és az inszoláció alapján két nagy szőlőövet különböztet meg: az általa „ősinek” nevezett, középhegységeink peremén húzódó kiváló talajadottságú zónát, illetve a „homokit”. Ez utóbbi jelentőségét *Fodor* nem abban látja, hogy a filoxéra és a peronoszpóra pusztítása után újra megnövekedett a szőlőterület, hanem megjelenésével magja lett egy intenzív kertgazdálkodásnak, amely nem csak bor-, de csemegeszőlőt is előállít, nem beszélve a homokon megjelenő egyéb gyümölcsökről. *Fodor* nem csak termőterületi és termésmennyiségi adatokkal dolgozik, hanem megemlíti a termelés intenzitását is. Itt egyértelműen a mennyiségi szemlélet uralkodása ütközik ki, hiszen azon borvidékeket emeli ki, melyeken a hektáronkénti termésátlag a legmagasabb. A könyvben még egyszer kerül elő a szőlővertikum, mikor a bormennyiségről ír: a fejenkénti bortermelés és borfogyasztás adatának összevetését teszi meg, ő az első szerző, aki a statisztikai adatokat részletesebben elemzi, azokból következtetéseket von le.

Ugyancsak *Fodor Ferenc* nevéhez fűződik az 1929-ben kiadott „*Magyarország mezőgazdasági földrajza*” (Fodor, 1929). A könyv témájából adódóan jóval nagyobb terjedelemben foglalkozik a szerző a hazai szőlő- és borgazdasággal. Sőt, nyugodtan tekinthetjük művét úttörőnek, hiszen először foglalkozik földrajztudós az ágazattal, mint vertikummal: a magyar mezőgazdaság egyik legfontosabb ágának tekinti – és bevezet egy új vizsgálati szempontot – melynek fontos szereplői az állam által működtetett kutatóintézetek, kísérleti állomások. A filoxéra pusztítása után ismét kiemelt fontosságot tulajdonít a homoki szőlőknek és a körülöttük képződött kertgazdálkodásnak; Kecskemét környékét *Fodor* „paradicsomnak” nevezi. Szinte eposzi jelzőként szerepel a tokaji aszú mellett a „világhírű”, a „páratlan”, miközben minden más borfajtánál a korszak reális képeként a túltermelés, a technikai visszaesés a jellemző. A trianoni határváltozások a szőlőterületben kevés veszteséget okoztak, írta *Fodor*, ugyanakkor probléma, hogy a Kisantant országok nem veszik a magyar bort, a többi piacon pedig meg kell küzdeni az olcsó olasz és görög borokkal. Érdekes, hogy *Fodor* meg sem említi az 1924. évi IX. törvényt, ami pedig pont a fenti problémákra próbált megoldást találni. A „*Magyarország...*” tartalmazza először a gazdaságföldrajzi irodalomban tételesen felsorolva a borvidékeket, természetesen itt is a háború (ti. első világháború) előtti 22 termőhelyről van szó, kiemelve a Tokajit, valamint néhány híresebb borvidéket.

A *Prinz Gyula* által szerkesztett, neves szerzőket felvonultató – *Cholnoky Jenő*, *Teleki Pál*, *Bartucz Lajos* – háromkötetes mű, a „*Magyar föld, magyar faj*” (Prinz at al. 1938) két kötetében (I. és II.) foglalkozik igen röviden a szőlővel és borral. A kötetek elsősorban a társadalmi vonatkozásokat helyezik előtérbe, a

gazdaság elnagyoltan szerepel csupán. A második kötetben – „*A magyar munka földrajza*” – mutatják be a szőlő hazai elterjedését, történelmi szerepét. Itt újdonságként jelenik meg az a tény, hogy a homoki szőlőket nem tekintik abszolút mértékben újnak, azaz a filoxéravész utáni telepítésnek, hanem történelmi távlatokba helyezve, a XIII. századra helyezik megjelenésüket. A szerzők kiemelik a rendelkezésre álló terület nagyságát, bőségét, ami miatt nincs szükség a határok feszegetésére, nem kell a szőlőművelést kiterjeszteni a nehezen megművelhető területekre. Csupán azon területeken lépik át a szőlők a 300 méteres tengerszintfeletti magasságot, ahol a külkereskedelmi érdek ezt diktálja (Sopron és környéke), vagy épp kiemelkedően jó a helyi klíma (Balaton-felvidék).

3.2.1.3 A szocializmus időszaka

Szinte közvetlenül a második világháború után adták ki *Bulla Béla és Mendöl Tibor „A Kárpát-medence földrajza”* címet viselő egyetemi jegyzetét (Bulla – Mendöl, 1947). A könyv első felében a medence természetföldrajzi vonásait tárgyalják, majd általános gazdaságföldrajzi jellemzés következik, végül tájegységenként mutatják be a Kárpát-medence részeit. Így a szőlő- és borgazdaság sem jelenik meg különálló fejezetként, csupán egy-egy gondolatsor formájában tűnik fel. A szőlők elhelyezkedését említve hangsúlyozzák a „mediterrán vonást”, ami a szőlőterület nagyságában jelentkezik. E műben kerül először említésre, hogy a szőlő elterjedésének északi határa helyben, a Kárpát-medencében húzódik. Sem itt, sem pedig a tájegységek leírásakor nem kerülnek elő statisztikai adatok (termésmennyiség, termésátlag, termelt bor mennyisége), melyek pedig a korábbi irodalomban már megjelennek. Csupán a szőlővel borított terület nagyságát említik minden tájegység kapcsán. Relatíve hosszabban pedig csak az Alföld és a Dunántúl kapcsán – 3-3 mondat – tárgyalják a szőlő- és bortermelést, kiemelve a homoki szőlők filoxéravész utáni elterjedését, illetve a római hagyományok tovább élését a Balaton környéki és Villányi domboldalakon.

Mendöl Tibor 1955-ös munkája, a „*Magyarország gazdasági földrajza*” felsőoktatási jegyzetként került kiadásra (Mendöl, 1955). A hazai mezőgazdaságot bemutató oldalakon két helyen említik a szőlőtermelést. Elsőként a történelmi szerepét hangsúlyozva, majd a filoxéravész után alföldi megjelenését és villámgyors térnyerését mutatja be. Részletesebben a mezőgazdaság tárgyalásakor kerül elő, ahol hazánk éghajlatának szerepét emeli ki a megtermelt szőlőmennyiség kapcsán, jelezve, hogy a termésben tapasztalt ingások ennek köszönhetőek. Itt hivatkozik először – és utoljára – adatokra, a megtermelt mennyiség kapcsán. A korszak mennyiségközpontú felfogása jelentkezik *Mendölnél*, hiszen jelzi ugyan a termőterületi felsorolásnál a kiváló minőséget adó hegyvidéki szőlők fontosságát, mégis az alföldi, homoki szőlők elsősege kiemelkedő a területi és termelt arányt tekintve. Az utoljára *Fodor Ferencnél* előkerült csemegeszőlő-termelés újra felbukkan, *Mendöl* nagy jelentőséget tulajdonít ezek termesztésének, csakúgy, mint a borkereskedelemnek, amelyet a középkor óta az egyik legfontosabb terméknek tekint.

1960-ban jelent meg *Pécsi Márton és Sárfalvi Béla Magyarország földrajza* című könyve (Pécsi – Sárfalvi, 1960). A témát a szerzők bő egy oldalban, táblázattal és két fényképpel illusztrálva tárgyalják. Ezeken egy

hagyományos hegyvidéki szőlőterületet (Tokaj), illetve egy, a második szőlőrekonstrukció idején telepített nagyüzemi szőlőtábla (Balaton melléke) repülőgépes permetezése látható, mintegy megmutatva a különbséget a szocialista szektor fejlettsége és a hagyományos szőlőművelés között. A talajadottságok, az éghajlati viszonyok, valamint az évszázados tapasztalatok adják azt a minőséget, amelynek a magyar borok hírnevüket köszönhetik. Természetesen itt is kiemelik a Tokaj-hegyaljai borvidéket, mellette a Mátraalja, Badacsony, Balatonfüred környéki borok híresei. Pár mondatban emlékeznek meg a somlói, mecsek-villányi, szekszárdi borokról. A filoxéra után jelentős súly helyeződik a homoki – alföldi – szőlőkre, ahol „mennyiségileg és minőségileg jó”, könnyű borok készülnek. A 340.000 katasztrális holdnyi szőlőterület csupán 10%-a van szocialista tulajdonban, mely arányt a szerzők – ne felejtsük meg a korszakról – sajnálatosan kevésnek tartanak. Fontos a folyamatos telepítése – évenkénti 6-8000 kat. hold – amely tovább növeli a termőterületet. A termés mennyisége az éghajlati adottságok miatt ingadozó, ezt táblázatba foglalt adatokkal bizonyítják.

Bernát Tivadar szerkesztésében adták ki 1972-ben a *Magyarország gazdaságföldrajza* kézikönyvet (Bernát ed. 1972). A Tankönyvkiadó által megjelentetett mű az eddigieknél jóval részletesebben tárgyalja a szőlő-bor témakört. A majd' hatoldalnyi terjedeleme hiányossága az áttekintő táblázatok hiánya, illetve az egy, a borvidékeket és bortermő helyek ábrázoló térkép némiképp zavaró jelkulcsa. A hazai szőlőtermesztés rövid történeti áttekintése után nagyobb hangsúly kerül a második világháború utáni korszakra. A második szőlőrekonstrukció, a nagyarányú telepítések (a 2. ötéves terv keretében 80.000 katasztrális hold telepítése), a nagyüzemi gazdaságok létrejötte segített a kedvezőtlen kormegoszláson – ugyanakkor még számtalan problémával kell szembenézni: így is a szőlőterület kétharmada 25 évesnél idősebb, kedvezőtlen a fajtaösszetétel (sok a direkt termő), kevés a csemegeszőlő. Az éghajlati adottságok szőlőtermesztésben játszott szerepének ismertetése a sajátos mikroklímák hangsúlyozásában csúcsosodik ki, mely a talaj, a lejtők kitettsége és az esetleges vízfelület mellett a történelmi borvidékek kialakulását segítette, így a különböző borjellegek létrejöttét is. Ezek után a szerző végig veszi a törvényileg kijelölt 14 borvidéket, felsorolva nagyobb településeiket, méretüket, fontosabb szőlőfajtaikat, majd pár szóban értékeli őket. Természetesen a legnagyobb terjedelemben a Tokaj-hegyaljai borvidékkel foglalkozik, kiemelve az itt termelt borok kiváló minőségét (aszú, szamorodni), exportját. Néhol hangsúlyt kap a minőség (Badacsonyi, Balatonfüred-csopak, Villány-siklói borvidékek), máshol a kritika eszközével él (Bársonyos-császári, Somlói, Balatonmelléki borvidékek). A történelmi borvidékek 60.000 katasztrális holdja után tér rá a könyv az Alföldre, ahol az ország szőlőinek döntő része található (270.000 katasztrális hold). A filoxérára immunis homokon kialakult intenzív mezőgazdasági kultúrák főleg Budapestet látják el, noha a megtermelt mennyiség pl. csemegeszőlőből nem elég. A szocialista nagyüzemek által termelt borok inkább az asztali kategóriába tartoznak, de a magas színvonalú művelés, a gépesítés hatására a különbség a történelmi borvidékeken, valamint az itt termelt borok közt lassan elmosódik – véli a szerző. A fejezetet a külkereskedelem zárja, jelezve a borkivitel fontosságát, nemzetközi szintű jelentőségét.

Kibővített, átdolgozott formában jelent meg újra 1981-ben a *Magyarország gazdaságföldrajza* (Bernát ed. 1981). A szőlő- és borgazdaságot a kertészeti vertikum összefoglaló cím alatt tárgyalja a fejezetíró *Bernát*. A vertikum mezőgazdaságban elfoglalt százalékos helyének (terület, bruttó termelés, export) ismertetése után kiemeli a homoki szőlők, valamint a nagyüzemi termelés elterjedését, jelezve a kiemelkedően magas eszközigényt (telepítés, gépek, feldolgozó-kapacitás), a termelés emelkedő költségeit, és így a terület csökkenését. Szokatlan hangsúly van a háztáji gazdálkodáson, jelezve, hogy a termelés felét ma is ez biztosítja. Szokatlanul élesen fogalmazza meg kritikáját a tradicionális szőlőtermő helyek feladásáról, a termelés hegylábakra, síkvidékekre való áthelyezéséről. A fejezet egyetlen ábrája egy, a korabeli borvidékeket és bortermő helyeket bemutató térkép. *Bernát* az itt jelölt termőhelyeket mutatja be a szövegben, megemlítve a fontosabb településeket és szőlőfajtákat. Természetesen a legtöbb szót Tokajról ejti, s gazdasági indoklással kritizálja meg a nagyüzemi telepítéseket: a hegyek szoknyáján nem sikerült a megszokott minőségű bort előállítani, így a tokaji borok elvesztették nemzetközi elismertségüket, áruk visszaesett, így exportjuk kevésbé gazdaságos – zárja a gondolatsort egy rendkívül meglepő megállapítással. A könyvfejezet nagy hátránya, hogy sem táblázatok, sem ábrák nem könnyítik meg az olvasó dolgát, és hiányoznak a hosszabb távú adatsorok is, melyek alátámaszthatnák a szerző állításait. *Bernát* *Tivadar*hoz köthető művek közül utoljára 1986-ban jelent meg a *Magyarország gazdaságföldrajza* kézikönyv (Bernát ed. 1986). Ez azonban már nem jelent újdonságot az előzőekhez képest, egy változatlan utánnyomásról van szó.

Bodnár László írása a *Földrajzi Közleményekben* – „*A szőlészet és borászat fejlődése a II. rekonstrukció után Heves megyében, különös tekintettel a 80-as évekre*” – a szőlővertikum olyan típusú elemzését adja, melyet klasszikus gazdaságföldrajzi vizsgálatnak nevezhetünk (Bodnár, 1986). Az adatokkal bőségesen ellátott írás – néha már az értelemzhetőség határát súrolóan sok is az adat – táblázatok segítségével mutatja be Heves megye szőlészetét és borászatát. Sajnos *Bodnár* sem tud túllépni a „világhírű” magyar bor toposzán, noha pár oldallal később, az export tárgyalásakor kiderül, hogy azok döntő része a szocialista piacra megy, amely, mint tudjuk nem támasztott túlzott minőségi követelményeket.³² Kiemelt fontosságúként kezeli a II. szőlőrekonstrukciót, mely a nagyüzemi szőlőtermesztés alapja. Az általa korszerűnek tartott művelési módszerek megjelenése mellett azért negatívumokat is említ, mint a pénzügyi támogatások kifulladását, valamint a szaporítóanyag hiányát. A mennyiségi szemlélet kiütözik a termésátlagoknak tulajdonított túlzó fontosságban, valamint a fajtaválaszték kérdésében. Igaz, felhívja a figyelmet, hogy a túlzott termésátlag már a minőség rovására megy. A legkritikusabb megközelítést a borászati technológiák kapcsán tanúsítja, ezt egyértelműen elmaradottnak minősíti – a jobb módú gazdaságok NSZK-import technológiát használnak. Hasonlóan az 1988-as „Magyarország földrajza” jegyzethez, problémásnak tekinti a tárolókapacitás alacsony mértékét. A termelés hangsúlya természetesen az állami gazdaságokra és a termelőszövetkezetekre helyeződik, de a háztáji gazdaságok immáron

³² A „világhírű” Egri Bikavér mai ára a drinksdirect.co.uk oldalon £5.77, míg a legolcsóbb chilei vörösbor is £6.59.

megkerülhetetlenek. Ezeknél is fontos szempont a gépesíthetőség, amit a törvényi szabályozás miatt (egy tsz-tag maximum 0,3 ha szőlőt birtokolhat) úgy oldottak meg, hogy egy táblát jelöltek ki erre a célra. A magas terméshozamú nagyüzemi fajtákkal szemben a háztáji szőlőkben még mindig a hagyományos fajták dívnak. Noha a tanulmány írásakor már egyértelműek voltak az ágazat válságjelei, ebből nem sokat érzékelünk olvasása közben.³³ Igaz, egy bekezdés erejéig idéz szakértői véleményeket, melyek a nagyüzemi szőlőtermesztés problémáját jelzik, de *Bodnár* kitart a nagyüzem mellett, sőt a problémák leküzdését a további gépesítésben, a technika egyre nagyobb mértékű alkalmazásában látja.

A rendszerváltozás előtti utolsó gazdaságföldrajzi munka, a *Frisnyák Sándor* által szerkesztett „*Magyarország földrajza*” jegyzet, melynek mezőgazdasággal foglalkozó fejezetét *Vuics Tibor* írta (Frisnyák ed. 1988). Ez az első olyan gazdaságföldrajzi mű, amely több táblázattal, ábrával támasztja alá mondanivalóját. Itt látható először ábra a magyar mezőgazdaság szerkezetéről – benne a szőlő arányával – itt kerül először adat a bor külkereskedelme mellé, s kerül az összes művelési ág mellé érték, hosszú, száz éves idősorral, ami lehetővé teszi a pontos(abb) elemzést és megértést. Részletes táblázat mutatja be a szőlőtermelés alakulását (pl. terület, termés mennyiség, termésátlag, bortermelés). A XX. század nyolcvanas éveinek végén járva megjelenik a rendszerkritika, amely a szőlőterületek csökkenésének okát az állami támogatások csökkenésében, ingadozásában látja. A szerző fontosnak tartja és kiemeli, hogy a szőlőtermesztés ugyan csak az ország művelt területeinek 2%-án van jelen, de ez a termelés 5-5,5%-át, a mezőgazdasági export 8-10%-át adja – ilyen összevetés is először ebben a könyvben található. A könyv megjelenésének idejéből következik, hogy a rövid történelmi áttekintés után nagy hangsúlyt fektet a második világháború utáni időszakra. Az ötéves tervek, a nagyüzemi termelés kialakulásának ismertetése után mind a pozitív, mind a negatív irányú – természetesen az akkori értelemben vett – változások jelezve vannak. Hosszú idő után újra említésre kerül a termésátlag, melyet nemzetközi szinte alacsonynak és az éghajlat miatt ingadozónak írnak le. Itt is említik a gépesítés, a vegyszerezés és a tárolókapacitás problémáját – ez utóbbi részletesebben is ki van fejtve, jelentős problémaforrásként jelezve annak területi elhelyezkedését, amely nem fedi le az ország bortermő területeit. Szintén részletezik borvidékeknél a legjobb és legelterjedtebb borfajtákat, s történik utalás a nagy feldolgozó kombinátokra. Az eddigieknél részletesebben mutatja be a fejezet a hazai borkivitelt, jelezve, hogy a termelés nem felel meg a nemzetközi ízlésnek.

3.2.1.4 A rendszerváltozás után

1994-ben jelent meg az ELTE Természettudományi Karán a „*Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*” egyetemi jegyzet, melynek szerkesztői *Perczel György* és *Tóth József* voltak (Perczel ed. 1994). A jegyzet szőlő- és borgazdasággal foglalkozó fejezeteit *Vidéki Imre* írta (Vidéki, 1994). A jegyzet már a

³³ 1986-ban már 1,1 millió hl-rel kevesebb volt a borexport, mint egy évvel korábban, köszönhetően a szocialista országok fizetőképessége csökkenésének, valamint a Szovjetunióban bevezetésre kerülő alkoholelles intőzkedéseknek (Kismarjai 2004.)

rendszerváltás után született, ennek megfelelően elmaradnak belőle a kötelező pozitív csengésű mondatok. Sőt, mondhatjuk, hogy a legnegatívabb képet festi az ágazatról. Szó esik a termőterület csökkenéséről, a fajtaszerkezet kedvezőtlen alakulásáról, a szocialista rendszer felelőtlen telepítéseinek hatásáról: nem törődtek a termőhelyek minőségével, amely értékcsökkenést okozott az ágazatban, holott ekkorra a fejlett országokban már az eredetvédelem a bortermelés alapja. Ez a megállapítás nagyon fontos, lévén ez az eredetvédelmi rendszer fog majd megjelenni hazánkban az európai uniós csatlakozással. A fejezet legnagyobb pozitívuma, hogy a gazdaságföldrajzi munkák között először és eddig utoljára nemzetközi példával mutatja be, hogy a magyar bortermelés nagyon lemaradt vetélytársaitól: a területegységre jutó árbevétel Németországban és Franciaországban mintegy tízszerese a hazai értéknek. A szerző táblázatban mutatja be a legfontosabb mutatók (terület, termésmennyiség, termésátlag, bormennyiség és az export) változásait 1976-tól kezdve, mely az ágazat helyzetének romló vonásait emeli ki. Hiányzik ugyanakkor az ekkor már létező családi pincészetek említése, pusztán a privatizáció után létrejött nagyvállalatok felsorolása történik meg.

A Perczel György szerkesztette 1996-os kiadású „Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza” címet viselő egyetemi tankönyv az 1994-es jegyzeten alapult, érintett fejezetét Süli-Zakar István jegyzi (Perczel ed. 1996). A felhasznált adatok kiegészültek a kilencvenes évek számaival, így kibővültek a különböző táblázatok, ábrák. Változatlanul megtaláljuk a földhasznosítási táblázatot, amit itt rögtön követ egy pár mondatos elemzés a szőlőterületek csökkenéséről. A szőlő- és gyümölcsstermesztéssel, és ezek feldolgozásával foglalkozó külön fejezetben immár hangsúlyozottan negatívan szerepelnek a szocialista évtizedek változásai: homoki szőlők térhódítása, a gépesítés miatt a termőterület áthelyeződése, a minőségi bortermelés háttérbe szorulása. Ezen tényezőkből vezeti le a szerző a korszak borválságát, melyet a korábban korlátlanul hitt szocialista fellelvétő piac megszűnése okozott. Ugyan az eddigi munkák is megkülönböztették az ország különböző termőterületeit, de most először történt regionális szintű elemzés, mely az Alföld – Dunántúl – Északi-középhegység hármasságát alapján történt, és állapít meg sorrendet termőterület és szőlőtermelés alapján. Kiemeli a szerző a folyamatosan csökkenő szőlőterületet, valamint az ingadozó termésmennyiséget is. A Fodor Ferenc által nagyra becsült csemege-szőlőtermesztés hosszú szünet után újra előkerül, immáron azonban negatív példaként: a teljes termésmennyiséghez képest elenyésző mennyiségről beszélhetünk. Mindenféleképpen újdonságként kell kezelni azt a térképet, mely a „szőlőtermő tájakat” (értsd borvidékeket) mutatja be a borászati kapacitások térszerkezetével együtt. A térképlapon látható adatok az eltérő méretek miatt sajnos nehezen értelmezhetők (sok – kevés), ellenben a felsorolt borvidékek neveit elnézve rádöbbenhetünk a szinte követhetetlen gyakoriságú szabályozás-változásokra.

A Földrajzi Közlemények 1997. évi 1-2. számában jelent meg Boros László „Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága a második világháború befejezésétől napjainkig” címet viselő munkája (Boros, 1997). Bő tíz évvel Bodnár munkája után egy teljesen más szemléletű, kritikus tanulmányt olvashatunk. A

rendszerátalakítás után nyolc évvel már nyugodtan lehetett kritizálni a szocialista gazdálkodást, és ezt *Boros* meg is teszi. Megrovóan beszél a II. világháború utána tokaj-hegyaljai – csupán helyi viszonylatban annak számító – nagybirtokok felosztásáról, a szövetkezetek kikényszerítéséről. A szőlők előregedésének, a táj parlagosodásának okát mind az erőszakos kollektivizálásban látja.³⁴ A szocialista éra elemzésekor *Boros* a borminőséget, mint egy új elemzési szempontot vezeti be: külön táblázatot szentel ennek, 1932-1990 közötti éveket jellemzi különböző értékekkel. Kár, hogy a tanulmányban erre nem is utal, okokat nem keres, csupán a táblázat másik oszlopát, az éves bortermelést veszi górcső alá. *Boros* már egyáltalán nem ért egyet a hegylábakra áthelyezett nagyüzemi termeléssel – visszatekintve egyértelműen ez okozta Tokaj-Hegyalja visszaesését. A szerző egy hatalmas táblázattal és számokkal telezsúfolt bekezdésekkel próbálja elemezni a gazdasági szektorok (Tsz, Borkombinát, Szakszövetkezetek, egyéni, stb.) teljesítményét (terület, termőterület, termésátlag, termés, stb.), azonban – csakúgy, mint a minőséget bemutató táblázat esetében – a tanulmány szöveges részében pusztán a terület változásait tárgyalja. Újdonságként emelhetjük ki a tanulmány azon részét, amely leszűkített termőhely-vizsgálatokkal mutatja be a hagyományos és a nagyüzemi termelés közti minőségbeli különbséget.³⁵ Rendkívül beszédes a cikk exportot bemutató táblázata, amely már önmagában választ ad, miért került a borvidék rendkívül rossz helyzetbe a rendszerátalakítást követő években: 1986-ban a palackozott borok 0,34%-a (!) ment csupán a tőkés országokba.

A „*Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*” című tankönyv hamar átdolgozásra került, és változatlan szerkesztővel, de megváltozott fejezetíróval (*Romány Pál*) jelent meg (Perczel ed. 2003). Mindez más szemléletet, más megközelítést hozott magával. Ugyan van táblázat a művelési ágak arányának feltüntetésével, de eltűnt a hosszú távú adatsor, helyére 2000-ben mért adatok kerültek, melyeket szöveges formában is tárgyaltak. Érdekes ugyanakkor, hogy a Magyarország részesedése a világ agrártermék-exportjából címet viselő táblázatban nem szerepel a szőlő-bor, holott az adatsorok a hetvenes-nyolcvanas évekre vonatkoznak, amely időszakokban az ország jelentős exportot mondhatott magáénak ezen a téren is. A privatizáció utáni időszak megváltozott tulajdoni viszonyait bemutató táblázatban is szerepel a szőlő. A kertészeti vertikumon belül külön fejezetet kapott a szőlő- és gyümölcsstermesztés illetve -feldolgozás. Először tárgyalja gazdaságföldrajzi munka a szőlő- és gyümölcstüvelvények létrehozásának problematikáját. A rendkívül nagy pénz- és munkaerő-ráfordítás, az infrastrukturális beruházások mind azt eredményezik, hogy csak megbízható gazdasági helyzetben, támogatásokkal érdemes belevágni. A szerző sorolja a híres borvidégeket és borokat – ismét megjelenik ezek szín szerinti csoportosítása (vörös illetve fehér) – melyek elismertsége külföldön is nagy. E – némiképp talán túlzó – megállapítás után azért jelzi, hogy a külföldi piacokon a minőségen kívül a megjelenés és a megbízhatóság is fontos: azaz a marketing – e fogalom, sőt maga a kérdéskör is először kerül elő. Számadat csupán egy

³⁴ lásd *Boros* 2008.

³⁵ Noha a tanulmányban a kifejezés nem hangzik el, mégis, talán ez a 'terroir' első hazai földrajzi megjelenése.

évre, 2000-re kerül elő: szőlőtermés, termőterület, bortermelés és ennek folyóáron számított bruttó termelési értéke. Ami nemrég annak hiánya miatt még probléma volt – a tárolókapacitás nem megfelelő eloszlása (Frisnyák ed. 1988) – mára a bőség zavara okozta gondná változott, hiszen a kedvező geológiai és kereskedelmi viszonyokra támaszkodva kiépült pincék és bortárolók kihasználtsága jelentősen visszaesett. Itt is találunk térképet, amely azonban elhagyva a borvidékeket, immáron megyére lebontott adatokat mutat be (szőlőtermelés ezer tonnában, illetve bortermelés hektoliterben) – a nézőpont érdekes, hiszen előtte a szerző szót sem ejt a megyékről, és azok szőlő-bor termeléséről.

3.2.1.5 A hazai szakirodalom összegzése

A hazai gazdaságföldrajzi szakirodalom áttanulmányozása után kijelenthetjük: a szőlővertikum tárgyalása sajnálatos módon nem tartozik a kiemelt témák közé. Ez némiképp ellentmond a szerzők azon állításainak, miszerint az egyik legfontosabb ágazatról van szó. A nagy kézikönyvekben elvész az az egy-két oldal, melyet a témának szánunk az írók. A kevéske terjedelem miatt részletes(ebb) bemutatásra nincs lehetőség. Nagyon gyakran még a borvidékek felsorolása sem történik meg. Először az 1988-as Frisnyák-féle jegyzetben van nagyobb mennyiségű statisztikai adat feltüntetve, de részletesebb elemzésükre ott sem került sor. A Földrajti Közlemények egy-két cikke ugyan rengeteg adatot tartalmaz, azonban – talán pont emiatt – értelmezésük nagyobb részt nem történik meg.

Külön probléma a hazai gazdaságföldrajz Tokaj-Hegyalja „túlsúlya”. Mintha más borvidék nem is létezne. Ugyanígy gond a „világhírű” magyar bor toposza, melynek elhagyása sokat segíthetne a reális kép kialakításában. Nem olvashatunk semmit az ágazat válságáról, nem kerülnek elő azok a problémák, melyek a szőlővertikum alapjait rengetik meg évről-évre – gondolok itt például az ültetvények előregedésére, a rendkívül alacsony felvásárlási árakra – és amelyeket maguk a termelők tartják a legjelentősebbeknek.

Hiányzik tehát a hazai gazdaságföldrajzból egy átfogó vertikumvizsgálat, amely a rokontudományok eredményeit felhasználva képes lenne egy korrekt, túlzásoktól mentes kép kialakítására (pl. Harsányi, 2007; Nagy-Kovács, 2011).

4 Magyarország szőlőtermesztésének és bortermelésének rövid áttekintése

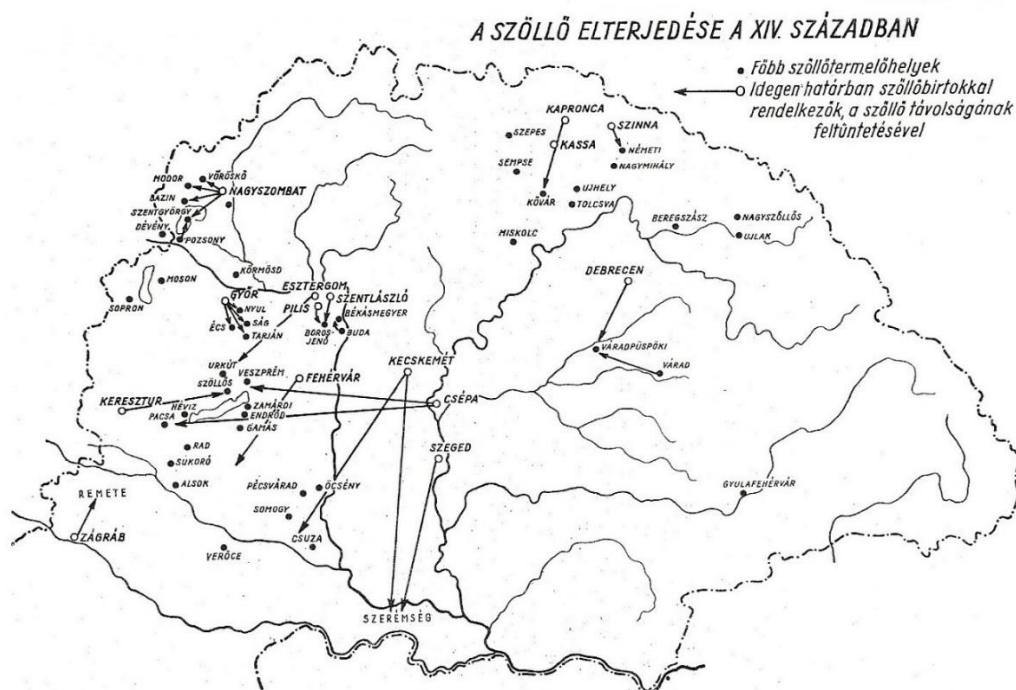
4.1 A kezdetektől a rendszerváltásig

Hazánk első, a rézkorból származó szőlőleletei (Gyulai, 1997; Kaus, 2012) után komolyabb forrásaink a római korhoz kötődnek (Németh ed. 1998). A XI-XII. századi európai borkultúrában külön elnevezéssel illették a Magyarországról származó borokat. A *vinum hunnicum* a gyengébb minőségű borok megnevezése volt (Csoma, 2000). Fajtáink mind fehérszőlők, kékszőlőre semmilyen leletünk, utalásunk

nincs (Mészáros et al. 2012) Ez az az időszak, mikor a szőlő termőterülete eléri mai határait. Ennek ellenére a szőlőskertek kétharmada még folyók, tavak mellett nőtt, csupán egyharmaduk került fel a domboldalakra. Nem véletlenül kapták meg a magasabb térszínen fekvő szőlősök a *mons vinearum* (szőlőhegy) vagy a *promontorium* elnevezést, mely hegyközség jelentéssel máig él a magyar nyelvben (Bányai et al. 2012). A szőlővel bíró lakosokat két csoportba oszthatjuk – vagy lakóhelyén, vagy azon kívül rendelkezett szőlővel. Ez utóbbiakat nevezzük *extraneusnak*, akik általában más birtokos fennhatósága alatt álltak, mint ahol szőlőjük feküdt (10. ábra).

A virágzó középkor leghíresebb magyarországi borvidéke a Szerémség volt, ahonnan uszályokkal szállították a bort Hunyadi Mátyás udvarába (Csoma, 2003). A török előretörése azonban elpusztította a virágzó területet, és a bortermelés súlya átkerült a mai magyarországi területekre. Ekkor költöztek át a szerémségi borászok a hasonló adottságokkal bíró Tokaj-hegyaljai területre. Érkezésükkel forradalmasították a helyi szőlőtermelést, technológiai fejlődést hoztak. Az 1600-as évektől kezdve pedig már nemzetközi hírűvé válik a tokaji bor, uralva a lengyel és orosz piacot, de jutott belőle Franciaországba, és a pápa asztalára is.

10. ábra: Főbb szőlőtermő helyek és az extraneus birtokosok kapcsolata

Forrás: Belényesy, 1955.

A sokáig élő hagyomány szerint az első aszúborot Lorántffy Mihály udvari papja, *Szepsi Laczkó Máté* készítette 1650 húsvétján, amit Lorántffy Zsuzsannának kínált fel elfogyasztásra. Ma már tudjuk, hogy a

legenda nem igaz, többek közt maga Szepsi Laczkó is meghalt 1633-ban. Az „aszú” kifejezés első írott formája az 1500-as évek második feléhez kötődik (1551-ben „*azw dicta*” (Balassa 2000); 1571-ben „*ötvén áttalag Aszszú Szőlő Borokhoz*” (Bányai et al. 2012. 304.) . A borkülönlegesség nagyon hamar népszerű lett, csakhamar a töppedt szőlőszemek lopása is elterjedt. Nem csoda, hogy az országgyűlés törvényben lépett fel ellene.³⁶

A török kiűzése után gyorsan megtörténik a szőlő- és bortermelés rekonstrukciója, rövidesen az ország vezető ágazatává vált. A fellendülést sajnos nem sikerül kihasználni. *Mária Terézia* kettős vámrendelete súlyosan hátrányos helyzetbe hozza a magyar borokat: ha valaki magyar bort akar német területre szállítani, annak ugyanannyi osztrák bort is exportálnia kell; emellett rendkívül kedvezményesen szállítják az osztrák borokat Magyarországra. Szinte hihetetlen, de Magyarország több pénzt adott ki osztrák borért, mint fordítva (Feyér, 1981). További probléma a korábbi piac, Lengyelország felosztása. Először a megszűnő közös magyar-lengyel határ, majd az ország teljes eltűnése gyakorlatilag nullára redukálta a magyar exportot.

A XIX. századra a vélekedés az, hogy hanyatlak az ágazat. Míg 1786-ban az export 8,3%-a származott borból, 1819 és 1828 között már csak 1,8% (Orosz et al. 1996). A romlás a legkiválóbb borvidékeken is jelentkezik. Sopronban száz év alatt a felére esik vissza a bormennyiség; 1817-ben már negyedik éve nem teremnek a szőlők Sátoraljaújhelyen, az egykori szőlőskertekben inkább krumplit termesztene (Feyér, 1981). Természetesen voltak kiváló borok is. *Schams Ferenc* a nemes tokajit, a tüzes ménesi borokat emeli ki, a ruszti és soproni borok mellett a neszmélyi, somlói, badacsonyi és érmelléki borokat említi.³⁷ Ő az, aki a nádor támogatásával 1834-ben létrehozza az Országos Szőlőiskolát, ahol az ország minden tájáról hozott tőkéket ülteti el. 1839-es halálát követően *Légrády László* folytatja munkáját, aki a szőlőiskola első igazgatója lesz.

Az 1860-tól 1872-ig tartó első teljes körű szőlő- és gyümölcsfelmérés *Keleti Károly* elképzelése alapján történt. Részletesen vizsgálták a szőlő- és borgazdaságot, felmérték a szőlőtermesztő vidékek elhelyezkedését, méretét, a szőlő- és bortermelés állapotát, a szőlőfajtákat és a művelési módokat. Megvizsgálták a költségeket, a termés mennyiségét, minőségét. Az ország területén 426 ezer hektár szőlőt termesztettek (ha ebből levonjuk a horvát, szlavón és erdélyi területeket, akkor a szűkebb magyarországi szőlőterület 335 ezer ha.), 779.549 birtokossal (11. ábra). Az éves bortermelés majdnem 4 millió hl volt (Keleti, 1875). A felmérés során sajnálatos tényként derült ki, hogy a szőlők többnyire köztes növényként vannak ültetve, csak a legnagyobb gazdaságok termesztik fajtatiszta ültetvényeken. Igen sűrű telepítés

³⁶ „*A hegyaljai városok jelentik, hogy a polgárok, sőt nemesek szőlőiből is, melyek a földesurak területén vannak, ezeknek tisztjei a fekete és aszú szemeket, vagyis a becsesebbeket leszedik és elhordani szokták, amitől, hogy ezentúl őrizkedjenek, miután az jogsértő dolog, törvénybe iktattatott.*” (1655/79. tc.)

³⁷ A borvidékek kijelöléséről, fejlődéséről lásd részletesebben Mád – Simon, 2012.

jellemzi a kort, 15-20 ezer tőke/ha, ehhez jöttek még hozzá az egyéb növények (Kozma, 1995). Általános probléma volt a szüret korai kezdete. A bor alacsony szeszfokú volt, savanyú, az elavult technológia miatt nagyon gyakran hibás, beteg. A termelők 25-30%-nak nem volt edényzete és hordója, eszköze a feldolgozáshoz. Ha volt is, akkor sem fordított rá figyelmet, nem tisztították őket. A magyar borok világpiaci kereslete nem volt arányban a lehetőségekkel. Külföldön elenyésző volt a borok reklámja és forgalma, drágábban importáltunk, mint ahogy exportáltunk. Mennyiségben a kivitel többszöröse volt a behozatalnak, értékben csupán kétszerese. A borvidékek közül csupán néhány, Tokaj, Eger, Badacsony és Somló számíthatott európai érdeklődésre. Mégis, hazánk még ekkor is a 3-4. helyet foglalta el a szőlő- és bortermelés mennyiségét tekintve Európában (Feyér, 1970).

11. ábra: Szőlőtermő helyek Magyarországon az első szőlő- és gyümölcsfelmérés idején

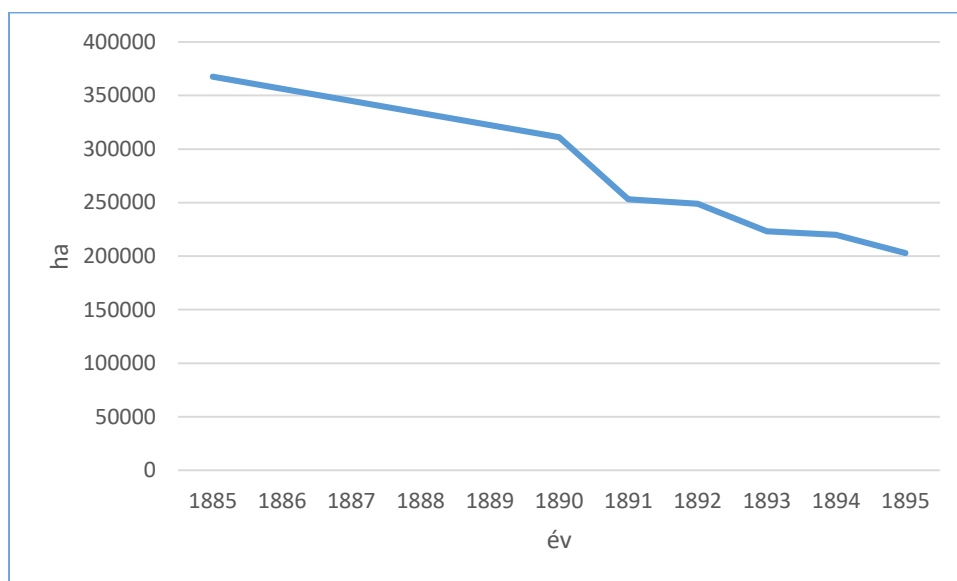

Forrás: Keleti 1875.

Mire a felmérés megtörtént, az európai és a magyar szőlő- és bortermelés legnagyobb válsága közeledett. 1868-69-ben a New Jersey állambeli North Hoboken szőlőtelepről Franciaországba került a filoxéra (szőlőgyökértetű, *Phylloxera vastatrix*) kórokozó. Hazánkban először 1875-76-ben észlelték a fertőzést, Pancsován. Jelentős erővel próbálták a betegség terjedését megakadályozni, ennek ellenére 1885-ben már 380, 1890-ben pedig 1375 település volt fertőzött. A fertőzés csúcspontja 1895-ben volt, súlyosbítva a Dél-Franciaországból hazánkba kerülő szőlőragya (szőlőperonoszpóra) szintén pusztító kártételével. A védekezés leggyakoribb módja az adminisztrációs volt: a fertőzött területet zárlat alá vették, az adott településről semmiféle szőlőhöz köthető tárgyat nem volt szabad kivinni, az ott lakókat nem lehetett máshol szőlőmunkákra fogni. A rendelkezés (*A phylloxera rovar terjedésének meggátlásáról c. 1876/XXIX. tc.*) legalább lelassította a kártevő terjeszkedését. A karantén alkalmazása mellett a

szénkéneges védekezés terjedt el.³⁸ A járvány végére a magyarországi szőlőállomány katasztrofálisan leromlott, a korábbi állapot 45%-ára esett vissza (12. ábra). A legnagyobb pusztítást pont a legjobb, leghíresebb termőterületek szenvedték el.

12. ábra: A szőlőterület csökkenése a filoxéravész következtében

Forrás: Orosz et al. 1996

A szénkénegezés mellett és helyett egyre jobban terjedt a homokon való szőlőültetés. A homokra való telepítés élharcosa a svájci származású Wéber Ede volt, aki megalapította a Kecskemét melletti helvéciai szőlőtelepet. A filoxéra elleni küzdelem másik módja az amerikai direkttermő fajokból létrehozott ültetvények voltak, illetve ezeknek a fajtáknak európai szőlőkkel való beoltása. A problémát ez esetben az jelentette, hogy az amerikai fajták máshogy alkalmazkodtak borvidékeinkhez. Emiatt szükség volt a kísérletezésre és nemesítésekre, hogy megfelelő alanyokat adhassanak a gazdáknak. Ezeknek a fajtáknak a nemesítésének élharcosa volt Teleki (Taussig) Zsigmond, aki villányi szőlőtelepével európai hírnévre tett szert.

A földművelésügyi minisztérium számításai alapján 1885 és 1895 között évente körülbelül harmincmillió forint nemzeti jövedelem veszteséget és egymillió forint közvetlen adókiesést okozott a járvány. A helyzet kezelésére nyújtotta be a tárca 1896-ban az első szőlőrekonstrukciós törvényt (*A phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdítása tárgyában* – 1896:V tc.). Mindenki számára biztosították a szükséges oltványokat, tovább működtették a kísérleti telepeket, pinceszövetkezeteket hoztak létre. 18

³⁸ A módszert Thénard francia szőlőbirtokos fejlesztette ki. A szénkéneget (szén-diszulfid) hatalmas fecskendőkkel juttatták a szőlő gyökérzetéhez, ahol mérgező gázzá változva elpusztította a kártevőt. A módszerrel több probléma is volt (robbanásveszély, magának a szőlőnek is az elpusztítása), azonban a kísérletek során kiderült, hogy megfelelő mennyiségben adagolva legyengíti annyira a kártevőt, hogy az ne legyen képes a szőlő elpusztítására.

borvidékre engedélyezték a telepítést, meghatározott sor- és tőketávolsággal, karózással. 1893-ben először sorolták hivatalosan a szőlőtermő területeket borvidékekbe, szabályozták a telepíthető szőlőfajtákat is. A filoxéra teljesen átrendezte Magyarország szőlőültetvényeinek területi elhelyezkedését. Míg 1872-ben a homoki szőlők részaránya 25% volt, addig ez az arány 1896-ra 35%-ra nőtt. Ez, és az Alföldre újonnan telepített 12.000 hektár szőlő hatására a Földművelésügyi Minisztérium 1897/53850. számú rendeletével elismerte borvidékként az Alföldet. (Beck, 2003)

1. táblázat: *A szőlőterület növekedése a filoxéra-pusztítás után.*

év	ha
1895	202.865
1900	221.838
1905	257.781
1910	305.152
1914	315.107

Forrás: Forrás: Orosz et al. 1996

A XX. század elejére úgy nézett ki, hogy hazánk kilábal a filoxéra-válságból. Ugyanakkor a nemzetközi piacok változatlanul zártak maradtak a magyar borok előtt, az export 96-97%-át a Monarchia Lajtán túli területein értékesítettük. Az első világháború hatása a magyar szőlő- és borgazdaságra vitatott. *Égető* szerint a szőlők jól bírták a terhelést, sőt kisebb konjunktúra is beindult, növekedett az export (*Égető* 2003). A szőlőterületek 45-50 ezer hektárral csökkentek, a megmaradt területeket alig tudták megművelni, a permetezés sokszor elmaradt. A Földművelésügyi Minisztérium rendelete kötelezte a tulajdonosokat a napkeltétől napnyugtáig való munkára, sőt kötelező volt a vásár- illetve ünnepnapokon is a szőlőmunka (Síki – Tóth-Zsiga, 1997).

A háború után gyökeresen megváltoztak a lehetőségek. A trianoni békeszerződés értelmében hazánk területének és lakosságának nagy részét elvesztette, ugyanakkor szőlőterületeinek döntő többsége, 69%-a az új határokon belül maradt (13. ábra). A kisantant országok gazdasági lépései a borkivitel is csökkentették, az évi 1 millió hl 1925-re 30 ezer hl-re csökkent.

A kormányzat, látva a problémát, törvényben szabályozta a borvidékek beosztását, és a borkészítést. Mivel a szőlőterület nem csökkent, a kormány az 1938/XXXI. törvénycikkkel megtiltotta a szőlőtelepítést. A túltermelésen kívül változatlan gond volt a rossz minőség. A korszerűsítés hiánya, a primitív művelési technikák a termésátlagok állandó romlását hozták. Az 1920-as évek 12,3 hl/ha átlaga majdnem csak fele a korszak francia termésátlagának.

1949-ben kezdődött az a szőlőmonográfiai felvételezés, amely 10 éven át tartott. Ez alapján dolgozták ki a borvidékek felújításának elvi alapjait, amelyek a későbbi telepítéseknek az alapjául szolgáltak. A

szőlőterületeket fekvés, lejtés és talajösszetétel alapján I. osztályú (kiváló minőségű bortermő terület), II. osztályú (mennyiségi bortermelésre alkalmas) és III. osztályú (szőlőtermesztésre kevésbé, inkább más mezőgazdasági művelésre hasznosítható) területekre osztották.³⁹ A szükséges felújítás miatt 1955-ben kormánybiztosságot állítottak fel, azonban ez nem volt hosszú életű. A borvidékeken különböző időben indul meg a rekonstrukció, ezért újra átrendezik a törvényi kereteket. 1955-ben 17 borvidéket különböztettek meg: Soproni, Neszmélyi, Mohácsi, Somlói, Badacsony-balatonfüred-csopaki, Balatonmelléki, Mecseki, Villány-siklói, Szekszárdi, Dunántúli, Egri, Gyöngyös-visontai, Debrői, Felföldi, Nyírségi, Alföldi és Tokaj-hegyaljai. 1959-ben ismét változtattak, 14-re csökkent a borvidékek száma: Alföldi, Badacsonyi, Balatonfüred-csopaki, Balatonmelléki, Bársonyos-császári, Egri, Mátraalji, Móri, Somlói, Soproni, Szekszárdi, Tokaj-hegyaljai, Villány-siklói. Ezek mellett kilenc, csemegeszőlő termelésre szakosodott körzetet is felállítottak: Mátraalji, Pest környéki, Duna-melléki, Balatoni, Zalai, Kecskeméti, Kiskunhalasi, Tisza-melléki, Nyírségi (Kozma, 1995).

13. ábra: *A trianoni béke hatása a magyar szőlő- és borgazdaságra*

Forrás: Teleki, 1921

A borkereskedelem államosítása után megindult az intenzív szőlőtelepítési folyamat. Ennek nyomán 1965-re 246.500 hektárra nőtt a szőlőterület. A nagyüzemi szőlőtermesztés azonban a gépesítés miatt a gyengébb talajú és klímájú hegylábi és síkvidéki területekre koncentrált. A szőlőterület mintegy 60%-a ekkor már az Alföldön helyezkedett el (Benyák ed. 2002). Ez magával hozta a bortermelés mennyiségi

³⁹ Az I. kategóriába kerültek a történelmi borvidékek (Badacsony-Balatonfüred-Csopaki, Balatonmelléki, Debrői, Egri, Gyöngyös-Visontai, Mecseki, Móri, Neszmélyi, Somlói, Soproni, Szekszárdi, Tokajhegyaljai, Villány-Siklói borvidékek), a másodikba került az Alföld, Nyírség, Felföld és Dunántúl.

felfutását, de egyben minőségi romlását is. A gyakorlatilag korlátlan szovjet felvevőpiac miatt felfuttatott kommersz borokkal együtt a hetvenes évektől kezdve a bortermelés átlagosan 5 millió hl-en stabilizálódott, ennek mintegy felét exporton értékesítették.

Az 1970/36. sz. törvényerejű rendelet újra szabályozta a borvidékek és az oda be nem sorolt bortermő területek helyét (15 borvidék és 13 bortermő hely) – így összevonták a Bársonyos-császári borvidéket a Mórival, létrejött a Mór-császári borvidék, valamint borvidékké „léptették” elő Bükkalját. Meghatározták a termelhető és telepíthető fajtákat, intézkedtek a minőségi borok védelméről. 1982-ben újabb borvidék lépett a többi közé: a Dél-balatoni borvidékkel együtt immár 16 borvidék volt.

Az állami tulajdonú területeket az állami gazdaságok művelték, melyek egyenként több száz hektár szőlő fölött rendelkezve hatalmas mennyiségben, „borkombinátként” termelték a bort. A nyolcvanas évek végére 22 ilyen nagyvállalat létezett. Az igazi tömegtermelést azonban a Pincegazdaságok folytatták (7 darab: Hungarovin, Egervin, Kecskemétvin, Promontorvin, Pannonvin, Dél-alföldi Pincegazdaság és a Badacsonyi Pincegazdaság), melyek a bortermelés felét adták. Szőlőterületük elenyésző volt, az alapanyagot a körzetükben lévő szövetkezetek biztosították (Brazsil, 2013).

Az 1980-as évektől kezdve a lappangó válságjelek kezdtek a felszínre kerülni. Az intenzív fejlesztések és a szüreti felvásárlási csúcs költségigénye, a termelési költségek növekedése, ugyanakkor az értékesítési árak korlátozása fokozatos problémákhoz vezetett. Az eladósodás a nyolcvanas évtized második felében már válság közeli helyzetet teremtett. Ráadásul 1984 és 1989 közötti öt évből négyben súlyos téli fagykár sújtotta a szőlőket. 1985-el pedig lezárul a KGST keretében bonyolított borexport virágkora. Ehhez hozzájárult a szocialista országok fizetőképességének fokozatos romlása, valamint a Szovjetunióban bevezetésre kerülő alkoholtilalom is. A csökkenés egy év alatt 1,1 millió hl volt (Orosz et al. 1996).

2. táblázat: Magyarország szőlőterületének változásai (1945-1994)

év	1945	1950	1960	1970	1980	1990	1994
ezer ha	215,4	230,2	203,6	229,7	167,8	138,5	131,9
%	2,3	2,5	2,2	2,5	1,8	1,5	1,4

Forrás: Orosz et al. 1996.

4.2 A rendszerváltás és a XXI. századi borpiaci folyamatok hatása a magyar szőlő- és borgazdaságra

A rendszerváltással megindult a magyar szőlő- és borgazdaság tulajdonosi és üzemi struktúrájának teljes átalakulása. Ebben a közvetlen privatizáció, a kárpótlás, a felszámolás és a cégalapítás is szerepet játszott. A nagyvállalatok nagyobbbrészt darabjaikra hullottak, egyedül a Hungarovin Rt. maradt korábbi méretéhez hasonló, miután megfelelő tőkeinjekciót kapott új tulajdonosától a Henkel & Söhnlein cégtől (Kádár,

1999). A privatizáció hatására csupán a Tokaj Kereskedőház Zrt. maradt kizárólagos állami tulajdonban.⁴⁰ A piacgazdaság kialakulása után a borászati cégek az alábbi csoportokba voltak oszthatóak:

- Privatizált nagyvállalatok, melyek komoly tőkével és stratégiával rendelkeznek. Jelentős exportérdekeltségük volt, lefedték az egész magyar piacot. Számuk nem érte el a tízet. Hatásuk jelentős volt, az általuk gerjesztett verseny rég nem látott energiákat hozott a felszínre. Ennek eredményeképpen az 1990-91-es mélypont után a borexport 1995-ben már meghaladta az 1,3 millió hektolitert, értéke pedig négyszeresére nőtt. 1997-re a teljes élelmiszeripart tekintve, annak 61,4%-a már külföldi kézen volt. Ennél magasabb aránnyal csak a gépiparban lehetett találkozni (Raskó, 2000)
- Néhány ezer-tízezer hektoliter forgalmú szövetkezetek, borászati üzemek, pinceszövetkezetek. Szerepük az integrációs hatásuk miatt volt fontos. Néhány tíz ilyen cég létezett.
- Kisebb forgalmat lebonyolító társas-, egyéni- és családi vállalkozások, melyek igényes szakmai munkával kiváló minőséget állítottak elő. Mintegy száz ilyen cég működött ebben az időszakban.
- Nagy számú kannás bort forgalmazók (több ezren).

Sajnos a privatizáció nem csak pozitív hatásokkal járt. A kilencvenes évek történései számos olyan negatív folyamatot indítottak el, amelyek hosszú távon – akár máig is – érzékeltették hatásait. Ezen átmeneti időszak problémái közül ki kell emelni a teljesen szétaprózódott ágazatot, a versenyképesség csökkenését. A gazdasági problémák társadalomra gyakorolt hatásai között a csökkenő fogyasztás és kereslet az olcsón előállítható, gyorsan eladható borok termelését növelte. A vállalkozások a rövid távú túlélést helyezték előtérbe; a források hiányában a hosszú távú tervezés ebben az időszakban igen kevés vállalatnál jelentkezett.

A piacgazdasági tapasztalatok hiánya miatt nem létezett marketing, és a piaci szereplők közt hiányzott a bizalom, amely a gazdasági fejlődés alapvető eleme. Addig nem is következett be változás, amíg az ágazat érdekérvényesítő képessége gyenge volt, a beruházási szint pedig alacsonyan maradt. A kistermelők nem tudtak integrálódni a rendszerbe, számukra csupán a szőlőtermés eladása maradt egyedüli stratégiaként (Moulton, 2007).

Pedig a borászati marketing három stratégiai formája ekkorra már rég kikristályosodott a nyugati termelői piacokon, amiket követhetnek azok a kis- és középvállalkozások, melyek létrejöttük óta meghatározzák a magyar szőlő- és borágazatot. A stratégiatípusok a következők: (1) a vevői elégedettség elérése kiváló minőségű termékek és szolgáltatások nyújtásával; (2) tudatosan felépített márka, melynek minősége garantálja a fogyasztó márkahűségét; (3) kapcsolatok kiépítése és fenntartása (Corinto, 2011).

⁴⁰ A cég 2013 óta Grand Tokaj Zrt. néven működik.

A korszakban azonban ezek a vállalkozások még csak az útkeresés fázisában jártak, illetve elsődleges céljuk a technológiai lemaradás felszámolása volt: a vállalatok technológiai orientációja igen erős volt, míg a fogyasztói rendkívül gyenge (Lehota, 2007). A piaci orientációhoz szükséges stratégiák ekkor még hiányoztak, csakúgy, mint az ágazati stratégiák és összehangolt kormányzati intézkedések (Moulton, 2007).

Lehota vizsgálataiban ebben az időszakban négy fő stratégiai típust különböztetett meg az ágazaton belüli kkv-k esetében:

- Az alacsony ár/érték arányra törekvő „költségkoncentráló” típust,
- a különböző minőségű és értékű termékeket előállító „differenciáló” stratégiát,
- az egy piaci szegmensre koncentráló „szakosodott” stratégiát,
- illetve a nem besorolható „középutas” stratégiát.

3. táblázat: *A klaszterek fő előnyei és hátrányai*

Csoport	Előnyök	Hátrányok	Borvidékek ⁴¹
csoport 1	<ul style="list-style-type: none"> terület koncentrációja rekonstrukció mértéke 	<ul style="list-style-type: none"> szőlőfajták sokszínűsége kisebb mértékben a termesztés módja 	Csongrádi, Hajósi, Kunsági, Etyek-Budai
csoport 2	<ul style="list-style-type: none"> a szőlőtermő terület koncentrációja kedvező termesztési módszer a tiszta ültetvények kedvező aránya 	<ul style="list-style-type: none"> modern szőlőfajták hiánya kisebb mértékben a rekonstrukció hiánya 	Ászár-Neszmélyi, Balatonboglári, Mátraalji, Móri, Pannonhalma-Sokoróalji
csoport 3	<ul style="list-style-type: none"> szőlőfajták koncentrációja tiszta fajták részese-dése szőlőültetvények oltásának kedvező aránya 	<ul style="list-style-type: none"> ültetvénykoncentráció aránya a rekonstrukció során 	Balaton-felvidéki, Balatonfüredi, Badacsonyi, Tokaj-hegyaljai
csoport 4		<ul style="list-style-type: none"> ültetvénykoncentráció aránya a rekonstrukció során szőlőfajták koncentrációja a termesztés módja 	Balatonmelléki, Bükkaljai, Mecsekaljai, Somlói
csoport 5	<ul style="list-style-type: none"> a rekonstrukció mértéke szőlőfajták koncentrációja szőlőfajták típusa modernitás a termesztés módja tiszta fajták részese-dése 		Egri, Soproni, Szekszárdi, Villányi

Forrás: Lehota, 2007. alapján saját szerkesztés

⁴¹ A borvidékek nevei az akkor törvényi szabályozásnak megfelelőek.

Ezen csoportok kialakulása, fejlődése már megindult a rendszerváltozás utáni években, azonban a köztük lévő különbségek még nem voltak jelentősek az eltelt rövid időnek köszönhetően. Lehota vizsgálta a korszak borvidégeit is, több mutató alapján (pl. ültetvények kora, vállalkozások mérete (ha), fajtakoncentráció, nem termő ültetvények aránya stb.) sorolta csoportokba őket (3. táblázat).

Botos és Moulton vizsgálatai (Botos – Moulton, 2007) szintén a szerkezetátalakulás és a privatizáció hatásaira vezetik vissza az ágazat kilencvenes- és korai kétezres éveinek problémáit. A 4. táblázat a magyarországi borágazat kulcsfontosságú eseményeit mutatja be azok hatásaival együtt.

4. táblázat: *Kulcsmomentumok a magyar borszektorban (1990-2007)*

Fejlődés/Fejlesztés	Következmények
szőlőterületek privatizációja	elaprózódott birtokszerkezet
borászatok privatizációja	külföldi befektetések, új családi birtokok
értékesítés privatizációja	gyors koncentráció és diverzifikáció, globális típusú borpiac, hipermarketek
EU csatlakozás	összehangolt európai szabályozás

Forrás: Botos – Moulton, 2007 alapján saját szerkesztés

Külön hangsúlyt fektettek a szerzők az átalakult értékesítési lehetőségekre, kiemelve az új, eddig nem ismert vagy használt módokat. Az internet megjelenésével lehetőség nyílt az online kereskedelem fejlődésére, az európai uniós csatlakozással a vámmentes értékesítésre. A HORECA szegmens ugrásszerű növekedését a rengeteg különböző típusú étterem, kocsma megjelenése okozta. A szerzők kiemelik a szuper- és hipermarketek túlsúlyát: 1990 óta ezek az üzletek a borpiac 50%-át fedik le.

Az ezredforduló óta eltelt majdnem két évtizednek legfontosabb hatása a szőlő-borágazatra a szőlőültetvények területének állandó és fokozatos csökkenése (5. táblázat⁴²), valamint a gazdaságok koncentrálódása volt. Ezeket a változásokat a nemzetközi folyamatok tükrében vizsgálva kirajzolódik egy korántsem pozitív helyzetkép. A világ szőlőterületeire (csemegeszőlővel együtt) is a folyamatos lassú csökkenés jellemző (2000-ben 7,8 millió hektár, 2012-re ez 7,4 millió hektárra csökkent), ez pedig elsősorban az európai (óvilági) országok területvesztésének köszönhető (ennek okaira az eredetvédelem kapcsán később kitérek), mert ezzel ellentétesen az újvilági kontinensek tovább növelték részesedésüket a szőlőterületben. Azaz Európa ugyan még mindig a világ szőlőterületeinek több mint felét (55%) birtokolja, de előnye fokozatosan csökken (Ázsia 24%, Amerika 14%, Afrika 5%, Óceánia 3%). A szőlőterülettel szemben a bortermelés mennyisége enyhén növekszik, köszönhetően az újvilági 30%-os emelkedésnek.

⁴² Az ágazat szereplői ugyan adatszolgáltatási kötelezettséggel rendelkeznek, mégis nehéz pontos és jó adatokhoz hozzájutni. Nemzetközi viszonylatban az OIV adatbázisa a mértékadó, de hasonlóan precíz és jól használható statisztikai adatokat szolgáltat a University of Adelaide kiadásában megjelenő *Global wine markets* (Anderson et al. 2009) kiadvány. Magyar adatokkal a KSH és a HNT rendelkezik.

5. táblázat: A Föld szőlővel borított területei kontinensenként (millió ha)

	2000	2012
Európa	4,9	4,09
Afrika	0,337	0,372
Amerika	0,936	1,02
Ázsia	1,5	1,8
Óceánia	0,153	0,200

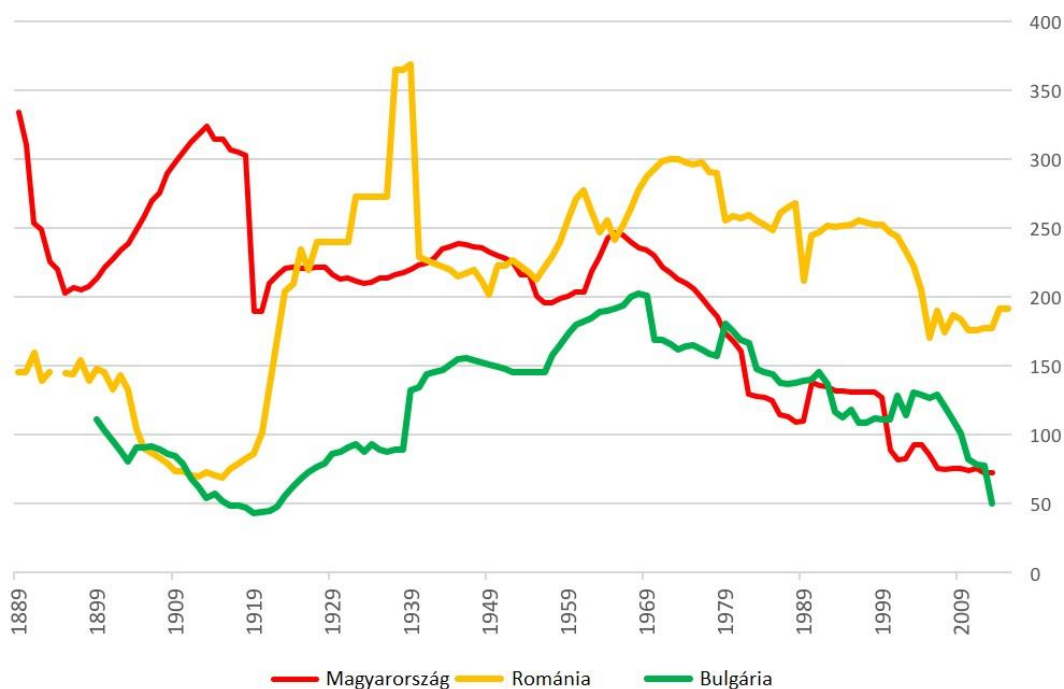
Forrás: OIV, 2012

Európa bortermelése a nagyméretű területcsökkenésnek köszönhetően mintegy 30 millió hektoliterrel csökkent (a tárgyalt idő alatt 200 millió hl-ről 170 millió hl-re). A termelés viszont változatlanul erősen koncentrálódik, a tíz legnagyobb termelő adja a világtermelés 80%-át. A legfontosabb termelők (Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Egyesült Államok) stabilan az első négy helyet foglalják el. Az élen a váltás 2012-ben történt meg, amikor az addig második Olaszország megelőzte Franciaországot; a sorrend azóta változatlan. Változás a kisebb termelőknél van, hiszen az éves mennyiség nagyon nagy mértékben függ az adott év időjárási viszonyaitól. Emiatt a 14-19. országok (Magyarország, Brazília, Görögország, Ausztria, Új-Zéland, Szerbia) pontos sorrendje gyakorlatilag évről évre változik. A világkereskedelemben a legnagyobb exportőr Spanyolország, mely majd' 23 millió hl bort ad el, megelőzve Olaszországot (20 millió hl), Franciaországot (14 millió hl), Chilét és Ausztráliát (OIV, 2017). Az export értéke azonban Franciaországban a legmagasabb (8,2 milliárd euró), öt követi Olaszország (5,6 milliárd euró). Spanyolország a nagy mennyiséghez csak alacsony árat tud hozzátenni, így értékben csupán a harmadik helyen áll 2,6 milliárd euróval. Magyarország egyik tekintetben sincs a világ első tizenkét exportőre között (OIV, 2017).

Hazánk szőlőterülete az 1996-2000-es évek átlagáról (126 ezer hektár) folyamatosan csökkenve 2012-re 52 ezer hektárra zsugorodott. Ilyen méretű visszaesést a rendkívül hasonló pályát befutó Bulgária produkált ebben a periódusban (Noev, 2006). 2012 után – főként az Uniós telepítési támogatásoknak köszönhetően – ismét lassú növekedésnek indult a szőlővel borított területek mérete: 2016-ra 58 ezer hektárt ért el (HNT adat).⁴³ A területi változást elsősorban az ültetvények felhagyása okozza (lásd pl. Boros, 2008; Kismarjai, 2012). Az is megfigyelhető, hogy drasztikusan csökken a fehér borszőlő területe, ami azért is problémás, mert hazánk éghajlatilag egyértelműen ezeknek a fajtáknak a termesztésére alkalmas.

⁴³ Az adatok különbözőségére példa, hogy a HEGYÍR adatbázis, mely a hegyközségek által szolgáltatott adatokat tartalmazza 2012-re 64 ezer hektár szőlőt mutat.

14. ábra: Szőlőterületek Romániában, Bulgáriában és Magyarországon 1889-2015. (1000 ha)

Forrás: AAWE, 2019 alapján saját szerkesztés

Az elmúlt évtizedben jelentős fajtaváltás is lejátszódott. 2001-ben a KSH által elvégzett *Szőlő- és gyümölcsös összeírás* idején még az olasz rizling volt a legelterjedtebb, ezt követte az akkor még rizlingszilváninak nevezett fajta (Az Európai Uniós csatlakozás és az eredetvédelmi rendelkezések értelmében kellett átnevezni; az új, azóta használatos neve a Müller Thurgau.), harmadik helyen pedig a furmint állt (5. táblázat). A sorrend mára teljesen felborult. 2014-re magasan a legnagyobb területen termesztett fehérszőlő a korábban csak kiegészítő szerepet kapó Bianca (2001 óta megötszörözte területét), ezzel a szőlőtermő-terület 10,5%-át foglalja el.

6. táblázat: *A fehérborszőlő-fajták elterjedési sorrendje hazánkban, 2001-ben (válogatás).*

Sorszám	Minőségi fajták		Tömegfajták	
	név	terület (ha)	név	terület (ha)
1.	Olasz rizling	7399	Zalagyöngye	4265
2.	Rizlingszilváni (Müller Thurgau)	3989	Ezerjő	3300
3.	Furmint	3441	Arany sárfehér	2688
4.	Chardonnay	3130	Kövidinka	1732
5.	Cserszegi fűszeres	2461	Kunleány	1552
6.	Hárslevelű	2448	Ezerfürtű	906
7.	Zöldveltelini	1869	Bianca	884
8.	Rajnai rizling	1778	Lakhegyi mézes	858
9.	Ottonel muskotály	1541	Piros szlanka	478
10.	Királyleányka	1171	Viktória gyöngye	109

Forrás: KSH 2002

A fajta, és a hasonlóan villámgyors növekvést produkáló Aletta annak köszönheti sikerét, hogy nagyfokú rezisztenciájuk sokkal könnyebbé teszi termesztésüket, és bőtermő fajtaként jelentős mennyiséget lehet szüretelni belőlük. Második helyen a közel duplájára növő cerszegi fűszeres áll, az olasz rizling visszacsúszott a harmadik helyre, mindezt igen jelentős területi veszteséggel (7. táblázat).

7. táblázat: *Fehérszőlő fajták elterjedése hazánkban, 2016-ban (válogatás)*

Fajta	Terület (ha)
Bianca	4757
cerszegi fűszeres	4275
olasz rizling	3988
furmint	3883
chardonnay	2586
Müller Thurgau	1729
hárslevelű	1610
szürkebarát	1601
Aletta	1550
Irsai Olivér	1491

Forrás: HEGYÍR

A vörös borszőlőnél lejártszódó változás kevésbé volt intenzív. A legfontosabb fajták maradtak ugyanazok. 2001-ben a kékfrankos háromszor akkora területen termett, mint a második legnagyobb területtel bíró zweigelt (8. táblázat). Az ekkor még kékoportónak hívott portugieser (a névváltozás oka szintén az Unió csatlakozás volt) pedig megelőzte az akkor már terjedőben lévő világfajtákat (cabernet sauvignon, cabernet franc, merlot).

8. táblázat: *A vörösborszőlő-fajták elterjedési sorrendje hazánkban, 2001-ben (válogatás).*

sorrend	Vörösborszőlő-fajta	
	név	terület (ha)
1.	Kékfrankos	8377
2.	Zweigelt	2742
3.	Kékoportó	1705
4.	Cabernet sauvignon	1664
5.	Kadarka	1389
6.	Merlot	1339
7.	Cabernet franc	945
8.	Pinot noir	568
9.	Blauburger	229
10.	Bíbor kadarka	186
11.	Medina	184

Forrás: KSH, 2002

A kékfrankos napjainkra is megőrizte vezető szerepét, bár mintegy ezer hektárral csökkent a termőterülete (9. táblázat). Feltörték viszont a világfajták, melyek közül mindegyik növelte részesedését. Ennek a változásnak a legnagyobb vesztese az idehaza inkább tömegfajtaként termesztett zweigelt, valamint a hungarikum fajtaként számon tartott kadarka. Utóbbi területe majdnem negyedére csökkent.

A teljes szőlőtermő terület közel nyolcada jelenleg nem terem – vagy teljesen felhagyták a birtokot, vagy az új telepítések még nem fordultak termőre (ez három év a telepítés után); illetve a terület szintén nyolcadára nullás szüreti jelentést adtak le a tulajdonosok. Azaz a közel 64 ezer ha szőlőterületből csupán 56 ezer hektárra érkezett be szüreti jelentés, és mindösszesen 48 ezer hektár az, ahonnan szüreteltek is.

9. táblázat: *Vörösborszőlő fajták elterjedése hazánkban, 2016-ban (válogatás)*

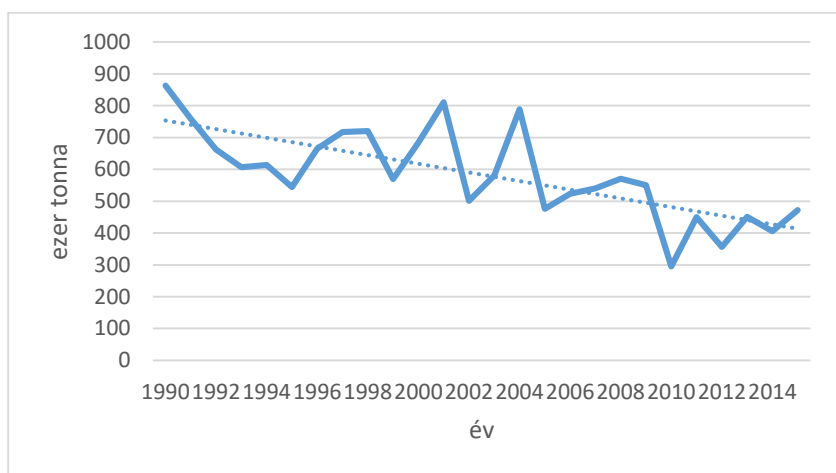
fajta	terület (ha)
kékfrankos	7229
cabernet sauvignon	2690
merlot	1973
zweigelt	1744
cabernet franc	1370
pinot noir	1094
portugieser	1050
blauburger	434
kadarka	371
syrah	214

Forrás: HEGYÍR

Az adatokból kiderül, hogy ezen terület legnagyobb részéről a szőlő feldolgozás nélkül távozik, felvásárlóknak adják el (35 ezer ha). Ez összefügg a hazai szőlőágazat másik nagy problémájával az elaprózódottsággal. Az átlagos birtokméret pusztán 0,48 ha, amin természetesen nem lehet működő borászatot működtetni. A kistermelők viszont az eladott szőlő súlyában kapják az ellenértéket, ami a termésátlagok növeléséhez, és a bőtermő fajták terjedéséhez vezet. 2017. július 12-én fogadta el a HNT az új piacszervezési csomagot, melyben a szőlőfelvásárlási viszonyokat szabályozták. Ez alapján a 10 tonnánál nagyobb borszőlő mennyiséget termelő, illetve felvásárló vállalkozásoknak három módon kell előre meghatározniuk az árakat: szerződésben, nyilvános árajánlatban vagy képlet alapján. Többek közt ez is az oka az elmúlt évtizedben lejátszódott fajtaváltásnak, és kerültek előtérbe a fentebb említett rezisztens és bőtermő fajták. Mindez nem tesz jót a hazai borszerkezetnek, hiszen nem a minőségi borokat adó fajták, hanem az alapvetően kiegészítő szerepre szántak jutnak egyre nagyobb szerephez. Ezen borokat nem lehet máshol, csak a hiper- és supermarketek alsó-középső polcain eladni, azaz sem a felvásárlói, sem a piaci árak nem lesz magas. Márpedig itt vásárolják a legtöbb bort: az utolsó reprezentatív felmérés szerint a vásárlások 50%-a itt történik. Ha ezt kiegészítjük a szintén nem a top borokat árusító kisebb élelmiszerboltok arányával, akkor az összes vásárlás 2/3-a ezeken a helyeken zajlik (Totth – Szolnoki,

2019). A kör visszatér önmagába, hiszen az ilyen borokat előállítók a gyors hasznot és nem a minőségi termelést tartják szem előtt – tipikusan a Lehota által „költségkoncentrációnak” nevezett stratégiát követik (Lehota, 2007). A magyar borfogyasztási szokások pedig lehetővé teszik az ilyen stratégia megélését; több kutatás is a borfogyasztók 26-27%-át sorolja az ilyen alacsony kategóriájú borok rendszeres vásárlója közé (Totth – Szolnoki, 2019). Mindez az árakat is lenyomja, egy-egy borászat képtelen a piacot uraló áruházláncokkal szembe menni. Az értékesítési kényszer sajnos a rendkívül nyomott, a nullszaldóhoz közelítő árakat eredményez, mely az adott pincészetek részéről a további fejlesztést, fejlődést is lehetetlenné teszi (Kabai, 2010).

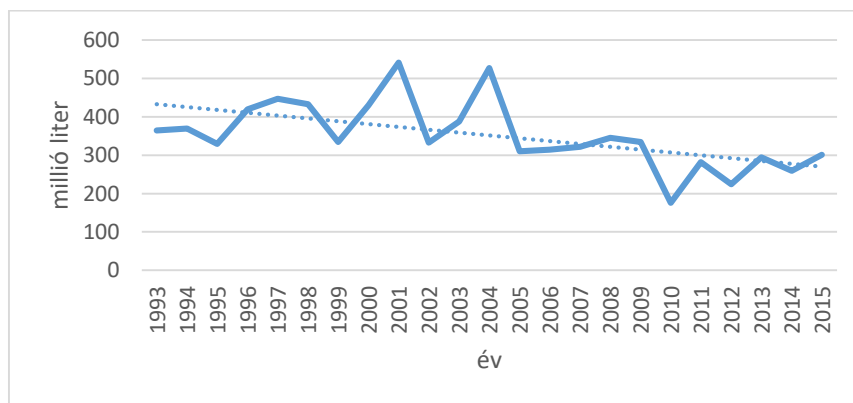
15. ábra: *A szőlőtermelés Magyarországon 1990-2014 között (betakarított termés, ezer tonna)*

Forrás: KSH

A hazai megtermelt bormennyiség az 1980-as évek csúcsmennyisége után a 2000-es évek első feléig általában 3-3,5 millió hl volt. A XXI. század második évtizedében azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a jelentősen lecsökkent termőterülettel ezt nem lehet teljesíteni. A pontos mennyiség természetesen évjárat függő, jó szüret esetében 2,5 millió hl, rossz évjárat esetén 2 millió hl körüli bormennyiséggel számolhatunk (16. ábra).

16. ábra: *Bortermelés Magyarországon (egyszer fejtett bor, millió liter)*

Forrás: KSH

A HEGYÍR adatok alapján 2016-ban összesen 41798 vállalkozás volt a szőlő- és borgazdaságban. A fentebb már említett elaprózott birtokok ezeken a számokon is megmutatkoznak. A vállalkozások 86%-a csak a szőlőtermesztésben érdekelt, 3% csak a bortermelésben, a maradék 11% az, amely mindkét ágazatban érintett. A valóság ennél kiegyenlítettebb, hiszen sok vállalkozás esetén külön cég néven fut a két tevékenység, bár a tulajdonosok ugyanazok. Ennek ellenére így is megdöbbentő a különbség.

A rengeteg, apró szőlőültetvény 96%-a őstermelő vagy természetes személy tulajdonában van, a többi gazdasági forma szerepe elhanyagolható. A csak borkészítésben illetve mindkét ágban érdekelt vállalkozások között is ez a két kategória a legelterjedtebb, de nem annyira hangsúlyosan. Fontos a korlátolt felelősségű társaságok és az egyéni vállalkozások szerepe. A legnagyobb cégeknek tekinthető részvénytársaságok fele szőlőtermesztésben és borkészítésben is érdekelt.

Az elmúlt években a borászattal foglalkozó vállalkozások majdnem fele (49%) nem kérte a forgalomba hozatalhoz szükséges „C típusú” borszármazási bizonyítványt, azaz ők nem értékesítik piaci alapon a megtermelt bort – más borászatok számára adják el. Ez azt mutatja, hogy az elaprózódott szőlőágazattal szemben a bortermelés erőteljesebben koncentrálódott az elmúlt évtizedben: a 25 legnagyobb borászat értékesíti a hazai bormennyiség 68-70%-át.⁴⁴

A magyar bortermelők döntő részben a határokon belül értékesítik termékeiket. Az átlagos magyar borexport 540 ezer hl környékén mozgott az elmúlt évek borpiaci éveit tekintve (HNT adat).⁴⁵ Az átlagos export érték 31 millió euró, míg a literenkénti átlagár 2,10 euró. A mennyiséget tekintve elmondhatjuk, hogy legfontosabb partnereink az Európai Unió tagállamai.

Az ide irányuló kivitel mennyisége minden évben a teljes export 90%-a körül mozog. A magyar borok négy legnagyobb fogyasztója Németország, Csehország, Szlovákia és Nagy-Britannia (az exportunk 68%-a került ezekbe az országokba a 2012-2016-os periódusban). Karakteresen különbözik az ide szállított borok jellege. Míg Németország – nagyon hangsúlyosan – és Csehország többségében a hordós magyar borokat veszi fel, addig Szlovákia nagyjából fele-fele arányban vásárol hordó és palackos tételt, Nagy-Britannia pedig szinte kizárólag palackos borokat vásárol (Függelék).

A hatalmas piac ellenére alig vannak jelen borok az észak- és közép-amerikai térségben. Az ide irányuló kivitel 99%-át Kanada és az Egyesült Államok veszi fel. Mindkét ország gyakorlatilag száz százalékban palackos tételeket vásárol. Az elmúlt évek legdinamikusabb piacbővülését Kína produkálta. Hogy ennek ellenére Ázsia nem harapott ki nagyobb szeletet a magyar borexportból, azt Japán fokozatos visszaesésének köszönhetjük. Kína 2011 és 2016 között megduplázta a magyar borok fogyasztását,

⁴⁴ Nemzetközi szinten ez még nem is tekinthető nagymértékű koncentrációnak. Új-Zéland esetében a 4 legnagyobb cég fedi le a bortermelés 85%-át, a Dél-afrikai Köztársaság esetében 2 vállalkozás 80%-ot, Ausztráliában 4 vállalkozás adja a termelés 60%-át (Brazsil, 2013)

⁴⁵ A borpiaci év az adott év augusztus 1-től következő év július 31-ig tart.

azonban az ország fogyasztóképes népességéhez képest még így is jelentéktelennek tekinthetjük a mennyiséget. A világ többi része nem jelentős felvevője borainknak.

Érdemes megnézni az értékesített tételek átlagárát is. A kép itt lesújtó. A legnagyobb felvevőpiacunknak számító EU-ban értékesítjük a legalacsonyabb áron borainkat. Ennek legfőbb oka, hogy az értékeesebb palackos borok forgalmazása jóval kisebb volumenű, mint a hordós tételeké. A legmagasabb átlagárát a tengerentúli tételek esetén kapjuk borainkért, ami természetes, hiszen a vásárlónak ebben az esetben a szállítási költségeket is ki kell fizetnie. Másik ok, hogy a hatalmas ázsiai, amerikai piacokon tömegborokkal nem vagyunk képesek megtalálni a piaci rést a sokkal közelebbről érkező dél-amerikai és ausztrál borokkal szemben, tehát a minőségi tételekkel kell megjelennünk. Az OIV adatok alapján pedig az is kiderül, hogy az összes borexportáló ország közül Magyarország értékesíti borait a legalacsonyabb átlagáron. Ezzel a hazai borok az „alsó polcos” kategóriába sorolhatók, amely kikerül az értő borközönség választási lehetőségei közül.

Az importot tekintve elmondható, hogy a 2010 utáni rossz, gyenge szüret idején felfutott a behozott bor mennyisége. Ennek értéke alacsony volt; nagy részben Olaszországból érkező, földrajzi megjelölést nem viselő tömegborokról beszélünk, melyeket a hazai alsó kategóriás borokkal házasítva dobtak piacra. Az is látható, hogy amint jobb szüret következett (2014-15-ös borpiaci év), azonnal felére esett vissza az import mennyisége. Ha eltekintünk ettől a mennyiségtől (Olaszország az éves magyar borimport kb. 80%-át adja), akkor Németország és Spanyolország a két legfontosabb állam, ahonnan importálunk. A többi országból érkező behozatal elhanyagolható. Az alacsony minőség és a kis mennyiség miatt az import értéke minden évben alatta marad az exporténak.

Marks szerint (*Marks, 2011*) a fentebb soroltak nem csak Magyarországra, hanem a teljes közép-európai térségre vonatkoznak. A borágazat tradicionális szerepköre ellenére is visszaesett, egyrészt kiszorult a globális piacról, másrészt elveszítette a Szovjetuniót, mint piacot. E két súlyos veszteség eredményeképp a borászati hagyományok a kétezres évekre jelentős mértékben elvesztek. Ezt tovább nehezítik (nehezítették) közgazdasági problémák. Így gondot okoz a relatív magas munkaerőköltség (a nagybefektetők emiatt inkább Latin-Amerikát részesítik előnyben), illetve a gazdaságos birtokméretek hiánya (a befektetők a nagyobb területű ültetvényeket lehetővé tevő Ausztráliát és Latin-Amerikát preferálják). *Marks* a régió jelenlegi ismeretlenségét borkalauzok tartalomjegyzékével bizonyítja. Az 1989-ben megjelent *Wine Buyer's Guide* 944 oldalából összesen egy oldalt kapott a KKE térség, a 2008-as kiadásban ugyan önálló fejezetet kapott a régió – 11 oldal a kiadvány 1513 oldalából – amiből 7 oldal jutott Magyarországnak (4 oldal Tokajról, 3 oldal a többi borvidékről). Hasonló elemzést mutat a *Pocket Wine Book* című kiadvány évenkénti megjelenéséből, ahol a borászatok csillagokkal értékelik (4 csillag a legjobb minősítés). Az 1990/91-es kiadásban Magyarországról összesen öt borászatot említ a kiadó, ebből egy kap csillagos értékelést. 2008/9-es kiadásban hazánk 36 borászata kerül említésre, ezek közül csillaggal 31 borászatot értékel a könyv írója (ezek döntő többsége 2,5-3 csillagot kap, a maximális értéket

összesen egy borászat éri el). Ugyanakkor az összehasonlításból kiderül, hogy ebben az évben Ausztria 86 borászattal van jelen a könyvben (12 db maximum csillagot kapó pincészettel), de az idehaza nem éppen boros országnak tartott Szlovéniát is a magyarországihoz hasonló mennyiség (32 borászat) képviseli, és Bulgáriát is 29. Azaz, vonja le a következtetést Marks, néhány kiemelkedő pincészettől eltekintve, az ágazat a rendszerváltás óta nem tért magához.

A látható és érzékelhető problémák miatt 2016. novemberére a HNT elfogadta a *Szőlő-bor ágazati stratégiát* (HNT, 2016). A szervezet víziójában egy piacképes, fenntartható szőlő- és bortermelés szerepel. A három fő stratégiai cél a jövedelmező szőlőtermesztés és bortermelés, az értékesítés javítása és a hatékonyabb szakmai önkormányzat elérése. Ehhez tizenkét stratégiai pontot vázoltak fel, melyeket indikátorokkal mérnének. Ezekben már 2018-ra is eredményeket szeretnének felmutatni, de a végső kifutási idő 2025-re tervezett.

Célok közt szerepel az optimális termőterület kialakítása, a művelés alatt álló szőlőültetvény-terület növelése. Fontos, kiemelt cél a termelésben kialakítható integrációk, együttműködések kiépítése, a már működők segítése. Ezzel csak egyetérteni tudunk, hiszen az elaprózott birtokszerkezet nem teszi lehetővé, hogy a kisméretű gazdaságok rentábilisan tudják a teljes borászati vertikumot fenntartani (szőlészeti gépi munkák, palackozás stb.). Más kérdés, hogy a szocialista rendszer szövetkezeteinek rossz emlékéen sikerül-e átlépni. Szabályozni kívánják a szőlőfelvásárlás menetét, mindenképpen növelni kell a felvásárlási árat. Hasonlóan vélekedett a magyar borágazat előtt álló feladatokról Moulton is (Moulton, 2007).

Jelentős problémát okoz minden borvidéken az ágazathoz szükséges munkaerő elégtelensége. Nem a képzett, borászati szakaszban dolgozókra kell elsősorban gondolni, hanem a szőlészeti munkák kézzel végezhető fajtáira: zöldmunkák, szüret. Évek óta megfigyelhető folyamat, hogy az idősebb, hozzáértő generáció munkából való kiesését rendkívül nehéz pótolni. A fiatalok számára nem vonzó ez a rendkívül nagy fizikai igénybevételt jelentő, ugyanakkor nem túl jól fizetett munka. Az is nyilvánvaló, hogy az ágazatban ilyen típusú munkára csak időszakosan van igény, azaz erre családfenntartást alapozni nem lehet. Az ágazati stratégia nagy mértékben számol a közfoglalkoztatottak idénymunkában való részvételére:

„A közfoglalkoztatottak bevonása mezőgazdasági munkaerőként nagyon sok szempontból fontos lenne, mind a mezőgazdasági termelés versenyképességének fokozása, mind pedig a vidék népességmegtartó erejének szempontjából. (HNT, 2016. 10.)”

Ugyanakkor a 2017. évi *V. Borjog és Bormarketing Konferencia* előadásán (Dr. Simon Attila István munkaerőpiacért felelős helyettes államtitkár, Nemzetgazdasági Minisztérium: A közfoglalkoztatottak mezőgazdasági (és kiemelten szőlészeti) foglalkoztatásának lehetőségei) elhangzott, hogy 2016-ban összesen 481 főt igényeltek a teljes (!) mezőgazdaságban idénymunkára, és ebből mindösszesen 173 főt

közvetítettek ki konkrét munkára. Ez alapján a 2018. évre indikátorként előirányzott 10.000 fő közmunkás szőlőmunkába való bevonása irreálisnak tűnik.

Fontos eleme az ágazati stratégiának a bormarketing és az értékesítés feltételeinek javítása. A Kormány aktuális vonatkozó határozata [1259/2016. (VI. 6.)] alapján a bormarketinggel kapcsolatos feladatokat a Magyar Turisztikai Ügynökség látja el. Ehhez hároméves stratégia készült (2017-2019), melyet összhangba hoztak az ágazati stratégiával. A közös cél a magyar bor ismertségének növelése, ezzel együtt az exportpiac bővítése. Ehhez az elmúlt évek alapján az alábbi borstílusokat emelték ki, mint a magyar szőlő-bor ágazat versenyképes szegmensei:

- *„Illatos fehérborok elsősorban hazai nemesítésű fajtákból*
- *Nagy, száraz fehérborok elsősorban kárpát-medencei fajtákból*
- *Kékfrankos, valamint az arra alapozott házasítások (Bikavérek)*
- *Természetes édes fehérborok (Tokaj)*
- *Rozé. (HNT, 2016. 16-17.)”*

Távlati tervként cél tehát az export mennyiségének, de legfőképpen értékének a növelése: a jelenlegi 84-85 millió euróról 2025-re 110-150 millió euró érték elérése. Sokkal kisebb növekedést irányoztak elő a literenkénti átlagárban, ami pedig rendkívül alacsony (jelenleg 1,14 euró/liter); a nyolc év alatt az 1,5-2 euró/liter elérése lett kitűzve.

5 Kisméretű borvidékek, valamint a kis-közepes méretű pincészetek vizsgálata

Egyes országok borvidéki szabályozásai meglepő területi különbségeket okoznak. Az óvilági országok évszázadok – évezredek – óta kialakult borvidékeinek területei nagyjából állandónak tekinthetők, igaz a filoxéra pusztítása azért okozott változásokat; gondoljunk csak a homoki szőlők elterjedésére akár csak hazánkban. A világ borfogyasztásának 1970-1980-as évekbeli felfutása a területek növekedését hozta magával, majd a túltermelés és a közös európai szabályozás a területek folyamatos, állandó csökkenését. Ez főleg a közép- és kelet-európai területeken volt jellemző, de a XXI. században a teljes óvilági szőlőterület csökkenése figyelhető meg. Ezek a területi változások nagyban befolyásolták, befolyásolják a borvidékek méreteit.

Jelen dolgozat kutatási témája két, kisméretű hazai borvidék vizsgálata (Móri és Nagy-Somlói borvidékek), ahol elsősorban a kis és közepes méretű pincészetekre koncentráltam. A kutatási eredmények ismeretében különösen érdekes, hogy más országokban milyen helyzetben vannak a hazaihoz hasonlóan kisterületű borvidékek, illetve az ott működő kis- és közepes vállalkozások.

A legnagyobb európai borvidékek természetszerűen a legnagyobb bortermelő országokban találhatók (10. táblázat). A franciaországi *Languedoc-Roussillon* a maga 212 ezer hektárjával, és a spanyol *La Mancha* a 162 ezer hektárjával magasan kiemelkedik a többi közül, ugyanakkor egyikük sem tartozik a legelismertebb borvidékek közé. A közép-európai országok legnagyobb területű borvidékei eltörpülnek mellettük. A németországi *Baden* közel 16 ezer hektárja, a magyar *Kunság* 22 ezer hektárja az előző két országban kis-közepes méretnek számítana.

10. táblázat: *Egyes szőlőtermesztő országok legnagyobb és legkisebb területű borvidékei (válogatás)*

Ország	Legnagyobb (ha)	Legkisebb (ha)
Magyarország	Kunság 22.225	Nagy-Somló 598
Spanyolország	La Mancha 162.414	Chacoli de Bizkaia 396
Franciaország	Languedoc-Roussillon 212.000	Jura és Savoie 4350
Németország	Baden 15.906	Ahr 545
Ausztria	Neusiedlersee 6675	Schilcherland 546
Románia	Moldova 69.134	Bánát 2930
USA	Upper Mississippi River Valley 630.000	Cole Ranch 150
Ausztrália	Riverina 20.000	Southern Fleurieu 510
Chile	Maipo Valley 12.955	Malleco Valley 40

Forrás: saját gyűjtés, 2018⁴⁶

Az Újvilágban természetesen más a helyzet. Főleg az USA az, ahol hatalmas méretű borvidékek jöttek létre, igaz ezekben a szőlővel borított terület sok esetben szinte jelentéktelen. Ilyen például az *Upper Mississippi River Valley*, amely 630.000 hektáros területével a világ legnagyobb borvidéke, Illinois, Iowa, Minnesota és Wisconsin államok területén található. Ugyanakkor a szőlőterület nagysága csupán 800 hektár körül van (Johnson et al. 2007). Ennek oka a helyi borvidéki rendszerben, azok kijelölésében rejlik. Az erre szolgáló szervezet a *Department's Alcohol and Tobacco Tax and Trade Bureau* (TTB), ahol gyakorlatilag pályázni kell a borvidék létrehozására. A megfelelő nyomtatványok, geológiai térképek benyújtása után a hivatal engedélyezi a borvidéket, így az bekerül az *American Viticultural Areas* (AVA) soraiba (Elliot-Fisk, 2012). A dinamikusan növekvő szőlőterületű országok közül Ausztrália legnagyobb területű borvidéke az Új-Dél-Walesben található *Riverina*, míg Chilében a közel 13 ezer hektáros *Maipo Valley* a legnagyobb.

Hasonlóan érdekes a legkisebb területű borvidékek összevetése. Noha hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a hazai törpe borvidékeink világszinten is a legkisebbek, de ez nem igaz. A „legnagyobb legkisebb” borvidék Franciaországban található (4350 ha), ezen kívül csak Romániában található kisméretű borvidék

⁴⁶ A nagy bortermelő országok közül a táblázatból hiányzik Olaszország. Ennek oka az az elképesztő bonyolultság, ami az olasz eredetvédelmi rendszert, ezáltal a borvidékeket jellemzi.

ezer hektár fölötti területtel (Bánát, 2930 ha). A többi ország, függetlenül attól, hogy Óvilági vagy Újvilági, rendelkezik igen kis területű borvidékkel. Spanyolország baszk részén több apró szőlőtermő vidék található, közülük is a legkisebb *Chacoli de Bizkaia* csupán 396 hektáros. A németországi *Ahr* és az osztrák *Schilcherland* területe (545 és 546 ha) szinte ugyanakkora, és hasonló méretű az ausztrál *Southern Fleurieu* is.⁴⁷

Lefelé kilóg azonban Chile legkisebb borvidéke. Ennek oka szintén az ország borászati szabályozásában rejlik. Chilében változatlanul a szőlőtermesztés felfutása zajlik, a befektetők és borászok újabb és újabb területeket vonnak be a termelésbe, kihasználva az ország kiváló adottságait. Ennek eredménye *Malleco Valley*, az ország legfiatalabb borvidéke, ahol pusztán évtizede indult meg a szőlők telepítése. Az ígéretes kezdet hatására ugrásszerűen nő a telepített szőlő területe, és tart ma 40 hektárnál.

A különböző méretű borvidékek vizsgálatai közül jelen dolgozat témájának megfelelően azokat vettem elő részletesebben, melyek a kisebb területűekre vonatkoztak. A magyar borgazdaság helyzete és folyamatai miatt próbáltam összehasonlítást tenni a volt szocialista országok borvidékeivel, azonban a Móri és Nagy-Somlói borvidékekkel hasonló méretű szőlőtermő területek nincsenek. Külön érdekes lett volna a hasonló gazdasági ívet leíró bolgár borvidékek összevetése, azonban Bulgária pont az elmúlt időszakban alakította át borvidéki rendszerét, amely az átmeneti problémák miatt így lehetetlenné tette az összehasonlítást.

Megfelelve *Giulianiék* vizsgálatainak (Giuliani et al. ed. 2011.), az általam felhasznált tanulmányok jelentős része az újvilági borvidékekről született. Igen nagy számban készültek cikkek a kisméretű borvidékek/kisméretű borászatok marketingjéről, a borvidéken belüli és kívüli együttműködésekről, a piaci kihívásokról, és a működési költségekről. Több vizsgálat és kutatás készült ausztrál borvidékekről. Igaz, hogy ezen újvilági területek szabályozása teljesen más, mint az európaiaké, mégis, a viszonylag fiatal, kis borvidékek működése, az ottani vállalkozások problémái hasonlóak a szintén utat kereső magyar területekéhez. Emiatt az ottani tapasztalatokat kifejezetten relevánsnak érzem magyar vonatkozásban is. Az alábbiakban ezen tanulmányok közül mutatok be néhányat részletesebben.

Milyen marketinggel kell rendelkeznie egy kisméretű borászatnak egy olyan borvidéken, amelyik nem tartozik a legnagyobbak és legismertebbek közé? Mit tekinthetünk egy ilyen esetben sikeres vállalkozásnak? – teszi fel a kérdést *David R. Corkindale* és *Anthony J. Welsh* tanulmányukban (Corkindale – Welsh, 2003). Az idehaza is unos-untalan emlegetett tétel, miszerint a kis- és középvállalkozások adják a gazdaság motorját, volt a kiinduló alapja a kutatók munkájának. Ehhez több ország törvényi szabályozásának segítségével definiálni próbálták a „kisvállalkozás” fogalmát.⁴⁸ A

⁴⁷ Érdekes a története a legkisebb Egyesült Államokbeli borvidéknek. A Cole Ranch AVA területén egyetlen farm szőlői fekszenek, melyet az alapító-tulajdonos John Cole ismertetett el borvidékként 1983-ban (Barth, 2019).

⁴⁸ USA: The Small Business Administration Act (1953) – függetlenül működő, a piacon nem domináló vállalkozás, bevétel alapján módosítva gazdasági szektoronként; Japán – bevétel alapján való megállapítás; Ausztrália – az Australian Bureau of

következő kérdés a „siker” meghatározása volt. Corkindale-ék arra a következtetésre jutottak, hogy ilyen méretű borászatoknál a „sikert” gyakran a „túléléssel” azonosítják. Egy ilyen vállalkozásnak ugyanis rengeteg kihívással kell szembesülnie, melyek megoldása legtöbb esetben minden erőt felemészt. Mégis, ellentétben egy korai kilencvenes évekbeli ausztrál felméréssel, amely a kisméretű borászatok számának drasztikus csökkenését prognosztizálta a század végére (200 körüli darabszámot láttak reálisnak), az ezredforduló utánra többszörösére nőtt a számuk. A felmérést végző kereskedelmi bank ugyanis nem vette figyelembe azt, hogy a kisméretű borászatok tulajdonosai, működtetői hatalmas motivációval és elhivatottsággal bírnak. Ez a folyamat Magyarországon is megfigyelhető: a gazdasági helyzettől függetlenül jönnek létre az újabb és újabb családi pincészetek. Corkindale és Welsh a kutatás megindulásakor az alábbi kérdésekre várták a választ:

- tudnak-e az egy ágazatban működő kisvállalkozások ágazat specifikus meghatározást adni a „siker” fogalmára,
- az ágazatban működő kisvállalkozások képesek-e megbízhatóan értékelni egymás teljesítményét,
- a „siker” definíciója hasonló lesz-e az azonos méretű vállalkozások esetében, ha azok nem egy régióban vannak,
- a „sikeres” vállalkozások használnak-e hasonló marketingstratégiát,
- a „sikeres” pincészetek hajlamosabbak-e magasabb végzettségű alkalmazottakkal együtt dolgozni, mint sikertelenebb társaik?

A felméréshez kérdőíveket és mélyinterjúkat használtak a szerzők, melyeket több ausztrál borvidéken vettek fel. A kérdőívek tartalmaztak kérdéseket a pincészet történetéről, termékeiről, mennyire tekinti magát sikeresnek (határozza meg a „siker” fogalmát), állítson fel sorrendet a pincészet hirdetési és promóciós sikereiről, valamint mutassa be az eladási módszereket. A válaszok alapján sorolták a válaszadókat három csoportba (sikeres, kevésbé sikeres, sikertelen), majd így készítették el a mélyinterjúkat.

A válaszok alapján a szerzők megállapították, hogy a legsikeresebb pincészetek megítélése teljesen egyértelmű, ugyanakkor a sikertelen pincészetek önmagukat mindig sikeresebbnek értékelték a valóságosnál. A top borászatok sokkal jobban felismerték és meghatározták saját céljaikat, valamint pontosabban is értékelték saját tevékenységüket. Egy ilyen vállalkozás évente 200-600 tonna szőlő leszüretelését tekintette minimumnak, amiből elkészíthető a megfelelő mennyiségű minőségi bor. Tulajdonosa vagy családtagja, esetleg alkalmazottja rendelkezik magas szintű borászati végzettséggel,

Statistics szempontjai alapján 100 alkalmazottnál kevesebb a gyártásban, 20 alkalmazottnál kevesebb a szolgáltatásban, mezőgazdaságban bevételtől függően (Corkindale – Welsh, 2003).

használja a helyi és közösségi médiát, résztvevője nem csak a helyi, de magasabb szintű borászati eseményeknek.

A „kevésbé sikeres” borászatok is jól felismerték, leírták helyzetüket. Azonban náluk már sokkal kevesebben bírnak szakirányú végzettséggel, kisebb bennük az érdeklődés a különböző innovációk iránt. Kevesebb a szüretelt szőlő mennyisége (50-150 tonna), és sokkal kisebb a direktmarketing szerepe a pincészetben – inkább csak a helyi médiát használják, és a pincében való eladást preferálják. A „sikertelen” borászatok magukat nehezen sorolták be, hibáikat nem ismerték el. Nehezen, vagy nem tudták definiálni a marketinget, használni sem nagyon tudták a médiát. Az értékesítésben egyedül a pincei eladásban („cellar door”) bíznak – sajnos rendkívül hasonló a hazai pincészetek hozzáállása ehhez.

A válaszadók szerint a „sikerhez” három faktor szükséges: borminőség, életstílus és üzleti siker. Azaz a sikeres borászat jó minőségű bort készít, melyet el is tud adni, ezáltal komfortos életet biztosít a tulajdonosnak. Ez a megállapítás régiótól függetlenül igaznak bizonyult. Ami figyelemre méltó – és a magyarországi ágazatban is megfigyelhető – hogy a „sikeres” és „sikertelen” pincészetek közti különbség leginkább a marketing terén jelentkezik (a kérdőívek 24 különbséget soroltak fel tételesen, ebből 18 marketingbeli!). A marketingről szóló megállapítások abból a szempontból is figyelemre méltók, hogy a felmérés csak a belföldi marketinggel foglalkozott, az exporttal nem. Márpedig a hazai borászatok túlnyomó többsége – ahogy jelen disszertáció is bemutatja – nem is kíván foglalkozni a külföldi piacokra való bejutással.

Robert Sims és *Peter Demediuk* szintén a kisméretű borászatokot vizsgálta: hogyan tudnak ezek a vállalkozások egyensúlyozni a termelés és a marketing között (Sims – Demediuk, 2003.). A kutatás alapja itt is az a tény volt, hogy az ezredfordulóra hihetetlen mértékig felfutott a kisméretű pincészetek száma: Ausztráliában 1600 borászat küzd a piac 8%-ért! (A piac 92%-át a 22 legnagyobb termelő tartja kezében.⁴⁹) Sims és társa fő feladatának azoknak a kritikus faktoroknak az összegyűjtését tekintette, melyek képessé teszik a borászatot a megmaradásra:

- A legkritikusabb a szőlő: a kutatás minta pincészete a felhasznált szőlőmennyiség 65%-át maga termeli meg, a többit felvásárolja. Szigorúan ellenőrzi a minőséget, mert csak akkor lehet kiváló minőségű bort készíteni, és a pincészet brand-jét felépíteni.
- Második kritikus pont a borkészítés folyamata. Csak a jó bort lehet eladni, lehet vele felvenni a versenyt az újabb és újabb termékekkel.
- Ezzel elérkeztünk a harmadik kritikus pontig, a marketingig. A kutatás szerint ma már bort sikeresen eladni csak kiváló marketing segítségével lehet. Ehhez megkerülhetetlen egy marketinggel foglalkozó alkalmazott, családtag, vagy egy külső konzultáns. Ki kell építeni a

⁴⁹ 2009-re még tovább nőtt a számuk: több mint 2300 pincészetet tartanak számon, melyeknek több mint fele (69,5%) termel kevesebb szőlőt 100 tonnánál (Alonso et al. 2010.).

címlistát (ma már email-ben), fel kell használni a közösségi médiát, használni kell az internetet – elszomorító mindezt összevetni a Magyarországon megvizsgált borvidékeken tapasztalt véleményekkel.

- A negyedik kritikus faktor a visszajelzések feldolgozása. Ehhez szükséges újra és újra áttekinteni a címkéket, az adott borokról alkotott véleményeket. A szerzők szerint szükségesek a borversenyek, hiszen visszajelzést adnak az indulásról, a brand kialakításáról. Hasonlóképpen fontos a sajtóval való együttműködés.

Sims-ék szerint a legfontosabb egy tiszta vízió megléte, amely mentén elindulva a borászat képes sikeressé válni, megragadni egy egyre dinamikusabb piacon.

Cohen, Fountain és Dawson (Cohen et al. 2011.) tanulmányukban feltárták, hogy miképp működik együtt a borvidék a kisméretű pincészetekkel egy olyan marketingért, amely segíti a gazdasági fenntarthatóságot egy versenyképes piacon. Ez az úgynevezett „helyközpontú marketing”. A kutatás helyszíne az új-zélandi Central Otago borvidék, amely Pinot noir borairól híres, nem csak belföldön, de az egész világon is. A helyalapú marketing egy metszéspont a földrajz, a marketing, a regionális tudományok, a turizmus, és jelen esetben a bor között. Célja, hogy olyan ötletekkel ösztönözze a fogyasztót a látogatásra és vásárlásra, amely érzelmeket, élményeket ad. Komplex, gazdasági, kulturális, politikai, történelmi folyamatokra alapoz. A borvidék esetében a látogató és a bor között kell felépíteni a lehető legszorosabb kapcsolatot.

A bortermelés egy térben beágyazott folyamat, adott helyhez kötődik, ezáltal a „hely” egy nagyon erős összetevője a promóciónak és marketingnek.⁵⁰ A helyközpontú marketing segít a fogyasztónak eligazodni egy olyan borpiacon, amely méretével, komplexitásával mára már befogadhatatlan méretűvé vált. A kisméretű újvilági borvidékek nem hagyatkozhatnak saját, évszázadok óta ismert és rögzült történelmi hagyományaikra, és nem alapozhatnak nagyobb társaik méretgazdaságosságára, költséghatékonyására, tömegmarketingjére. Ezért más utat kellett lelteni: a helyi történeteket, a helyi borkészítést és a helyi embereket – a terroir helyi, emberi dimenzióit.

Central Otago – a többi új-zélandi borvidékhez hasonlóan – fiatal szőlőtermő terület. Igaz, múltja visszanyúlik a XIX. századig, de a nagyobb fejlődés csupán az 1990-es évtized végén indult be. Ezalatt a gyors fejlődés alatt a borvidék szereplői közösen kialakították azokat a helyi márkákat, melyek segítették a pincészetek sikeres megmaradását és növekedését. Mik voltak ezek a brand-ek? – teszik fel a kérdést a szerzők. Például a természeti környezet: ez központi szerepet játszik a Centra Otago brand-ben, mint ami segítséget ad a kiemelkedő minőségű borok készítéséhez, majd a borok népszerűsítéséhez. A második ilyen helyi brand a borvidék történelme: egy elhagyatott, ritkán lakott táj, amit az ide költöző telepesek tettek termővé kemény munkával. Minden egyes itt kóstolt borban az ő munkájuk, személyiségük rejlik.

⁵⁰ Tulajdonképpen ez a megközelítés csupán a terroir-kérdés egyik újabb eleme. A borgazdaságban működő egységesítő folyamatok (technológia, gépesítés) ellensúlyozása a helyspecifikus jelenségek hangsúlyozásával.

Jellemzően ez meg is jelenik a borok címkéjén, így is erősítve a marketinget. Az erre a vonulatra felépített „Déli ember” kampány („*Southern Man*” *campaign*; jelezve, hogy a borvidék Új-Zéland déli szigetének része) is ezt a sztereotípiát erősítette a fogyasztóban: egy erős, munkás ember, aki durva környezetben teremt értéket.

A helyközpontú marketing teljes sikert aratott Central Otago-ban. Ugrásszerűen nőtt a pincékben történő „cellar door” eladás mennyisége, sokkal nagyobb mértékben, mint a bolti eladások értéke. És, ami talán a legfontosabb, a növekedés és a fogyasztás tartós, a kitalált brand sikeresnek bizonyult. A rendszer, a folyamat Magyarországon is használható lenne, csirái megtalálhatóak borvidékeinken.

Tiia Vissak, Barbara Francioni és Fabio Musso az olaszországi Marche borvidékét vizsgálták a kisméretű borászatok hálózati kapcsolatának szemszögéből (Vissak et al. 2017). A kutatás 14 pincészet alapos vizsgálatára terjedt ki, melyek mind Olaszország egyik kevésbé ismert borvidékén működnek. Az Appennini-félsziget keleti partján elterülő Marche nálánál sokkal híresebb borvidékek közelében fekszik, melyek hírnevével kevésbé tudja felvenni a versenyt. Emiatt alakítottak a borászatok hálózatot, melynek előnyeit kihasználva próbálják értékesíteni boraikat. A fő cél a külföldről ide látogatók – különösképpen a borkereskedők, szakírók vendéglátósok – bevonása majd megtartása, aztán pedig rajtuk keresztül az export megteremtése. A szerveződésben résztvevők a „fair trade” szempontjainak megfelelően készítik és árusítják termékeiket, hetente tartanak borkóstolókat, május és október között szálláshelyet is biztosítanak. A magyar termelőkkel szemben az olasz gazdák a szőlő-bor kettősön kívül más termékekkel is szolgálnak, többségük olajbogyót, mézet, tésztát, grappát is kínál.

11. táblázat: *Borászatok alkalmazotti adatai és területeik az olaszországi Marche borvidékén*

Borászat	Alkalmazottak (fő)		Terület (ha)
	állandó	időszakos	
1	7	5-10	10
2	1	20	22
3	5	>20	10
4	3	8-10	10
5	3	6-8	30
6	3	4-11	25
7	10	20	45
8	32	5	40
9	3	10	20
10	1	8	18
11	1	5	11
12	4	10	36
13	2	4	7
14	1	10	5

Forrás: Vissak et al. 2017. 42. alapján saját szerkesztés

A borászatok mérete Olaszországban kisméretűnek tekinthető, jelen disszertáció által vizsgált móri és somlói pincészeteknél azonban jóval nagyobbak. Átlagos méretük 20,5 hektár. Ugyanakkor az alkalmazottak száma szinte megegyezik a magyar borászatokéval (11. táblázat). A kutatás felszínre hozta azonban a problémákat. Hiába a beérkező vendégek, a kóstolók, a külföldi piacokra alig-alig sikerült

bejutni. Ugyan szinte az összes borászat megpróbálkozott ezzel (leggyakoribb piac természetesen az Európai Unió volt, de tagállamain kívül Észak-Amerikába, Ázsiába is jutott a borokból), de kísérlet nagyon hamar elhalt. Átlagosan egy-két szállítmány bor került ki külföldre; a tulajdonosok mindegyike lemondott rendelésekre, gyenge vagy éppen sikertelen kísérletekről számolt be.

Az okok mögött azonban a kutatók szerint elsősorban épp a termelők hozzáállása állt. Többen lemondták az együttműködést a partnerekkel, sokan időhiányra panaszkodtak vagy éppen szakemberhiányra. A borászatok egy része nem is hirdette magát, vagy kifejezetten érdektelenségüknek adtak hangot. Mások meggondolták magukat – megijedtek a rájuk váró munkától, kihívástól – és a biztosabb hazai piacra kívánnak koncentrálni. Csupán alig néhányan jelezték, hogy továbbiakban is exportálni akarják boraikat. Úgy látszik ebben nincs különbség országok között, hasonló véleményeket lehet hallani a hazai borvidékeken működő családi pincészetektől is. A tanulmány szerzői szerint a hálózatban résztvevő borászatok legfőbb hibája a stratégiai tervezés hiánya. A tulajdonosok nem mérik fel, és nincsenek tisztában saját gyengeségeikkel, de potenciáljukkal sem. Sokkal több figyelmet kell irányítani a brand kialakítására, annak hirdetésére, marketingjére. A fogyasztót nem csak egyszeri vevőnek kell tekinteni, hanem potenciális importőrnek, kereskedőnek vagy vendéglátósnak. Következtetéseikkel csak egyetérteni lehet, és a hazai borászatoknak segítséget kell nyújtani ahhoz, hogy ezeket a lépéseket képesek legyenek megtenni.

A borászatok működéséhez és növekedéséhez szükséges üzleti víziót vizsgálta *Alonso és Northcote* nyugat-ausztráliai borvidékeken, kisméretű pincészetek körében (Alonso – Northcote, 2010). Az ausztrál borászat kiemelkedő képviselői inkább az ország délkeleti felén tevékenykednek, a nyugati részek sokkal kevésbé ismertek. Azonban ott is folynak fejlesztések, és a borvidékek közül több is növekvő fázisban van (pl. Manjimup, Pemberton, Great Southern; területük nagysága az előbbi sorrendben: 54 ha, 342 ha, 1950 ha). Ezeken a borvidékeken kérdeztek meg negyven borászt és borászatot, rendelkeznek-e távlati üzleti vízióval, és ha igen, hogyan definiálnák azt. A borászatok esetében a vállalkozás működtetése kicsit más, mint a többi ágazat esetében. Ahogy már korábbi tanulmányok is rávilágítottak, egy pincészet tulajdonosa általában mély, személyes elhivatottsággal bír, amely gyakran felülírja a racionalitást. A másik jellemző tulajdonság, hogy a kis, családi pincészetek tulajdonosai nem tiszta üzleti szempontból állnak a látogatókhoz, hanem „házigazdaként” fogadják a vendégeket. Ebből a hozzáállásból következik, hogy a sikeres családi pincészet fokmérője az egyre több vendég, akit ki kell szolgálni. Ennek persze feltétele a jó minőségű bor (lásd a siker definícióját: Corkindale – Welsh, 2003.). De – teszik fel a kérdést a szerzők – van-e ehhez szükséges világos üzleti terve a kisvállalkozásoknak?

Alonsoék kutatásában résztvevőknek közel fele volt biztos abban, hol és miképp akarja vállalkozását vezetni és fejleszteni a jövőben, míg ennél alig kevesebb válaszoló teljesen bizonytalannak mutatkozott a kérdésben. A vizsgált pincészetek adatai összevethetőek jelen kutatás résztvevőivel. A megkérdezett borászatok fele legalább 10 éve működik, jelentős részben családi tulajdonú kisvállalkozások.

A feltett kérdésre – „Ha meg tudná határozni az üzleti koncepcióját/elképzelését néhány szóban, melyek lennének ezek?” – a legtöbben a minőségi/prémium bor készítését válaszolták. A másik leggyakoribb elem a megfizethető ár volt. E két állítás teljes mértékben visszatükröződik saját kutatásom hasonló kérdéseire kapott válaszokban. Sokan utaltak a csendes, pihenésre alkalmas vidéki környezetre is, ahol nem csak jó bort, de kiváló kiszolgálást is kaphat a vendég. Megfigyelhető, hogy a szolgáltatások kezdenek komplexebbé válni, a szűkebben vett kóstoltatás a vendéglátás irányába tolódik el.

Azok, akik nem rendelkeztek üzleti vízióval, még erre a kérdésre sem tudtak konkrét választ adni, vagy bizonytalanul próbálták megfogalmazni gondolataikat. Sokaknál megjelent az idehaza is ismert tény, hogy a borászat nem a család/tulajdonos elsődleges tevékenysége. Van mellette más foglalkozása, vagy már csak nyugdíjasként foglalkoznak a borászattal. Ez az élethelyzet azonban nem segít a stratégia kialakításában, a vállalkozás pusztán a túlélés eszközévé válik.

Szintén *Alonso* és *Northcote* vizsgálta a kisméretű borvidékek és a helyi közösségek kapcsolatát (*Alonso – Northcote, 2008.*). A kutatást két helyszínen folytatták, a fentebb már említett nyugat-ausztrál borvidékeken, illetve a Spanyolországhoz tartozó Kanári-szigetek területén. A két helyszín két különböző vizsgálati alapot adott a tanulmányhoz. A feltörekvő ausztrál területek még csak most kerülnek be a köztudatba, ellentétben a spanyol mintaterülettel, ahol régóta a turizmus a meghatározó gazdasági ágazat, háttérbe szorítva a tradicionális mezőgazdaságot (szőlő-, banán- és burgonyatermesztés). Szintűgy különbséget találunk a két terület között, hogy az ausztrál mintaterület közelében ott találjuk a tágabb régió legnagyobb városát (Perth), ellenben a Kanári-szigetek távol helyezkedik el az ország többi részétől, az ott lakók rá vannak kényszerülve az oda látogatók kiszolgálására. A gazdasági átalakulás, a mezőgazdasági szabályozások (lásd Európai Unió), a környezeti változások, az új technológiák nyomás alá helyezik a kis, vidéki közösségeket. Ezen problémák megoldásában nagy segítséget nyújthatnak a helyi vállalkozások, tölthetnek be többféle szerepet szponzorációban, támogatásokban, civilszervezetekben. Több kutató szerint a helyi közösség támogatása sikeres üzleti stratégiává válhat.

A kutatás legfőbb tanulsága, hogy a helyi borászati vállalkozások a legnagyobb munkaadók is a területen. A megkérdezett pincészetek 40-40%-a (mindkét mintavételi területen) alkalmaz helyieket munkaerőként, igaz, a termelés jellegéből adódóan inkább csak időszakos munkára (zöldmunkák, szüret). Másik fontos szerepük a helyi rendezvényeken való részvétel (fesztiválok, ünnepek), mely win-win szituációt eredményez, kölcsönösen előnyhöz juttatva mindkét felet.

Ezekkel ellentétben a direkt támogatások nem annyira népszerűek. A kisvállalkozások anyagi helyzete nem engedi meg a pénzadományt, a borral való támogatás pedig nem mindig lehetséges – gondoljunk iskolai rendezvényekre. Hasonlóképp probléma, hogy a helyi közösségek számára a megtermelt bor nem prémium termék, hanem hétköznapi cikk, ami így nehezen egyeztethető össze a borászat céljával. Marad tehát a turizmus, mint közös kitörési pont, mely a közösség minden tagjának fejlődési lehetőség.

Magyar érdekeltségű tanulmányt publikált *François Durrieu* és *Hofmeister-Tóth Ágnes* (Durrieu – Hofmeister-Tóth, 2006.) a kis- és közepes méretű pincészetek piaci orientációjáról. A kutatásban francia és magyar borászatok hasonló tevékenységét vetették össze a szerzők. Mi teszi érdekessé a piaci orientációt az agrobizniszben? – tették fel a kérdést a szerzők. A válasz, hogy a mezőgazdaságban lejátszódó dinamikus változások, a különböző koncentrációk és együttműködések megváltoztatták a piacok struktúráját. Megjelentek és szinte kizárólagossá váltak a kiskereskedelmi láncok, melyek folyamatosan monitorozzák fogyasztóikat, és változtatnak termékpalettájukon. Emiatt a termelőknek is folyamatosan alkalmazkodniuk kell a változó igényekhez.

A borászatoknak folyamatos termékfejlesztést kell végrehajtaniuk (fajtaváltások, technológiai fejlesztések), hiszen a hazai és nemzetközi borízlés változik. A magyar pincészeteknél kijelenthetjük, hogy a technológiai váltás és a piaci orientáció változása nem jelent gondot, hiszen többségük családi vállalkozás, ahol a borászati tevékenység és a marketing egy személy kezében összpontosul – vélik a szerzők. Magam részéről – tapasztalataim alapján – ezzel erőteljesen vitatkozom, hiszen a hazai családi pincészetek többsége semmiféle marketinggel nem rendelkezik. A tulajdonosok többsége nem tanulta meg a marketing jelentőségét, és nem tanulta a marketing használatát. Egy-egy közösségi oldalon létező profilt nem tekinthetünk „marketingnek”, ahogy a gyakran semmitmondó prospektusokat sem.

A kutatás több csoportba sorolta be a pincészeteket. A borászatok jelentős része piaci alapú információkra támaszkodik, céljuk a helyi piacon való boreladás, különösképpen a HORECA szektorban – azaz kisebb hangsúlyt fektetnek a fogyasztói viselkedésre. A második legnagyobb csoport nagyon szegényes információkkal rendelkezik a piacról, üzleti szempontjaik kevésbé érvényesülnek.

A marketingstratégiával rendelkező kisvállalkozások fő célja a célcsoport kialakítása, valamint az imázsépítés. Jelentős részük a fiatalokat célozza, ugyanakkor nagyobb arányban mondták azt, hogy a hagyományos médiát (televízió, rádió, nyomtatott sajtó) használják marketingre. Ez – véleményem szerint – önellentmondás, hiszen a fiatalok már a felmérés idején (2005-2006) is az internetes megjelenéseket részesítették előnyben. A tanulmányban „új médiának” nevezett internetet sokkal kevesebben használták. A konzervatív megoldások a tervezés gyakori hiányára utalnak. Ebben találnak a szerzők nagy különbséget a francia és a magyar vállalkozások között: a franciák nagyon nagy figyelmet fordítottak a hozzájuk beérkező információkra, ez alapján dolgozták ki fogyasztóorientált marketingjüket. A magyar borászatok számára az ilyen információk szerepe irreleváns, a hagyományos, piaci alapú marketinget helyezik előtérbe.

Rendkívül érdekes és figyelemre méltó eredményeket hozott *Győriné Kiss Erika* és *Poór Judit* felmérése, melyet a Dráva-mentén, a Muravidéken és Zala megyében végeztek magyar és szlovén borászok körében (Győriné K. – Poór, 2014.). A cikk legfontosabb tanulságai közé tartozik a két ország vállalkozóinak, gazdálkodóinak gondolkodásbeli különbsége. Szlovéniában a termelt borok 90%-át palackozzák, ez a

magyar területen csupán 10%. A szlovén gazdák a továbblépés elsődleges feltételének az oktatást, a továbbképzést tartják, míg magyar társaik a pénzügyi és pályázati támogatásban látják ennek feltételét. Ennek okát a szerzők az országspecifikus gazdasági szabályozásban, eltérő kisvállalkozói működési feltételekben, és az eltérő vállalkozói kultúrában, attitűdben látják. Magam részéről ez utóbbit emelném ki. A magyar gazdasági és társadalmi mentalitás máig nem tud szabadulni a paternalista állam toposzától, a problémák megoldását elsősorban az államtól várjuk.

Összefoglalva a fentieket, látható, hogy a külföldi kutatások fő célja a kis- és közepes vállalkozások tulajdonosi elképzeléseinek megértése, mely a vállalkozások gazdasági tevékenységének, túlélésének alapjául szolgál. Tanulságaikat meg kell fogadnunk, hiszen a hazai kis- és közepes borászatok léte, sikeressége hasonló döntéseken múlik.

6 Az adatok összegyűjtése és a kutatás módszertana

6.1 A terepi kutatás és módszertana

A borgazdaságban történő változások feltérképezéséhez szükség volt egy vagy több borvidéken való mélyebb kutatásra. Ahogy a későbbi fejezetekből kitűnik, a Móri és Nagy-Somlói borvidék méretéből és koncentráltságából adódóan jól megközelíthető és bejárható. Erre anyagi szempontból kellett figyelmet fordítani, illetve így nyílt lehetőség egy borvidék összes jelentős termelőjével való kapcsolatfelvételle, interjúzásra – ezáltal az adott termőhely teljes körű felmérésére. Mindezekre 2013 és 2014 nyarán került sor, az ELTE másodéves geográfus BSc-s hallgatói bevonásával. A terepgyakorlat alatt a hallgatók kérdőívek segítségével kérdezték meg a borászokat, majd vitték számítógépbe az adatokat. Eközben a gyakorlat vezetőjeként saját magam a borvidék előjáróival, véleményformáló borászaival, valamint a borvidéki települések polgármestereivel készítettem mélyinterjúkat.

A borvidék pincészeinek felméréséhez elsősorban primer kutatást, megkérdezéses vizsgálatot végeztünk. Alapsokaságnak a két borvidék, összes bortermeléssel bejelentetten foglalkozó pincészetét tekintettük. Ennek érdekében a helyszíni munka előtt kapcsolatfelvétel történt a borvidékek hegyközségi előjáróival, akik rendelkezésünkre bocsátották a regisztrált borászok listáját. Ők először elektronikus, vagy hagyományos levélben lettek értesítve a közelgő felmérésről, majd a következő hónapban telefonos megkeresés történt. Sajnos az eredetileg kézhez kapott címek közül nem megfelelő elérhetőség, vagy családi tragédia miatt többen azonnal kiestek, majd a telefonos egyeztetés során újabb borászok kutatásba való bevonásáról kellett lemondani. A nyári időpont miatt ugyanis többen szabadságukat töltötték, emiatt természetesen nem tudtak a kérdőívezés időpontjában a borvidéken jelen lenni. Sajnálatos módon többen nem is voltak hajlandóak részt venni a felmérésen, ennek okaként legtöbbször idős korukra való hivatkozás hangzott el, de többen jelezték azt is, hogy már felhagytak a borászati tevékenységgel. Egy esetben politikai indokkal mondták le a megkeresést. Végül a megkeresésre igent mondó borászatokkal egy újabb

körös – ismét telefonon történő – egyeztetés zajlott, mikor a kérdőívek felmérésének pontos időpontjában történt a megállapodás.

Végül a fentebb már említett időpontokban a hallgatók – általában párosával – felkeresték a borászokat és ott szóbeli megkérdezés során kitöltötték a három féle, papír alapú ún. PPI – „paper and pencil interview” – kérdőíveket. Ennek során kihasználtuk a módszer előnyeit (Totth, 2005), hiszen a kérdésekre adható válaszok általában nyíltak vagy félig nyíltak voltak, azaz a válaszadók saját szavaikkal, gondolataikkal tudtak válaszolni, vagy kiegészíteni a felkínált válaszlehetőségeket. Kisebb mértékben alkalmaztunk zárt kérdéseket, jellemzően ezek egy-egy konkrét statisztikai adatra vonatkoztak (pl. „Hány alkalmazottal dolgozik?”), illetve 1-10 értékű skálán kellett válaszolni a kérdésekre.

Az előzetesen felkészített hallgatók meg tudták magyarázni a kérdéseket, illetve lehetőség volt a válaszadás előtt kitérni, amennyiben a megkérdezett úgy döntött, hogy nem kíván válaszolni. Szerencsére erre alig egy-két alkalommal került sor. A kérdőívek névtelenek voltak, a válaszadóknak sem a nevét, sem bármilyen más azonosítóját nem tüntettük fel, egyedül a település neve került rögzítésre, így ennek alapján lettek kódolva a borászatok (például a móri válaszadók „mór1”, „somló2” stb. kódot kaptak).

Kiegészítő kvalitatív vizsgálatként mélyinterjúkat alkalmaztam. Ezek kétszemélyes beszélgetések voltak, melyekről a partnerek beleegyezésével hangfelvétel készült. Ezekben az interjúkon a borvidék prominens szereplőit kérdeztem, köztük a helyi Hegyközségi Tanács elöljáróit, véleményformáló borászokat, illetve azon borvidéki települések polgármestereit, akik pozitívan álltak hozzá a kezdeményezéshez.

Hasonló, egész borvidékre kiterjedő kutatás kevés született az elmúlt években, inkább csak a terület egyes szegmenseire koncentráltak, pl. Győriné Kiss – Poór, 2014; Kispál, 2014. Részletes felmérés *Magda Sándor* és *Gergely Sándor* nevéhez fűződik (Magda – Gergely, 2004), melyben a Mátrai borvidék borgazdaságát elemzik, majd adnak javaslatot fejlesztési stratégia létrehozására. Kiemelendő, hogy szerzők minden problémára gyakorlatilag egyetlen dologban látják a megoldást: a helyi termelők szövetkezésében. Ez, mint majd lejjebb is látható, tíz évvel később is vissza-visszatérő eleme a borvidéki gondolkodásnak. A rendszerváltás, a nagy borászati kombinátok felbomlása és megszűnése óta vissza-visszatérő óhaj a kistermelőket összefogó szövetkezés a borágazatban. Azonban kijelenthetjük, sem a tanulmány írásáig, sem azóta, ezek nem jöttek létre. Ezt lehet sajnálni, vagy éppen hibának tartani, de attól a tény nem változik: a hazai borgazdaság problémáinak megoldását a pinceszövetkezeteken kívül kell keresni.

Kabai készített az általam végzett kutatáshoz hasonlókat a Balaton-környéki borvidékeken (Kabai, 2010). A tó környékén elhelyezkedő összes borvidék (6 db) területén csupán 10 borászatot kérdezett meg, ám a vállalkozások működésére, elképzelésire hasonló eredményeket kapott.

6.2 A többdimenziós skálázás

Ahogy a fentiekben már említettem, a felmérés során háromféle kérdőívre kértünk válaszokat (lsd. melléklet). Az első esetében olyan egyszerű kérdésekre vártunk választ, hogy mit gondol a borász a magyarországi szőlő-bor ágazat helyzetéről, saját borvidéke/borrégiója helyzetéről? Milyennek értékeli saját borvidéke helyzetét a borrégió és az ország többi borvidékéhez képest? Mit gondol az ország/borrégió/borvidék piaci lehetőségeiről? Milyennek értékeli borvidéke földrajzi elhelyezkedését piaci és idegenforgalmi szempontból?

A válaszokat egy tíz pontos szemantikai differenciálskálán kellett megadni, ahol az (1) mindig a negatív („nagyon rossz”, „egyáltalán nem”), a (10) érték pedig a pozitív („nagyon jó” „teljes mértékben”) végpont volt. Kivételt képezett a „Saját borászata elsősorban mely piacokon aktív?” kérdés, ahol az (1) a csak belföldön, a (10) pedig a kizárólag külföldön választ takarta. A skála szándékosan 10 pontos nyújtása a könnyebb feldolgozást segítette. Egyrészt, mivel páros számról beszélünk, a válaszadók számára nem volt lehetséges a számtani középérték megadása, másrészt hangsúlyosabbá tette az egymástól eltérő válaszokat. Több kutatásban találkozhatunk 5 pontos skálával, mely a fenti okok miatt véleményem miatt nem szerencsés (pl. Durrieu – Hofmeister-Tóth, 2006.).

A fentiekben említett borrégiós problémakör ellenére a felmérés kérdőívében a feltett kérdéseknél nagy hangsúly került az ország/borrégió/borvidék felosztás különbségeire és hasonlóságaira. A válaszok elemzése alapján ugyanis lehetőség nyílik a Pannonia Superior borrégió létjogosultságának elismerésére, vagy éppen megkérdőjelezésére.

A kérdőívek feldolgozását többdimenziós skálázásos (MDS, „multidimensional scaling”) módszerrel végeztem. A többdimenziós skálázás, mint kutatási módszer, a mérendő adatok, illetve a kiindulási feltételek csoportosítása alapján az ún. puha módszerek közé sorolható. Ilyen esetekben a megvizsgálás alatt álló tényekhez – jelen esetben a kérdésekhez – számokat rendelünk. Miután a válaszok a megkérdezett adott pillanatban gondolt szubjektív értékítéletét jelentik, ráadásul a kérdéseknél értelmezési problémák is felléphetnek, a felmérés azonos körülmények között többet nem ismételtető meg. Emiatt a válaszok feldolgozásához, az összefüggések felméréséhez különböző eljárásokat dolgoztak ki, melyek egyike az MDS.

E módszer első alkalmazói *Richardson*, *Young* és *Householder* voltak. A többdimenziós skálázás lényege, hogy egy adatmátrixból indul ki, melynek sorai az egységeket, oszlopai a mutatókat tartalmazzák. Vizsgálatunk során n számú egységet m számú változóval jellemzünk, tehát az adatmátrixunk egy n sorból és m oszlopból álló táblázatba rendezhető. Miután az összes elemre m számú adattal rendelkezünk, ezért minden elemnek megfelel egy pont az m -dimenziós térben, ahol egy dimenzió megfelel egy mutatónak. Egységeink lehetnek egyének, szervezetek, települések, de akár időperiódusok is. Ezen egységek

egydimenziós mérése klasszikus elemzési módszer, ilyen például területegységek felsorolása egy lakosra jutó GDP alapján.

A többdimenziós skálázás esetén több mutató egyidejű alkalmazásáról van szó, így általában két- vagy három dimenzióban ábrázoljuk a vizsgált egységeket egy pontdiagram segítségével úgy, hogy redukáljuk a terek számát. Ezzel rendkívül szemléletesen lehet ábrázolni az egységek egymáshoz viszonyított helyzetét. Az MDS-t úgy is felfoghatjuk, hogy az eredetileg 'm' dimenziójú adatmátrixnak létrehozunk az olyan pl. kétdimenziós vetületét, amely távolságtartóként megőrzi az eredeti kapcsolatokat. Természetesen nem csak egységek, hanem mutatók egymáshoz való viszonyát is vizsgálhatjuk így.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a sokdimenziós skálázással csökkentett dimenziószámban vagyunk képesek pontszerűen ábrázolni a felmért egységeket úgy, hogy a létrejött pontdiagram kifejezi az egységek eredeti viszonyát. Amely pontok az ábrán is közel vannak egymáshoz, azok a valóságban is hasonlóak, míg az egymástól távol elhelyezkedők jelentősen különböznek egymástól. Azaz, az ábrák tengelyeinek konkrét szerepe nincs, pusztán a jobb értelmezhetőséget segítik. (Borg – Groenen, 2005; Lengyel, 1999)

A fenti módszer alkalmazása a borászati földrajzi kutatásokban nem gyakori, noha különösen alkalmas lenne a szektor földrajzi, gazdasági különbségek vizsgálatára. Többször használták viszont az MDS-t kóstolási, érzékszervi vizsgálatok vizualizálására. *Johnson* és munkatársai az ausztrál shiraz borok érzékszervi vizsgálatát végezték el. Kutatásukban a fajtából készült borok regionális különbségének meghatározására tettek kísérletet, melynek eredményeit az MDS segítségével ábrázolták (Johnson et al. 2013). Hasonlóképpen az MDS módszerrel ábrázolták melone de bourgogne és chardonnay borok kóstolási jellemzőit (Ballester et al. 2008), a kaliforniai chardonnay-k aromikus jellemzőit (Lee – Noble, 2006), vagy éppen új-zélandi sauvignon blanc-ok illat, íz és színbeli különbségeit (Parr et al. 2007). Ugyan előkerül a regionalitás a kanadai borok nyomelemeinek vizsgálatakor – az ábrázolás itt is MDS segítségével történt – de e tanulmányt (Greenaugh et al. 2005) is inkább tekinthetjük borászati, borkémiai kutatásnak, mely csak közvetetten kapcsolódik a borászati földrajzhoz.

7 EMPIRIKUS KUTATÁS I. Mór: egy feltörekvő borvidék

7.1 A Móri borvidék történelme

A Móri borvidék szőlőtermesztéséről és borgazdálkodásáról ókori feljegyzéseink nincsenek. Legkorábbi említések a középkorból (XI-XII. század) származnak. Így 1139-ből, III. Béla adománylevelében Bojinkát (a Mór közelében fekvő Balinka) szőlővel együtt adományozta el. Több írásos forrás említi a Mór környéki szőlőket, de a török hódoltság előtti időszokról semmiféle adat nincs arra nézve, mekkora területen termesztették a növényt (Kiss 1992). A török kiűzése után 1690-ben részletes becslés készült a csókakői uradalomról, melybe Mór is tartozott a környező falvakkal. A terület kevés szőlővel rendelkezett, alig több mint hét hektárral (Kiss 1992). A környék gazdaságát is fellendítendő, telepítették le a kapucinus rendet Móron, akik tokaji rendházuktól kapták azokat a szőlőtőkéket, melyeket itt telepítettek meg. Ezek a fajták a bakator, a fehérszőlő, a gohér, és a furmint voltak (Bányai et al. 2012).⁵¹ Szintén a rendkívül lecsökkent népesség pótlására érkeztek azok a javarészt német telepesek, akik a következő évszázadokban meghatározták Mór fejlődését. Érkezésük felgyorsította a szőlők úratelepítését, a bortermelés felfutását. A kereskedelem fejlődését segítette Mór mezővárossá válása, mely kiváltságot 1758-ban Mária Terézia adományozta.

Ez tovább segítette a móri borok éppen fellendülő hírnevét, melyet a terület az egyébként rendkívül rossz, kezdetleges technológiának köszönhetett. Az átlagos magyar bor ugyanis kezeletlen, lágy és gyenge volt, melyeket hosszabb távra szállítani nem lehetett. A markáns, savas móri borok azonban bírták a lassú, szekereken történő utaztatást, így az osztrák borkereskedők nagy mennyiségben vásárolták őket (Kiss, 1992). A fellendülés a XIX. század elején is tartott, 1828-ra már 520 hold (mintegy 300 hektár) szőlőt tartottak számon a környéken, ráadásul a következő évek kiváló termései lehetővé tették az aszúbor készítését (Kiss, 1992). A konjunktúra kisebb megingásokkal a filoxéra-vészig tartott. A területen 1885-ben jelent meg először a kártevő, egy évvel később pedig már nagy területeket fertőzött meg.⁵² A filoxéra leküzdésére amerikai alanyokból hoztak létre telepet Móron, de azok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, a helyi talajviszonyokat nem bírták elviselni. A járvány néhány év alatt a borvidék szőlőinek 50%-át pusztította el.

A járvány lecsengése után 1893-ban megtörtént az első borvidéki besorolás Magyarországon, de Mór és környéke nem lett önálló, a Neszmélyi borvidékhez csatolták a helyiek többszöri kérése ellenére. A XX. századra a terület szőlőterülete tovább nőtt, elérte és meghaladta az 1300 hektárt. A növekedés magával

⁵¹ A hagyomány szerint az autochthon fajtának tekintett ezerjót is Tokajból hozták a kapucinusok. Ebben az esetben viszont az ezerjót Tokaj-Hegyalján is termesztették, aminek viszont nincs nyoma a feljegyzésekben (Bányai et al. 2012).

⁵² A gazdák felkészültségére, tanulási készségére jellemző, hogy az ezekben az években szervezett oltási tanfolyamokon részt vevő borvidéki gazdák a vizsgát egy jeles, nyolc jó, huszonhat elégséges és huszonkét elégtelen eredménnyel zárta (Kiss 1992).

hozta a termelés minőségének romlását is. Ennek megállítására hozták létre az első szabályozott hegyközségeket. Az első világháború és az azt követő változások Mórt és környékét is negatívan érintették. Eltűntek az osztrák borkereskedők, emiatt pangott a piac, csökkent a termelésbe vont terület nagysága. Az elaprózódott birtokok nem tudtak rentábilisan működni, jellemző volt az eladósodás, így a termelők közösen próbáltak fellépni a gondok ellen, megalakult a *Mórvidéki Egyesült Bortermelők Rt.* A szőlőterületek csökkenését így sem sikerült megakadályozni, a folyamat gyakorlatilag máig tart. De hiába a helyi és állami beavatkozás, egyik sem járt sikerrel. Az ágazat problémái Móron és környékén, mint egy extrém módon specializálódott bortermelő vidéken, sokkal hatványozottabban jelentkeztek.

A második világháborút követő kitelepítések súlyosan érintették Mórt. Az évszázadok óta itt élő és termelő sváb családok kiköltöztetése évekre visszavetette a borvidék gazdaságát. Az új tulajdonosok nem értettek a szőlőműveléshez, a dűlők pusztultak, a termés mennyisége drasztikusan csökkent. A Rákosi-rendszer jó döntései közé tartozott a *Szőlészeti Kutatóintézet* móri telepének létrehozása. Az itt dolgozók új technológiákat, művelési módokat kísérleteztek ki és terjesztettek el, valamint a borvidék legelterjedtebb szőlőfajtájának, az *ezerjónak* új, jobb klónjait nemesítették ki. A *Mórvidéki Pincegazdaság*, majd utódjaként a *Badacsonyvidéki Pincegazdaság Móri Üzeme* a térség legnagyobb szőlőfelvásárlójaként állította elő borait, melyet elsősorban helyben értékesített.

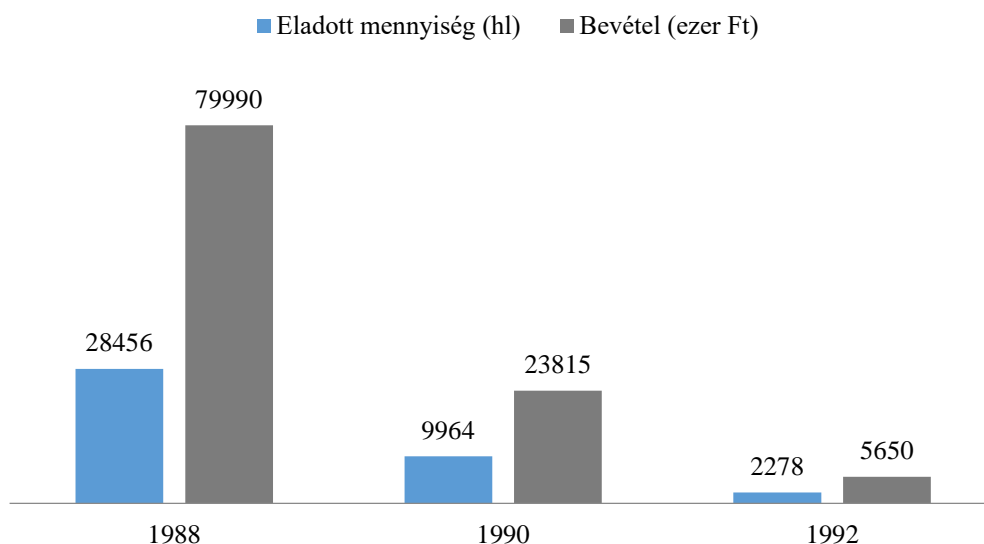
1970-ben kiadott új rendelet a Móri borvidéket a *Mór-császári borvidék* részévé tette. Az összevonás mellett fontos döntés volt a telepíthető szőlőfajták körének kiszélesítése: megjelenhetett a rizlingszilváni (=Müller Thurgau), a chardonnay, a rajnai rizling, a királyleányka. Az 1977-től újból önálló borvidék ekkor 1300 hektár szőlővel rendelkezik (Kiss, 1992). A korszak legnagyobb helyi üzeme, a *Móri Állami Gazdaság* (MÁG), mely teljes borvertikumával biztosította a borvidék működését. Felvásárolt, tárolókapacitást adott, és értékesített. Az 1980-as években a termelés 57%-át palackos, 43%-át hordós tételként értékesítette, leginkább exportra (87%). Ennek legnagyobb része a KGST piacokra ment (71%), jóval kevesebb került nyugatra. Az értékesítés össz mennyisége 50 ezer és 80 ezer hl között mozgott (Kiss, 1992). Az export értéke ugyanakkor a nyereségkalkuláció szerint nyugat felé többszöröse volt a keleti blokkba szállítotttnál (Szabó A, 2015).

A rendszerváltás után az Állami Gazdaság még három éven keresztül működött, azonban hiába a termelés szinten tartása, az eladás – és főleg az export – mennyisége drasztikusan visszaesett. Ehhez az önállósodó családi birtokok is hozzájárultak, melyek közül több ebben az időszakban alapozta meg későbbi működését.

A MÁG ezután felszámolásra került, legnagyobb része a Varga Pincészet tulajdonába került. Szintén az egykori gazdaságból nőtt ki a Bozóky Pince, illetve a Maurus Pincészet. Az 1990-es éveket átvészelve a XXI. század kihívásai, az Európai Unió adta keretek a móri és környéki borászatokat is nehéz feladat elé állították. Az alulról történő szerveződés elemeként 2003-ban 23 gazda létrehozta a Móri Ezerjó Borászati

Kft-t, mely közösen próbált meg pályázni az elérhető forrásokra. Jellemző módon a Móri Önkormányzat képviselő-testülete nem támogatta a tervezett borfeldolgozó és palackozó üzem létesítéséhez kért támogatás megadását (Szabó A. 2015).⁵³ Napjainkban elmondható, hogy a borvidék változatlanul nem volt képes kilépni az ismeretlenségből. Néhány dinamikus, kisebb pincészet – főként karizmatikus tulajdonosának hála – ugyan felkerült a „bortérképre”, de többségében a borászatok nem ismertek a nagyközönség előtt.

17. ábra: Az eladott hordós bor mennyisége és bevétele Móron (1988-1992)

Forrás: Szabó A, 2015

A borvidék része a Felső Pannon (korábban Pannonia Superior) névre hallgató borrégiónak, mely a nyugati Soproni borvidéktől egészen az Etyek-Budai borvidékig húzódik. Ellentétben például az alföldi borvidékeket összefogó Duna Borrégióval, a Felső Pannon borrégió pusztán névleg létezik, a rendkívül különböző adottságú és jellegzetességű borvidékek között semmiféle szorosabb együttműködés sincs. Különböző internetes oldalak, könyvek, kiadványok sokszor a területtől karakteresen eltérő jellegű Soproni borvidéket külön borrégióként tekintik.

A Móri borvidék területe egy várost és öt községet fed le, melyek a Vértes lábainál, a Móri-árokban, illetve a Zámolyi-medencében helyezkednek el. A környék legnagyobb települése a névadó város, Mór (lakosainak száma a Központi Statisztikai Hivatal „Magyarország helységnévtára, 2017” című kiadvány szerint 13.947 fő), mely közigazgatási szerepe révén – járási székhely – dominál a térségben. Az egykori bányásztelepülés Pusztavám (2475 fő) szőlőterületeinek döntő része már a múlté, a településen nincs is telephellyel rendelkező adóraktár, pusztán saját célra termelő hegyközségi tagok vannak. Ugyanez vonatkozik Sörédre is (514 fő), ahol azonban az agilis és tetterre kész polgármester vezetésével folyamatosan

⁵³ A cég azóta megszűnt.

újul meg a szőlőhegy. Zámoly (2207 lakos) esetében a különlegesség a falutól igen nagy távolságban lévő termőhely, a Gránási-hegy. Csókakő (1426 fő) és Csákberény (1157 lakos) szőlői a Vértes lábánál elterülő alacsony dombosoron helyezkednek el.

7.2 Eredetvédelem a Móri borvidéken

Az eredetvédelem, az eredet-megjelölés módja a Móri borvidéken is változás alatt áll. A régi eredetvédelmi szabályozás a 2016. évi szürettel megszűnt, helyette a borvidék újat készített. Ez a 2017. évi szürettel lép életbe, ekkortól már csak ez alapján készülhetnek borok és pezsgők – ez újdonság – a borvidék területén.

Hasonlóan a fentebb említett példákhoz, a Móri OEM területén is bevezetésre kerül a fehér, a vörös és a rozé borok mellett egy plusz kategória, a Móri prémium bor. Az ilyen borok szüretelése csak kézzel történhet, erős terméskorlátozással (60 hl/ha seprős újbor a normál borok 100hl/ha seprős újborával szemben), majd hosszabb érlelésen átesve magasabb minimális alkoholtartalommal kell rendelkeznie. Ugyanakkor a nagyon népszerű édes borok (pl. késői szüretelésű bor, töppedt szőlőből készült bor) csak akkor kaphatnak prémium minősítést, ha a seprős újbor maximum 45 hl/ha mennyiségű. Az új leírás tartalmazza a pezsgőkészítést. A pezsgő az elmúlt évek sikerterméke, elsősorban Etyeken és környékén. Mór, mint hasonló adottságokkal bíró terület, szintén alkalmas kiváló pezsgők készítésére. 2017-től kezdve móri névvel fehér és rozé pezsgő készítése engedélyezett. Hasonlóképpen engedélyezett a gyöngyözőbor készítése is.⁵⁴

Új telepíthető szőlőfajták jelentek meg, mint például a generosa, vagy a pinot blanc a fehér borszőlők esetében, a pinot noir és a syrah a vörös fajtáknál. Megnövelték a hektáronkénti tőkesűrűséget, 3300 tőke/hektárról 3500 tőke/hektárra.

Az eredetvédelmi leírásban Móron nem törekedtek a dűlők név szerinti, külön levédetésére. A termelés terroir alapú megközelítése emiatt jelenleg nem reális a területen, noha egyes dűlők képesek a gyakori, magasabb minőségű termésre. Ilyen például a Csóka, a Kecske-hegy, vagy éppen a csókakői Látóhegy. Minthogy a dűlők többségének talaja hasonló (meszes, csillámos), a különbségek alapját elsősorban a mezoklimatikus eltérések adják (Bányai et al. 2012).

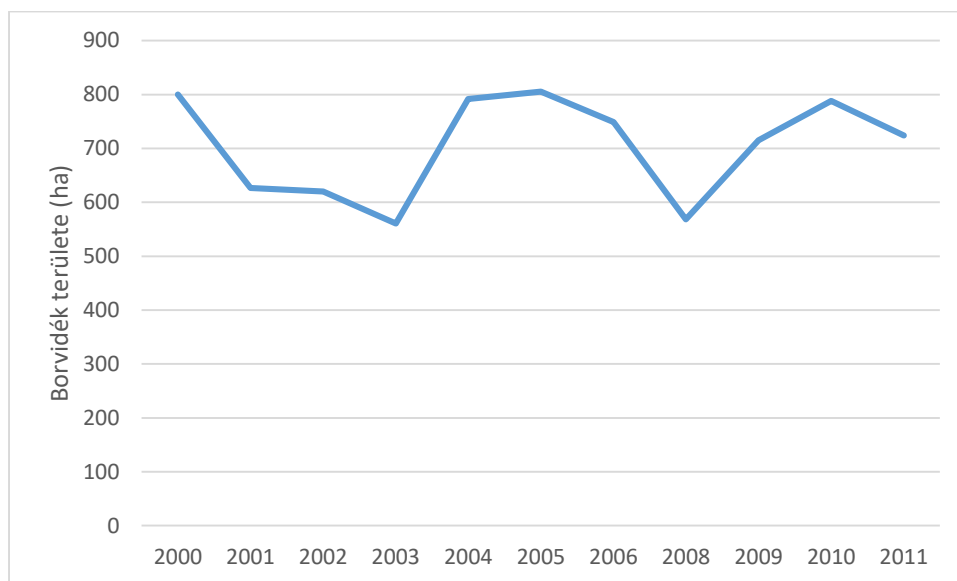
7.3 A Móri borvidék területei adatainak elemzése

A Móri borvidék hazánk legkisebb területű borvidékei közé tartozik, 2011-ben a Hegyközségek Nemzeti Tanácsának adatai szerint mintegy 724 hektárnyi (a helyi Hegyközség adatai szerint 733,5 ha)

⁵⁴ Gyöngyözőbor esetében palackozáskor juttatnak szén-dioxidot a borba. A szintén elterjedt „habzóbor” csupán a palackba juttatott szén-dioxid nyomásában tér el a gyöngyözőtől.

szőlőültetvénnel rendelkezett. Ez a kétezres évek elejéhez képest 80 ha csökkenést jelent, azaz a borvidék szőlőtermő kapacitása 10%-kal esett.

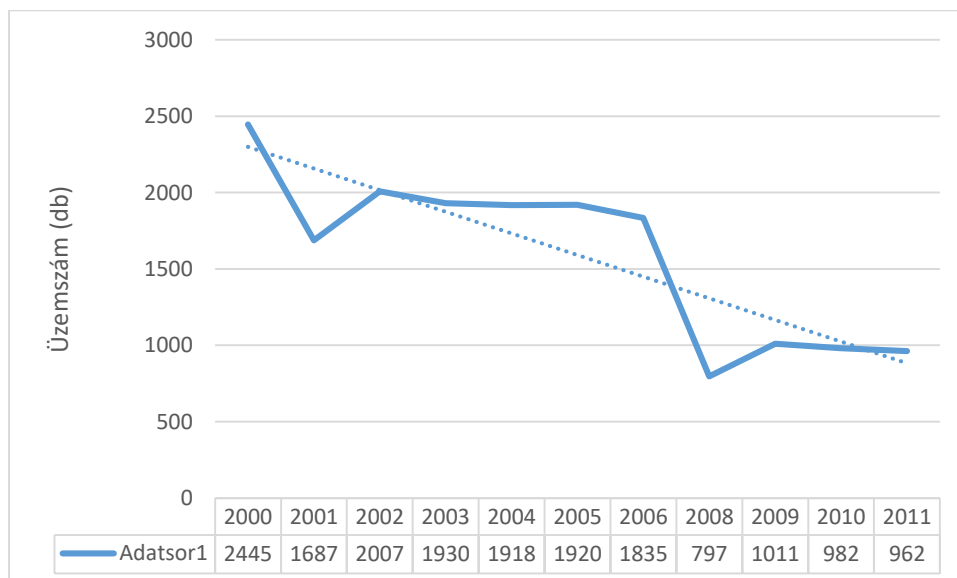
18. ábra: A Móri borvidék területi változása (2000-2011)

Forrás: HNT és a Móri Borvidék Hegyközségi Tanácsa

Az 18. ábrán látható területingadozás egyértelműen adminisztrációs hiba, köszönhetően a korábban említett adatszolgáltatási és -tárolási problémáknak. Egy-egy év különbséggel lehetetlen 200 ha-os változások megtörténte.

19. ábra: A Móri borvidék gazdaságainak száma (2000-2011)

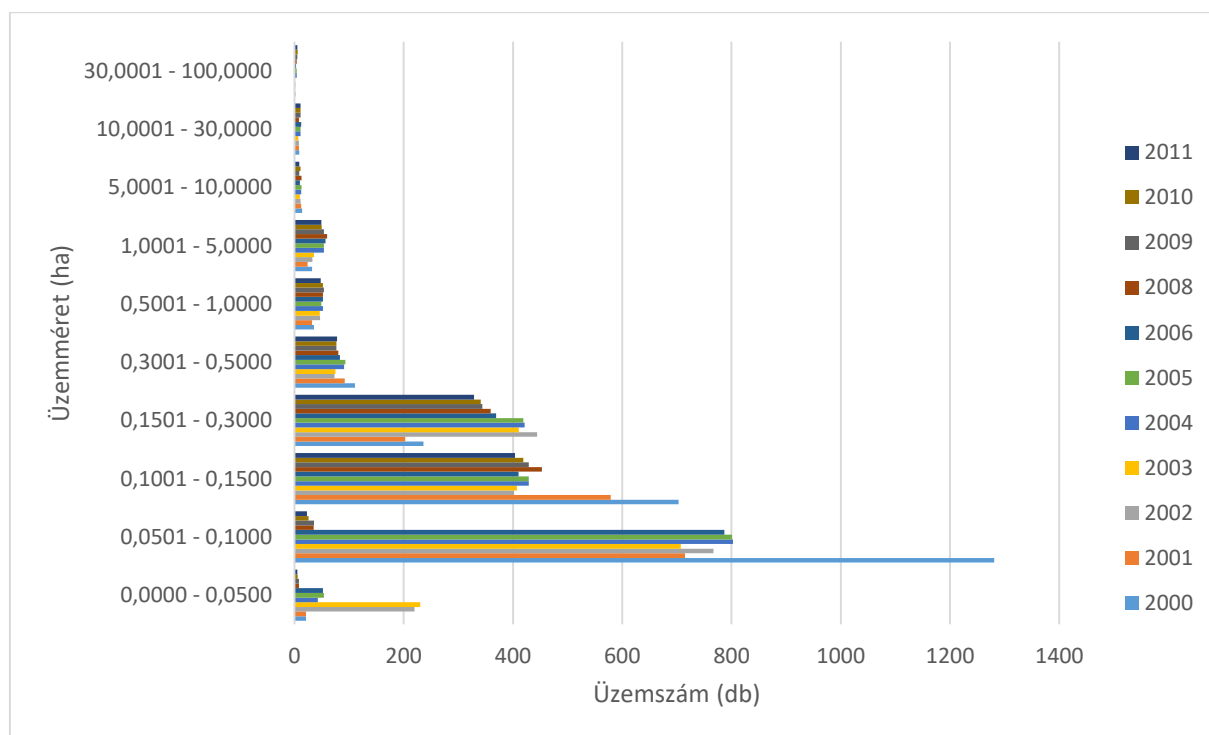
Forrás: Forrás: HNT és a Móri Borvidék Hegyközségi Tanácsa

A területi csökkenéshez hasonlóan, a borvidéken regisztrált gazdaságok száma is negatívan változott (19. ábra). Megfelelve az országos folyamatoknak, itt is a területi koncentráció figyelhető meg, azaz a 2000-

ben lejelentett 2445 db üzemből 2011-re csupán 962 db maradt, ami majd' 60%-os csökkenés.⁵⁵ Ennek eredményeképpen az egy gazdaságra jutó átlagos szőlőtermő terület a 2000-re kiszámítható 0,3272 hektárról 0,7526 hektárra növekedett. Ez természetesen az összes szőlőbirtokot jelenti, nem csak a bortermeléssel foglalkozók területét. Ez utóbbi csoport birtokának átlagmérete a terepgyakorlati felmérés adatai szerint 7,34 hektár.

A következő ábra a birtokméreteket ábrázolja üzemszám szerint éves bontásban (20. ábra). Az oszlopok igazolják a fentebb tett állítást, miszerint a borvidéken területi koncentráció megy végbe. A korai kétezres évekhez képest szinte teljesen eltűnt a két legkisebb birtokméret-kategória (0,00-0,05 és 0,051-0,1 hektár), ami a hétvégi kertek megszűnését, feladását jelenti. A borvidék legnagyobb számban előforduló birtokmérete a 0,1-0,3 hektár közti. Ezek a birtokosok szinte 100%-ban csak szőlőtermesztéssel foglalkoznak, melyet aztán vagy a borvidék nagyobb termelőinek, vagy felvásárlóknak adnak el. Jelenlétük adja a borvidék bázisát, azonban az ábrát megnézve feltűnik, hogy mennyire hiányoznak a nagyobb szőlőterületekkel rendelkező gazdaságok.

20. ábra: A Móri borvidék birtokméret-változásai (2000-2011)

Forrás: Forrás: HNT és a Móri Borvidék Hegyközségi Tanácsa

Az egy hektárt meghaladó méretű birtokok nagysága már jóval kevesebb, 2000-ben 57 ekkora gazdaságot tartottak nyilván; számuk a birtokkoncentráció miatt 2011-re 73-ra nőtt. A bő évtized alatt az 1-5 ha-os

⁵⁵ A 2006 és 2008 közötti szakadékszerű csökkenés valószínűleg enyhébb, de a 2007-es adatokhoz nem sikerült hozzájutni.

gazdaságok száma 32-ről 48-ra emelkedett, az 5-10 ha-osok száma 14-ről 9-re csökkent, a 10 és 30 hektár közti területtel rendelkezőké is nőtt (9-ről 11-re), csakúgy, mint a legnagyobb pincészeteké (30 hektár fölötti területtel 2000-ben 2 gazdaság, 2011-ben 5 gazdaság bírt). Ez a mennyiség még mindig kevés. Mivel borászati kapacitással, palackos borok előállításával csak ezek a pincészetek rendelkeznek és foglalkoznak, nem csoda, hogy borvidék piaca nem túl nagy – ahogy ezt a későbbiekben kifejtem. A borvidék honlapja szerint napjainkban 2352 szőlősgazda tevékenykedik a borvidék területén, közülük azonban csupán 12-14 fő rendelkezik nagyobb területtel. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek a gazdaságok még így is lefedik a borvidék szőlőterületeinek legnagyobb részét. 2000-ben az 57 gazdaság adta a terület 61%-át (493,8 hektár); 2011-ben a 73 db hektár feletti birtok pedig már a teljes terület 75%-át (545 ha), ami szintén a területi koncentráció bizonyítéka (20. ábra).

7.4 Terepi felmérés a Móri borvidéken

A 6.1 fejezetben leírtaknak megfelelően került sor a Móri borvidéken 2013. augusztus 26-30. között a terepi felmérésre. A kieső jelöltek miatt végül összesen 28, borászattal foglalkozó magánszemély vagy cég állt pozitívan a megkereséshez. Közülük ketten-ketten zámolyiak és csókakőiek, hárman pedig csákberényiek voltak, míg a többi megkérdezett Móron él, vagy viszi vállalkozását.

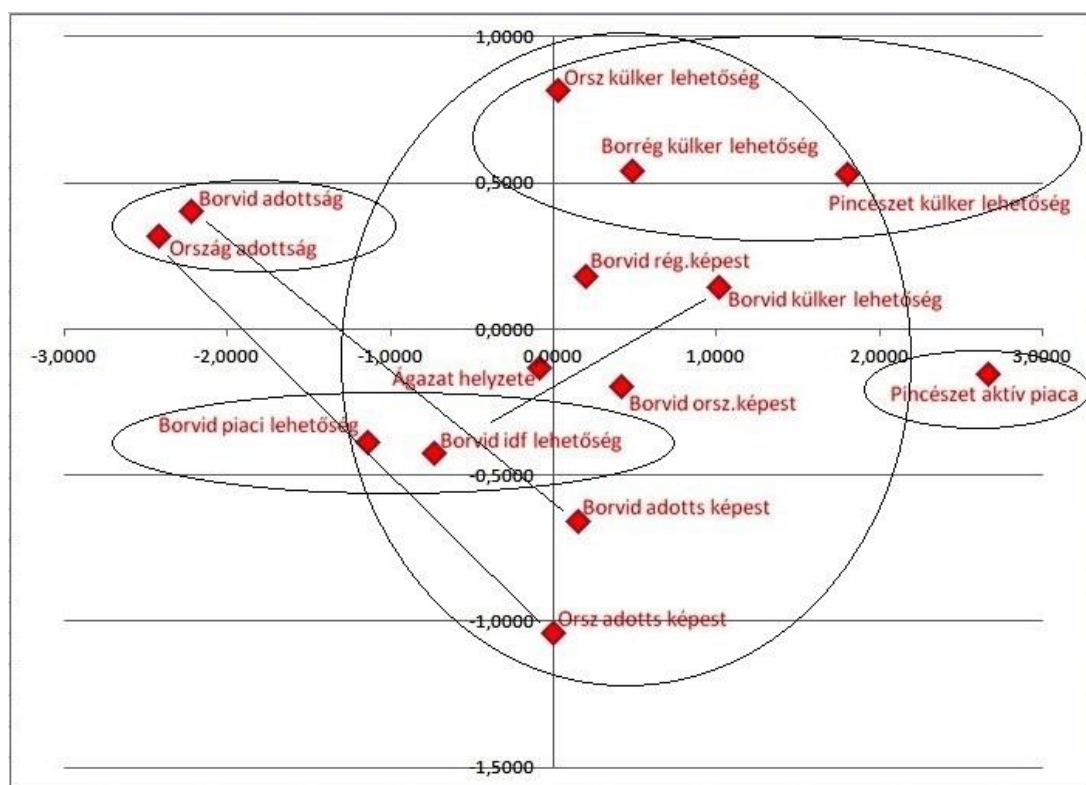
7.4.1 Válaszok értékelése többdimenziós skálázással

Ahogy a 21. ábrán látható, az értékek nagyjából egy átlós tengelyen helyezkednek el, csupán néhány került ettől távolabbra. A leginkább szembevető különbség két kapcsolódó kérdéspárhoz tartozik. Ezek az „Ön szerint az ország milyen szőlőtermesztő adottságokkal bír” – „Ön szerint az ország jelenlegi szőlőtermesztő állapota mennyiben felel meg az adottságoknak?”, valamint az „Ön szerint a saját borvidéke milyen adottságokkal bír?” – „Ön szerint borvidéke jelenlegi helyzete mennyiben felel meg az adottságoknak?” kérdéspárok. Ezek az ábrán „Ország adottság” – „Ország adotts képest”, illetve „Borvid adottság” – „Borvid adotts képest” feliratokkal lettek jelölve. Az országos és a borvidéki adottságokra vonatkozó kérdések koordinátái a kiemelkedően magas pontértékű válaszok miatt kerültek külön: 8,5 és 8,3 pontos átlaggal. Ugyanakkor a jelenlegi helyzetről sokkal rosszabb véleménnyel vannak a borászok, itt mindkét kérdésre ötös körüli válaszok (átlagban 5,1 és 4,9) érkeztek. Ha ezeket az értékeket összevetjük az összes borvidékre készített felméréssel (Kismarjai, 2013), akkor nem nagyon látunk különbséget, az értékek megfelelnek azoknak. Csupán a saját borvidék aktuális helyzetét értékelték országosan jobbra, köszönhetően a Móri borvidéknél elismertebb, és így jobb helyzetben lévő Tokaji, Villányi, Szekszárdi borvidékeknek.

Az ország/borvidék adottsághoz kötődik a „Milyennek értékeli Magyarország szőlő-bor ágazatának helyzetét?” kérdés. Az adott válaszok a koordináta-rendszer közepébe helyezik el a kérdést, az érkezett

válaszok átlaga 5,1. Levonható következtetés, hogy a megkérdezett móri borászok a hazai ágazati helyzetet közepesnek értékelik. Rosszabb helyzetűnek tekintik borvidékük helyzetét (átlag 4,4 pont), amiben megmutatkozik Mór és környékének hátrányosabb vagy hátrányosabbnak vélt helyzete.

21. ábra: A kérdőívre adott válaszok koordináta-rendszerben való ábrázolása

Forrás: saját kutatás, 2013.

A borrégió többi borvidékével összehasonlítva is a móri borászok a legpesszimistábbak: az általuk adott pontoknál a neszmélyi borász több mint egy, a soproni borászok másfél, az etyekiek pedig több mint három ponttal adtak magasabbat (Kismarjai, 2013). Azaz, a Pannonia Superior borrégión belül a legrosszabb véleménnyel saját borvidékükről a móri borászok rendelkeznek.

Az ábra jobb felső sarkába kerültek a kereskedelemmel kapcsolatos kérdések. Az ország, a borrégió és a borvidék külkereskedelmi lehetőségei közül a legmagasabbra az országot értékelték: 5,2 pont átlagban. Ugyanakkor a borrégióét már csak 4,4 pontra, míg konkrétan a Móri borvidékét pusztán 3,6 pontra. Ha pedig a pincészet export-lehetőségeit nézzük, akkor a helyzet még rosszabb, 2,6 pont átlagosan. Természetesen találunk kiugró értéket, az egyik csókakői borász például 9 pontot adott válaszként, míg móriaknál találunk hatos és hetes értékeket is (a kérdésre 16 db 1-es válasz érkezett). Azonban, ha ezeket a számokat összevetjük a „Saját pincészete elsősorban mely piacokon aktív?” kérdésre adott válaszokkal, kiderül, hogy a „lehetőség” inkább csak a borász vágyát fejezi ki. Ugyanis a megkérdezettek közül csupán ketten nem válaszoltak egyessel (Emlékeztetőül: ez volt az egyetlen kérdés, ahol az értékeket más skálát vettem fel, az (1) a csak belföldön, a (10) pedig a kizárólag külföldön választ takarta), ők hatos és kettes

értéket adtak meg. Tehát a borvidéken készült borokat szinte 100%-ban a belföldi piacon értékesítik. Az arány országosan nézve sem sokkal jobb, a Borfesztiválon válaszként kapott értékek átlaga 2,5 pont, ami sokkal inkább szomorú és elgondolkodtató, mint a Móri borvidék erre vonatkozó értéke, hiszen a Budai Várban az ország legelismertebb borászai kínálják boraikat (Kismarjai, 2013).

Némileg külön állva található a borvidék földrajzi elhelyezkedésének értékelésére feltett két kérdés, mely a piaci és idegenforgalmi lehetőségekre kérdezett rá. A borvidék fejlődése, kiugrása ugyanis e két lehetőség kihasználásán múlik. Márpedig lehetőség lenne, hiszen Budapest közelsége engedné a nagyobb volumenű értékesítést is. Az egy óra alatt megközelíthető főváros felvevőpiaca képes lenne a jelenlegi borízlésnek megfelelő, könnyed, illatos móri fehérborok felvételére. Úgy tűnik, hogy a helyi termelők tisztában is vannak ezzel a lehetőséggel, hiszen a teljes kérdőív harmadik legmagasabb átlagértékű válaszát adták a kérdésre: 6,5 pont értékben. A borvidéki felmérés másik kérdőívéből azonban kitűnik, hogy jelenleg ezt a lehetőséget nem használják ki a borászatok. Jóval kevesebben értékesítenek palackozott bort, mint kimértet, és ők is döntően saját pincéjükben adják el a terméket. A felmérésben résztvevő pincészetek közül mindösszesen kettő borához juthatunk hozzá hiper- és szupermarketben; hatuknak a boraihoz vendéglátóhelyen – ezek azonban főként helyi kocsma, éttermek, a fővárosig csupán két termelő borai jutnak el, igaz azok az egyik legnépszerűbb borbárban kaphatók.

Az idegenforgalom kapcsán kissé alacsonyabb pontértékű válaszok születtek (átlagban 5,9). Azonban az adott pontok még így sem tükrözik a valóságot, amely sajnos elmarad a várttól. Pedig Budapest közelsége itt is segíthetne, a városból kiszakadva a borvidéken hamisítatlan vidéki csend fogadja az embert. Sajnos a terület a boron kívül még nem tud felmutatni olyan idegenforgalmi vonzerőt, ami ide hívná a látogatót – és a móri bor még nem olyan márka, ami önmagában elegendő lenne, szemben Tokajjal, Szekszárddal, vagy épp Villánnal. A borvidéki előjárók, véleményformáló borászok mind a komplex turisztikai ajánlatokat hiányolják a palettáról, csakúgy, mint azokat a szálláshelyeket, melyek megfelelő színvonalon szolgálnák ki a vendégeket. Ráadásul a gazdasági helyzet sem kedvez a termelőknek, a bevétel legnagyobb részét adó, és a borok jó hírét keltő kóstoltatások száma is csökkenő tendenciát mutat az elmúlt években. A minden év első októberi hétvégéjén tartott Móri Bornapok rendezvény pedig önmagában kevés ahhoz, hogy a térség idegenforgalmát fellendítse. Ki kell emelni, hogy a borászatok jelentős része általában infrastrukturális okokból képtelen jobban rácsatlakozni a turizmus adta lehetőségekre (Michalkó – Vizi, 2004).

Külön lettek ábrázolva a felmérésben részt vett borászatok, az előzőnek megfelelő koordináta-rendszerben (22. ábra). Annak érdekében, hogy a borvidék települései közt kirajzolódó esetleges véleménykülönbségek láthatóvá váljanak, azok különböző színekkel lettek jelölve.

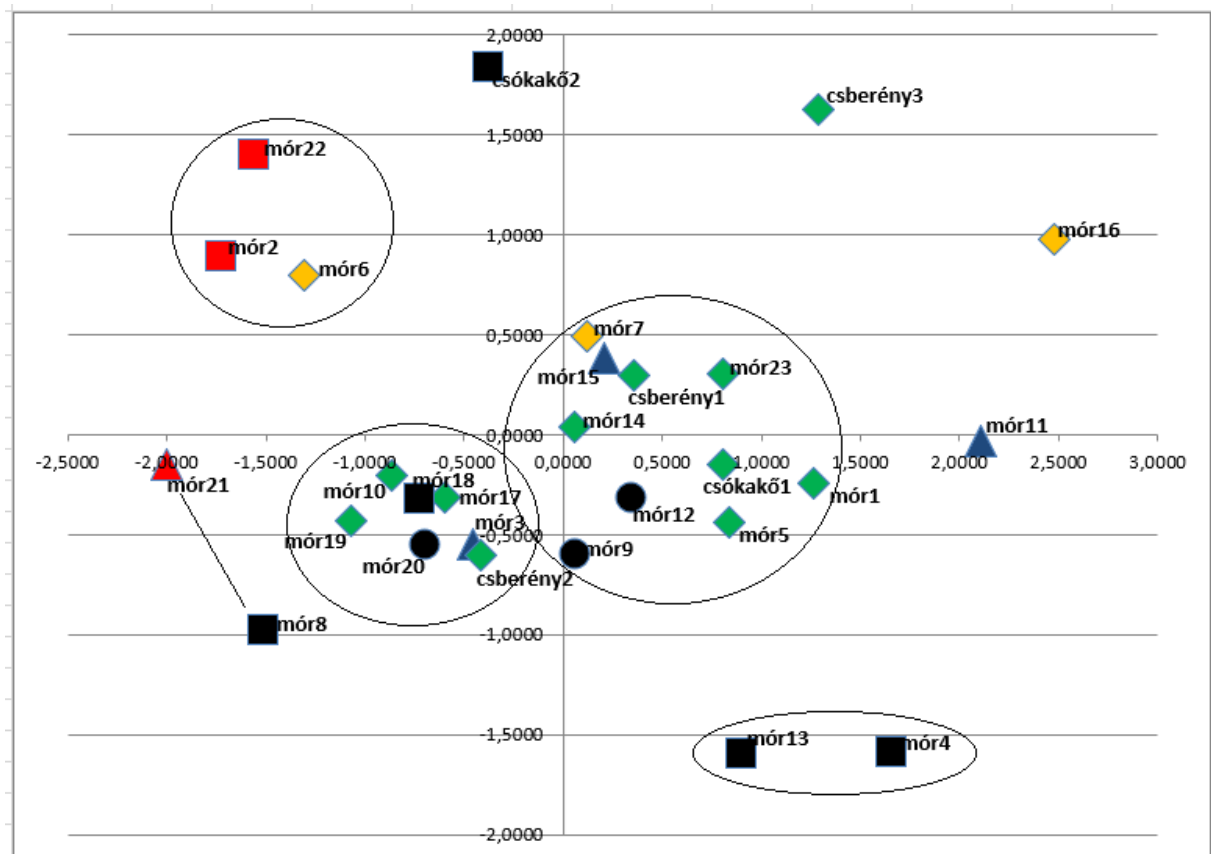
Az ábrán egyértelműen látszik, hogy a borvidék megkérdezett termelőinek nagy része viszonylag hasonlóan gondolkodik, markáns csoportot alkotva a koordináta-rendszer középső részén. Közülük is

közel egyformán vélekednek az ágazat és a borvidék helyzetéről: mór3, mór10, mór17, mór18, mór19, mór 20 és csberény2 kódú borászok. Ők azok, akik a többiekénél optimistábban vélekedtek az ország szőlő-bor ágazatának helyzetéről (6-7 pont), és az ország kiváló adottságához képest viszonylag magasra értékelték a jelenlegi állapotot (6-10 pont). A saját borvidék fentiekben már elemzett magas elégedettségre utaló értékei mellett ezek a termelők azok, akik a terület jelenlegi helyzetét is jobbnak tartják (5-8 pont). A kereskedelemmel kapcsolatos kérdésekre is a válaszok átlagánál erősebb értékeket adtak meg; ez főleg a borvidék kereskedelmi lehetőségei kérdésnél volt markáns, ahol a borvidéki átlagnál négy tizeddel magasabb pontszámot jegyeztek (csoportos átlaguk 4,0, de ketten is 6-os választ adtak, ami az egész borvidéken a legmagasabbak közé tartozik). Ebbe a kis csoportba tartozik az egyik olyan pincészet, amely saját piacainál nem egyessel (csak hazai piac) válaszolt.

A másik, kissé lazább halmazú csoport tíz borászatot tömörít, közöttük egy-egy csákerényi és csókakői pincészet. Ők hasonlóképpen, egy kicsit negatívabban vélekednek az ország szőlő-bor ágazatának helyzetéről, és közel hasonlóan gondolkodnak az ország szőlőtermelő adottságairól. Ugyanakkor alacsonyabbra értékelték a szektor jelenlegi állapotát a kiemelkedő adottságokhoz képest (2-7 pont). A Móri borvidék értékelésekor ezen borászok a többiekénél alacsonyabbra értékelték a terület adottságát (átlagosan 7,7 pontra), és a terület jelenlegi helyzetét is gyengébbnek tekintik (3-5 pont). Ennek megfelelően az ország többi borvidékével, vagy épp a borrégió többi borvidékével való összehasonlításban is negatívabb a hozzáállásuk. Jóval alacsonyabbra értékelték Mór és környékének elhelyezkedését piac szempontjából, míg a turizmus kérdését a borvidéki átlagnak megfelelően látják. A borvidéki átlagnál minden esetben alacsonyabb értékű válaszokat adtak a külkereskedelmet firtató kérdéseknél; valamint minden, ebbe a csoportba tartozó pincészet csak hazai piacon értékesít.

A koordináta-rendszer bal felső oldalán alkot laza csoportot három móri székhelyű borászat (mór2, mór6 és mór22). Válaszaikban általában optimistább, magasabb értékeket adtak meg. Például a külkereskedelemmel kapcsolatos kérdéseknél messze ők bizonyultak a legbizakodóbbnak: az ország külkereskedelmi lehetőségeit átlagban 8,3 pontra, a borrégióét 8,0-ra, a borvidékét pedig 6,3-ra értékelték – látható, hogy a tendencia, miszerint a Móri borvidék kevésbé képes betörni a külföldi piacra, mint az ország többi boros területe, itt is kirajzolódik. Szintén a többiekénél jóval nagyobb lehetőséget látnak saját boraik külföldön való értékesítésében; ennek megfelelően köztük található az a borászat, amely saját borait több mint 50%-ban külföldön dobja piacra. Figyelemre tarthat számot ugyanakkor, hogy náluk a legnagyobb a különbség az ország és a borvidék adottságai, illetve az annak való megfelelés között. Magyarország adottságaira a három borász egységesen 10-10 pontot adott, míg ehhez képest átlagban csupán 4 pontra értékelték a jelenlegi helyzetet. Ugyanígy a Móri borvidék adottságaira 9-10 pontokat adtak, míg ehhez képest pusztán 3,7-re értékelték a terület mai állapotát.

22. ábra: A felmérésben résztvevő borászatok koordináta-rendszerben való ábrázolása

Jelmagyarázat: 0,1501-0,3 ha terület között fekete kör; 0,3001-0,5 ha kék háromszög; 0,5001-1 ha fekete négyzet; 1,0001-5 ha zöld deltoid; 5,0001-10 ha piros háromszög; 10,0001-30 ha sárga deltoid; 30,0001-ha fölött piros négyzet.

Forrás: saját kutatás, 2013.

Az előző hármassal ellentétes oldalon helyezkedik el véleményük alapján két kis pincészet (mór4 és mór13). Adott válaszaik pontértéke az egész borvidéki átlaghoz képest alacsonyabbak. Ők értékelték leggyengébbre a Móri borvidék helyzetét Pannónia Superior borrégió többi borvidékéhez képest (átlagban 2,0 pont). A borvidékei átlagnak megfelelően értékelték a borvidék adottságait, ugyanakkor viszonylag jobb véleménnyel vannak a jelenlegi helyzetről. Ellenben messze a legnegatívabban álltak hozzá a külkereskedelmi kérdésekhez. Mind az ország, a borrégió, a borvidék és saját borászatuk esetében is 1,0 pontot adtak. Ezen kérdésekre válaszolva mindketten hozzátették, hogy nem is terveznek ilyesmit, hiszen kis pincészetként erre semmilyen reális esély nincsen. Egyikük véleménye szerint ez az összes magyar borvidékre és borra is vonatkozik.

A felmérésben résztvevő többi borászat véleménye meglehetősen egyedi, közülük talán kettő (mór8 és mór21) az, akiknek válaszait együtt lehet tárgyalni, hiszen viszonylag közel helyezkednek el a borvidék fő véleményformáló csoportjához. Mindketten általában magasabb pontértékű válaszokat adtak a nagy csoporthoz képest, például jóval pozitívabban látják a borvidék helyzetét az ország, illetve a borrégió többi

borvidékéhez képest. Igen elégedettek Mór és környéke idegenforgalmi és piaci elhelyezkedésével (8,5-8,5 pont átlagban a borvidéki átlag 6,5 és 5,9 pontokkal szemben). Szintén a borvidéki átlagnál magasabb – esetenként jóval magasabb – értékeket adtak a külkereskedelmi kérdésekre, köztük saját borászatuk esetében 5,5 pontos átlaggal. Ez azonban csak hosszú távú elképzeléseiket tükrözi, hiszen mindketten csak a hazai piacon tevékenykednek.

Teljesen különálló, a borvidéki fő véleményétől eltérő válaszokat adott négy borász: mór11 és mór16, valamint csákberény3 és csókakő2 kóddal jelöltek. Közülük a két móri székhelyű pincészet az összes válaszadó közül a legalacsonyabb értékű válaszokat adta. A mór16 kódjelű értékeli a legrosszabbra a borvidék helyzetét az ország és a borrégió többi borvidékéhez képest, hasonlóan rosszul vélekedik az idegenforgalmi és piaci lehetőségekről. A külkereskedelmi kérdéseknél a mór11 kódú válaszadó csupa egyes értéket adott meg, ugyanakkor szóban hozzátette a kérdőív kitöltésekor, hogy nem is akar kereskedni, a kérdéskör bővebben nem foglalkoztatja. A csákberényi válaszadó az összes megkérdezett közül is a legrosszabbra értékeli a szőlő-bor ágazat országos helyzetét (1 pont), valamint a Móri borvidék többi borvidékhez viszonyított állapotát. Érdekes kettősség, hogy igen magasnak értékelte az ország és a borrégió külkereskedelmi lehetőségeit (8 és 6 pont), de legalacsonyabbra a borvidék és saját pincészetének hasonló esélyeit. A csókakő2 kódot kapott borász legérdekesebb válasza – és ezzel teljesen kilóg a kérdésre adott értékek közül – a pincészet külkereskedelmi lehetőségeire adott (9 pont), amely messze a legmagasabb. Ugyanakkor ennek ellentmondva jelenleg kizárólag belföldi értékesítést folytat.

7.4.2 A Móri borvidék borászati vállalkozásai és alapadataik

A válaszokból kiderült, hogy a borvidék pincészeinek döntő része egyéni vagy családi vállalkozásként működik (12. táblázat), jóval kevesebb korlátolt felelősségű társaság, betéti társaság létezik, illetve egy borászati közkereseti társaságként van bejegyezve. Ha a különböző gazdálkodási típusokhoz tartozó birtokméretek is megvizsgáljuk, akkor látható, hogy a korlátolt felelősségű társaságként működő vállalkozások gazdálkodnak átlagosan a legnagyobb területen (18,05 ha), majd a betéti társaságok (8,83 ha) következnek. A legtöbb borász egyéni vállalkozóként dolgozik, ahol az átlagos birtok mérete csupán 3,38 hektár. Ez azonban széles skálán mozog, a 0,2 ha és a 30 ha között. Települési bontásban nincs nagy különbség az átlagos birtokméretek között, de a legnagyobb gazdaságok jellemzően Móron tevékenykednek.

12. táblázat: *A Móri borvidék borászati vállalkozásainak alapadatai*

Vállalkozás típusa	Vállalkozás száma	Átlagos birtokméret
egyéni/családi	16	3,38 ha
őstermelő	3	5 ha
bt	3	8,83 ha
kft	5	18,05 ha
rt	-	-
kkt	1	5 ha

Forrás: saját adatgyűjtés 2013

A felmérés során rákérdeztem a birtokok korára is. A kapott adatok e fentieknek megfelelően erősen szóródtak, de túlnyomó többségben a második szőlőrekonstrukció korából származó ültetvények jellemzőek a borvidéken. A legtöbb ültetvény 30-40 éves.⁵⁶ A legidősebb szőlők kora meghaladja a hatvan évet, de a mór10 kódú borász 90 éves tőkét is művelésben tart. Ami sajnálatos viszont, a fiatal, 1-3 éves ültetvények hiánya; mindösszesen három borászat rendelkezik új ültetvényekkel (mór6, mór7 és csákberény2). A megkérdezettek közül csupán 11-en terveznek befogni új szőlő telepítésébe, összesen 24,7 hektáron. Ugyanakkor ebből 17,5 hektárt három, már amúgy is kiemelkedő méretű gazdaság visz el. Ez sajnos azt jelenti, hogy a borvidék területének csökkenése nem fog megállni, pedig a kulcs ebben az esetben az új ültetvények telepítése lenne.

A telepítésre váró fajták javarészt megfelelnek a borvidék legelterjedtebb fajtáinak (13. táblázat). Az autochton ide köthető ezerjót többen akarják telepíteni – megfelelően annak az igénynek, hogy ezt a jól bevált fajtát kell a borvidék zászlósborává tenni – mellette javarészt az illatos fehérek dominálnak: Irsai Olivér, zenit, zéta, királyleányka. Mindösszesen egy borászat tervez vörös borszőlőt telepíteni (cabernet sauvignon). Ez leképezi a borvidék szőlőfajtáinak arányát, hiszen a vörös borszőlő területe alig haladja meg a 10 hektárt. Ezekből a területen szinte kizárólagosan rozét készítenek, hiszen az éghajlati adottságok miatt ezek a fajták nem tudnak a teljes érettségig eljutni, így alkalmatlanok vörösbor előállítására.

A borászati vállalkozások jóval több mint fele 15 évnél idősebb múltra (14. táblázat) tekint vissza, friss alapítású vállalkozás mindösszesen egy található a borvidéken. Ez megfelel annak a ténynek, hogy a borászati vállalkozások a legstabilabb mezőgazdasági üzemtípusok közé tartoznak (Valkó – Kincses, 2014). Ugyanakkor a fiatal, induló vállalkozások hiánya az országos gazdasági helyzet helyi leképeződése.

⁵⁶ A termő szőlőültetvények kora borászati szempontból igen fontos. A telepített szőlő a (második-) harmadik évben hiába hoz termést, az érvényben lévő szabályozás szerint azt nem lehet borszőlőként feldolgozni. Ennek oka a még nem megfelelő minőségű és mennyiségű termés. Szüretelni a negyedik évben lehet, de igazán jó termés csupán az ötödik, hatodik évtől várható. A szigorúan betartott metszési technológiák, az alkalmazott kordontípusok segítik a későbbi kiemelkedő minőségű szüreteket.

13. táblázat: *A Móri borvidék legfontosabb szőlőfajtái 2016-ban*

szőlőfajta	termőterület (ha)	
ezerjő	135	
tramini	75	
zöldveltelíni	56	
leányka	36	
rajnai rizling	32	
sauvignon blanc	29	
...		
fehér borszőlő összesen	539,9 ha (HNT központi adat)	548,5 ha (Hegyközségi adat)
zweigelt	2,4	
cabernet sauvignon	1,9	
cabernet franc	1,8	
kékfrankos	1,6	
merlot	1,6	
...		
vörös borszőlő összesen	10,2 ha (HNT központi adat)	11,5 ha (Hegyközségi adat)

Forrás: HNT és Móri borvidék Hegyközségi Tanácsa

14. táblázat: *A Móri borvidék borászati vállalkozásainak kora*

Vállalkozás kora	Vállalkozás száma
1 éves	1
2-3 éves	-
4-5 éves	-
6-10 éves	3
10-15 éves	6
15 éves, vagy idősebb	17

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2013

Megfelelve az egyéni/családi vállalkozások kis méretének, a borászatok elenyésző részben foglalkoztatnak állandó alkalmazottat: a 28 megkérdezett pincészet közül csupán ötten nyilatkoztak így, közülük három válaszadó 1-3 főt, két válaszoló pedig 4-5 főt foglalkoztat. Feladatkörük borász, traktoros, illetve a kereskedelmi forgalom ellátása. Jóval többen, de a válaszadók kevesebb mint 50%-a (13 válaszadó) alkalmaz időszakosan munkásokat. Ez jellemzően a zöldmunka elvégzése (metszés), illetve a szüret időszaka. Számuk természetesen a pincészet méretétől függ, a 2-3 fő és a 15-20 fő között mozog. Kiemelkedő az egyik, 20 hektáron gazdálkodó betéti társaság, ahol terméstől függően akár 60 főt is foglalkoztatnak. Egy TEÁOR-kód alapján végzett egész országra kiterjedő kutatás, mely a vállalkozásokat nevük és tevékenységi körük alapján csoportosította, szintén hasonló arányokat mutat (Harsányi, 2007), csakúgy, mint a nyugat-ausztrál borvidékeken elvégzett felmérés is (Alonso – Northcote, 2008): ott a

válaszadók 40,5%-a foglalkoztatott helyieket, főleg időszakosan. Az arányok magasak, a vállalkozások kiadásai igen jelentős részét fordítják személyi költségekre, melyek elérhetik az éves összköltségek 19-26%-át (Ábel – Hegedűsné Baranyai, 2017).

Ez az időszakos foglalkoztatottság jelenti a közeljövő egyik legnagyobb problémáját a borvidékeken. Majd' minden mélyinterjúban elhangzott, hogy már jelenleg is nagy kihívás a megfelelő tudású és tapasztalatú munkások alkalmazása, hiszen a megbízhatóan dolgozó szüretelők kora igen magas, a fiatalabbak pedig nem vevők erre a precizitást és állóképességet egyaránt követelő feladatra. A közmunka kormányzati bevezetése óta felmerülő igény az ilyen ellátásban részesülők bevonása a mezőgazdasági (szőlészeti) munkákba. Ennek azonban eddig nem sok jele látszik, a termelők próbálják elkerülni a képzetlen, ilyen fajta tevékenységet eddig soha nem végző emberek alkalmazását.

7.4.3 A kérdőívre válaszoló borászatok jövőképe és gazdasági sikerességük meghatározása

A kisméretű, családi pincészetek többsége az idősödő korszerkezetnek köszönhetően nem rendelkezik világosan megfogalmazott jövőképpel. Az ez iránt érdeklődő kérdésre általában csak a megszokott sztenderd válaszok érkeztek, melyek közül a leggyakoribb a *„nem a mennyiség, hanem a minőség számít”* volt. Érdekes módon megjelent ennek az ellenkezője is, a *„minél többet eladni, minél hamarabb”* vélemény formájában. Ez utóbbit egy viszonylag kis területen gazdálkodó kft képviselője mondta. Sok esetben az üzleti érzék szinte teljes hiányát is fel lehetett fedezni, mintha a termelőt nem is érdekelné az esetleges bevétel: *„interneten megtalálható a pincészet, és ha helyben jön valaki, akkor eladunk”,* valamint *„mi nem megyünk senki után”*. Többeknél előkerült a külföldre való kijutás, mint cél (*„külföldre nyitás”, „külföldön szeretnénk megjelenni”, „3-5 eurós palackár elérése odakint”*), ami azonban gyökeresen szemben áll azzal a véleménnyel, amit egy másik kérdőív kitöltésekor jeleztek a saját pincészetük külkereskedelmi lehetőségeiről: a *„Milyennek értékeli saját pincészetének külkereskedelmi lehetőségeit?”* kérdésre (1-től 10-ig terjedő skálán válaszolva, ahol 1=nagyon rossz, 10=nagyon jó értéket adott) az átlagos válasz érték a kettő volt.

Azon vállalkozók, akik konkrétabban fogalmazták meg céljaikat, ott a kézműves borok erősebb hangsúlyozása (*„kézműves borászat vagyunk, csak válogatott szőlőből készítünk bort”, „minőségi bor előállítása enyhén terhelve a szőlőt”*) volt jellemző, illetve a fiatalabb korosztály megszólítása: *„jó bor fiataloknak”, „szenvédélyes hétköznapiak”*. Többben a helyi, autochtonnak tekinthető fajták erősebb jelenlétében látják a fejlődés lehetőségét: *„magyar fajták, testes bor”, „régmúlt idők magyar borai mai technológiával”, „Móron Ezerjónak kell lennie az asztalon”*. Sajnálatos módon a vendéglátás csupán minimálisan jelent meg a célok közt, összesen egy válaszadó emelte ezt ki (*„falusi turizmusra alapozni”*).

A fentebb említett külföldi felmérések azt mutatják, hogy más kontinensen is hasonló arányok jellemzőek. Nyugat-Ausztráliában is sokan emelték ki a minőségi bor termelését, mint fő célt. Ugyanakkor sokkal

hangsúlyosabb a vendéglátás és a turizmus szerepe, a borászatok többségének bevétele ez adja (Alonso – Northcote, 2010).

Miután saját kérdőívünk nem kérdezett rá a borász egyéb foglalkozására, jövedelmére, pusztán a kérdésekre adott válaszokból következtethetünk a pincészetek tulajdonosainak ágazattal való kapcsolatára. Ilyen szempont például a borászat kapacitásának növelése, amely az alapvetően kis területű gazdaságok fejlődésének záloga. A korábban már említett adat alapján, miszerint kevesen terveznek új szőlőt telepíteni, leszűrhetjük, hogy javarészt a „hétvégi borászatok”, valamint a nyugdíj melletti hobbi borkészítés terjedt el, csupán néhány pincészet él tisztán a bortermelésből származó jövedelemből. Ennek fényében nem tekinthetjük meglepőnek a fenti kijelentéseket, és nem csodálkozhatunk a konkrét célok hiányán. Ausztráliában illetve a Kanári-szigeteken végzett hasonló jellegű felmérések esetében az eredmények felemás módon közelítenek saját tapasztalatainkhoz. Ott is megjelentek a nyugdíjasok vezette borászatok, ellenben sokkal nagyobb arányú az elsődlegesen borászatból élő vállalkozások száma, amelyek további fejlesztéseket kívánnak végrehajtani (Alonso – Northcote, 2008).

Lehota (Lehota, 2007) és Corkindale-ék (Corkindale – Welsh, 2003) kutatásai alapján csoportokba soroltam a felmérésben részt vett borászokat. Ehhez elsőként a két kutatást kellett egységesíteni. A Lehota-féle klasztereket (költségkoncentráló, differenciáló, szakosodott, középutas) kiegészítettem egy ötödik csoporttal, akik semmiféle értékesítést nem folytatnak. Ők a „részt nem vevő” elnevezést kapták. Ezeket állítottam párba a Corkindale-féle felmérés sikeres – nem sikeres kategóriáival az alábbi módon:

A borászatok besorolásához a következő adatokat, kérdőív kérdéseire adott válaszokat használtam fel: bor értékesítése (folyó- és palackozott), bor értékesítésének helye(i), értékesített bor mennyisége, jövőkép. Az összesítések alapján a Móri borvidéken az alábbi klaszterek rajzolódtak ki:

- (1) A borvidék pincészeinek többsége (11 borászat; 42%) a *költségkoncentráló-kevésbé sikeres* csoportba tartozik. E pincészetek azok, melyek értékesítenek bort, de az döntő részben csak folyóborként kerül eladásra, és szinte csak „cellar door” formájában; mindössze ketten értékesítenek helyi vendéglátóipari egységnek. Csupán két borászat palackozza borait, de ők is minimális mennyiségben (500 palack). A felvázolt filozófia, jövőkép terén ezek a pincészetek azok, melyek ilyen elképzeléssel vagy nem rendelkeznek, vagy nem tudják megfogalmazni: *„interneten megtalálható a pincészet, és ha helyben jön valaki, akkor eladunk”*, valamint *„mi nem megyünk senki után”*. Klasszikusan ide sorolható az a móri pince, amely a *„veszteségek minimalizálása”* célt tűzte ki maga elé.
- (2) A *differenciáló-sikeres* halmaz négy pincészetből áll összesen. Ők többségében a legnagyobb termelők a borvidéken (20.000 – 40.000 – 50.000 palack bor évente), egy kivételével mindannyiuk értékesít folyó és palackozott bort is (kivétel a legnagyobb termelő, ő csak palackosan), ők azok, akik ezeket szuper/hipermarketben, vendéglátóhelyen adják el. A mennyiségnek köszönhetően

képesek arra, hogy boraikat különböző árfekvésben értékesítsék, az olcsó alapboroktól kezdve a hordóban érlelt tételekig. Ezen borászatok azok, melyek jövőképében megjelenik a külföldön való értékesítés. Érdekes, hogy egyikük a fejlődés kulcsát a multik nélkül képzelel el, noha jelenleg számukra is értékesítenek, ráadásul ilyen mennyiségben nehéz elképzelni a szupermarketek nélküli teljes körű eladást.

- (3) *Szakosodott-siker* csoportba a legkevesebb, összesen kettő borászat tartozik. Két közepes-nagy termelő tartozik ide, akik mindketten a fiatal generációkat célozták/célozzák meg célcsoportnak. Boraikat vendéglátóhelyen és pincéjükben értékesítik, illetve köztük van az a termelő, aki fővárosi borbárnak is szállítja borát. A borászat egész megjelenése a kiválasztott piaci szegmens arculatát tükrözi: modern, a mai húszas-harmincas generáció életérzését, hangulatát ragadja meg. A klaszterhez félig sorolhatunk egy csókakői borászatot, melynek szakosodása a borvidéken egyedülként a biogazdálkodás irányába mutat. Ugyanakkor mérete, piaci aktivitása miatt nem tekinthető sikeres borászatnak, egy külön típust alkotva a *szakosodott-kevésbé sikeres* pincészetre példa.
- (4) A *középutas-kevésbé sikeres*, azaz Lehotá szerinti a nem besorolható csoportot négy pincészeti alkotja. Filozófiájukban a nehezen megfogható „*minőség*” szerepel a leghangsúlyosabban. Ugyanakkor vagy nem is palackozzák boraikat, vagy csak kis mértékben – és azt is „cellar door” értékesítik. (5) A magam által létrehozott – Lehotánál nem, de Corkindale – Welsh-nél szereplő – *részt nem vevő-sikertelen* csoport öt borvidéki borászatból áll. Besorolásuk egyértelmű: egyikük sem értékesít bort. Ugyanakkor célként többüknél megjelent a növekedés igénye.

Összességében elmondhatjuk, hogy a borvidék pincészetei többségében a kevésbé sikeres kategóriába tartoznak (összesen 16 pincészet, 59%). Sikeresnek hat borászat (22%), míg sikertelennek 5 pincészet (19%) tekinthető. Mindez nem túl pozitív állapot, a borvidék jövője szempontjából az arányoknak ki kellene egyenlődniük. A klasztereket összevetve a borvidék termelőiről készített MDS elemzéssel rábukkanhatunk szoros korrelációra is. Az általam *részt nem vevő-sikertelen*-nek nevezett klaszter tagjai a 22. ábrán is egy csoportba tartoznak (mór5, mór9, mór12, mór 14, mór 15), mutatva, hogy a borvidék helyzetéről is azonosan vélekednek. Szintén korrelál a *középutas-kevésbé sikeres* klaszter is. A négy ide sorolható pincészet közül három (mór18, mór20, csákberény2) hasonlóképpen gondolkodik a borászat lehetőségeiről. A *differenciáló-sikeres* csoportból kettő (mór2, mór6) szintén közel azonosan válaszolt a borvidékről és az ország borgazdaságáról feltett kérdésekre. Ugyanakkor a többi csoport (*szakosodott-sikeres* és *költségkoncentráló-kevésbé sikeres*) esetében nem tudunk az MDS kérdéseire adott válaszokkal kapcsolatot kimutatni.

7.4.4 Termelés és felszereltség

A szüretelt szőlő mennyisége igen változatos a borászatoknál. Az átlagos bortermelés a borvidék teljes területén 120 hl környékén mozog. Ezt azonban jelentősen torzítja a legnagyobb termelők kiemelkedő mennyisége. Eltávolítva ezt a négy termelőt az adatsorból, az átlagos bormennyiség 48 hl-re csökken. Ezt teljesen reálisnak tekinthetjük, hiszen a birtokméretek ezt a mennyiséget engedik meg. Ha nem számoljuk a borműveletek (fejtés, derítés, palackozás stb.) során keletkezett veszteséget, ez mintegy 6400 palack bornak felel meg. Ez a mennyiség alig teszi lehetővé a piacra való bekerülést, annak alsó határán mozog. Az egyik legnagyobb termelővel (mór10) interjút készítve kitértünk a további telepítés és növekedés kérdésére. Véleménye szerint a 3-5 hektáros birtok az, amit családirag lehet üzemeltetni, az ebből előállítható 15-25 ezer palack bor pedig az a maximum, amely még emberközeli értékesítést tesz lehetővé. Az ennél magasabb mennyiség már nagyüzemi gazdálkodást és értékesítést feltételez.

A megtermelt szőlőmennyiségből a borászatok bevételeihez juthatnak a fölösleges szőlő eladásából, illetve feldolgozásából. E kettő közül az elsőt a megkérdezettek közül kevesen használják ki, de ez természetesen következik a rendkívül kisméretű gazdaságokból. Ugyanakkor a borászati tevékenységet nem folytató, csak szőlőtermesztést végző őstermelők/vállalkozók egyedüli bevétele ez adja. A 28 válaszadó közül nyolcan adnak el szőlőt felvásárlónak, 20 és 150 mázsa közti mennyiségben. Az eladó borászatok méretüket tekintve vegyesek, van köztük fél, de több tíz hektáron gazdálkodó is. Az azért egyértelműen látszik, hogy a nagyobb mennyiséget eladók rendelkeznek állandó vevőkörrel – például többen vannak kapcsolatban a Törley Pezsgőpincészet Kft-vel. Van olyan termelő ellenben, aki kifejezetten hangsúlyozta, hogy ő csak hobbiborászoknak ad el szőlőt, baráti kapcsolat alapján. Szőlőt még kevesebben vásárolnak fel, mindösszesen hatan jelezték ez irányú tevékenységüket. Köztük a nagyobb volumenű termelők vannak többségben, akik 20-50 mázsa szőlőt vásárolnak évente, termés mennyiségtől függően. Kiemelkedik az egyik 20 hektáron gazdálkodó betéti társaság, amely általában 1000 mázsát is vesz egy évben. Ezek az adatok is a hobbiborászatok elterjedtségét támasztják alá: amennyi szőlő terem, annyiból készítünk bort.

A megkérdezett termelők mindegyike rendelkezik saját pincehelyiséggel. Ez döntő többségben tényleg szó szerinti pincét jelent, elenyésző azok száma, akik más tároló helyiséget használnak pinceként. Ennek ma már nagyobb jelentősége csupán a fahordók, műanyagtartályok és kisebb acéltartályok esetében van, a könnyű, gyümölcsös borok előállításához használt nagyméretű acéltartályok hűthetőek és fűthetőek, ráadásul méretüknél fogva nehezen helyezhetők zárt térbe.

Az átlagos tárolótér mérete 156m², ez azonban a 15 és az 1500 m² között mozog. Ha ez utóbbi nagyságot kivesszük, akkor a torzító hatás nélküli érték 104 m²-re módosul. Ennél azonban sokkal érdekesebb kérdés a tároló edények mennyisége és fajtája. Ez ugyanis alapvetően meghatározza a készülő borok típusát, jellegét. A ma divatos könnyű, gyümölcsös fehérborok – és ezekből készülnek a szintén rendkívül

népszerű gyöngyöző- és habzóborok valamint pezsgők – elkészítéséhez rozsdamentes, saválló acéltartályok szükségesek. Mindezt összekapcsolva azzal a ténnyel, hogy a borvidék legfontosabb fehér szőlőfajtái alkalmasak ilyen borok készítésére (ezerjő, tramini, sauvignon blanc stb.), nem véletlen, hogy a legnagyobb tárolókapacitást ezek a tartályok jelentik. A megkérdezett termelők nagy része rendelkezik acéltartállyal, az összkapacitás majd' 4500hl.

A másik meghatározó tárolótípus a fahordó. Ennek legelterjedtebb típusa az ún. barrique, egy 225 liter űrtartalmú tölgyfából készült hordó. Előnye, hogy a benne lévő bor nagy felületen érintkezik a fával, így képes átvenni annak íz- és zamatanyagát. A fahordók huzamosabb használata azt eredményezi, hogy a hordó elveszíti karakterét, kevésbé – majd egyáltalán nem – tudja átadni a benne rejlő anyagokat, a benne készült bor jellegtelenné válik.⁵⁷ Cseréjük viszont igen magas árak miatt jelentős költséget jelent, így a hazai kispincészetek kénytelenek az utolsó pillanatig használni őket. Ez meglátszik a használt hordók életkorán is.

A kérdőívre válaszoló borászatok 1880 hl kapacitású fahordót használnak. Ezeknek azonban 68%-a tíz éves, vagy annál idősebb. Ez rendkívül kedvezőtlen arány, hiszen az ilyen hordókban érlelt borok sosem fogják a megfelelő minőséget hozni. A felhasználhatósági életkoruk határán járó 3-5 éves hordókból 70 hl-nyi, a szintén kiöregedettnek tekinthető 5-10 évesekből 135 hl-nyi van használatban. Remélhetőleg az új, frissen beállított hordók 360 hl-je tovább fog növekedni, mert a bennük készült fehérborok hiánypótlóak lennének a magyar piacon.

A fentiekén kívül viszonylag nagy mennyiségben használnak a termelők műanyag tartályokat. Ezek előnye olcsóságuk, valamint a könnyű tisztítás és mozgatás, ugyanakkor csak kiegészítő szerepre lennének alkalmasak. Azonban alacsony árak miatt elterjedtek, nem csoda, hogy a borvidéken a fahordókat meghaladó mennyiségben használják őket az acéltartályok pótlására (1950 hl). Szerencsére a szocialista éra tömegborainak készítésére használt betonkádak már visszaszorultak és gyakorlatilag teljes mértékben kikerültek a használatból (50 hl).

Míg a pince és a tárolókapacitás egyértelműen szükséges egy borászat működéséhez, addig a palackozó gép(sor) nem szükségszerű. Az olcsó, kézi palackozó alkatlan nagyobb mennyiségű bor zárására, ám egy modern, palackozásra és címkézésre alkalmas gépsor árát a borászatok többsége nem engedheti meg magának. Ennek megfelelően a Móri borvidéken csupán a legnagyobb kapacitással és területtel rendelkező pincészetek bírnak saját palackozóval. Közülük többen is vállalnak bérpalackozást, segítve borvidéki társaikat. Érdekes ugyanakkor, hogy van olyan termelő, aki inkább vállalja a szállítás költségét és a borvidéken kívül palackoztat (Neszmélyi borvidéken). A kisebb pincészetekre jellemző, hogy egyáltalán nem palackoztatnak, ebből következik, hogy boraikat csupán az alsóbb árkategóriájú folyóborként

⁵⁷ Francia, német, amerikai stb. pincészetek általában egy év használat után le is cserélik ezeket a hordókat.

értékesíthetik. A palackozók ára az oka annak, hogy a megkérdezett borászok gyakorlatilag nem is tervezik, hogy beruházzanak egy-egy ilyen gépsorba.⁵⁸

A feldolgozott szőlőből készült bor értékesítése sincs jelen az összes pincészetnél. A 14. táblázat adatainál látható, hogy jóval többen értékesítenek folyóbort (20 borászat), mint palackozottat (13 borászat). A válaszadók közül 5 olyan pincészetet találunk, akik sem folyó-, sem pedig palackozott bort nem adnak el. Ők mindannyian nagyon kis területen gazdálkodó egyéni vállalkozók, vagy őstermelők; valamint ebbe a csoportba tartozik a borvidék egyetlen kkt-ja.

15. táblázat: *A Móri borvidék borászatainak borértékesítése*

		folyóbor	palackozott bor
menyiség (hl ill. palack)		1-150 hl	500-50.000 db
értékesítési hely	<i>pince</i>	19 borászat	11 borászat
	<i>vendéglátóhely</i>	5 borászat	6 borászat
	<i>szupermarket/hipermarket</i>	-	2 borászat
	<i>kisbolt</i>	-	3 borászat

Forrás: saját adatgyűjtés, 2013.

A folyóbort értékesítők közül egy termelő nem ad el saját pincéjében, ő ugyanis pezsgőgyárral áll szerződésben – ellenben palackozott borát már önmaga is piacra dobja. Találunk egy olyan pincészetet, amely nem értékesít hordós bort, ellenben palackosat igen: egy Móron gazdálkodó kft-ről van szó, akik 40-50.000 palack bort adnak el évente.

Mind folyó-, mind pedig palackos borból a saját pincében való értékesítés a vezető tétel, a válaszok alapján a megtermelt bor átlagosan 90%-át itt sikerül eladni. Még a legnagyobb termelők is legalább 60%-ban helyben értékesítenek. Sokkal kevesebben tudnak vendéglátóhelyre bejutva a fogyasztókhoz eljutni. Az 5 (folyóbor), illetve 6 (palackozott bor) borászat nem azonos. Folyóbort a borvidék jellemzően alsóbb kategóriás vendéglátóhelyein értékesítik („*két kocsmában*”- ahogy az egyik válaszadó fogalmazott), míg a palackozott borok éttermekbe kerülnek. Ezek között fővárosi borbárt is találunk. Sok interjúban – tisztségviselők, polgármesterek – elhangzott, hogy a palackozott borok helyi eladása nem elegendő, ezen mindenféleképpen változtatni kell: „*egy csókakői étteremben miért tokajit isznak a vendégek?*” – tette fel a kérdést a helyi polgármester.

A kisboltok és szupermarketek körében jelen lévő, és ott értékesítő borászatok között egy átfedés van, az egész borvidék egyik legnagyobb termelője van jelen mind a két kategóriában; ő a palackozott borainak 40%-át ebben a két kategóriában értékesíti. Természetesen a többi itt árusító pincészet is a nagyobbak közé tartozik.

⁵⁸ Egy címkézésre, palackmosásra is alkalmas gépsor ára az egy és kétmillió forint körüli összegtől indul.

A pincéknél értékesített borok esetében rákérdeztünk a szervezett borkóstolók tartására is. Ez mindenféleképpen fontos és érdeklődésre számot tartó dolog, hiszen a csekély vendéglátós és kiskereskedelmi jelenlét miatt ez a vállalkozások egyetlen lehetősége, hogy saját boraikat a nagyközönséggel megismertessék, illetve eladhassák. A válaszok alapján kiderült, hogy a megkérdezettek döntő többsége kóstoltat, a 28 pincészetből mindösszesen nyolcan nem kínálják csoportos formában boraikat. Meg kell említeni, hogy csekély eltéréssel ugyanezen termelők azok is, akik nem értékesítik boraikat sem folyó-, sem pedig palackos kiszerelésben.

16. táblázat: *Borkóstolások gyakorisága és létszáma a Móri borvidéken*

Vállalkozás szőlőterülete	Fogadott csoport létszáma	Csoportfogadás gyakorisága
1,5	-	utóbbi időben nem jellemző
30	5-30	havi 1
0,5-1	5-6	félévente 1
0,5-1	5-44	havi 1
20	25	havi 1
28	20	heti 3
0,5-1	10	változó
4,2	10-12	heti 2
0,5	10-15	évente 3
1,5	max. 20	változó
14	7-80	évi 5-6
1,5	10	alkalmilag, bejelentkezésre
0,1-0,3	2-20	kéthetente 1
3,4	5-40	havi 1-2
0,5	150-200	alkalmilag, bejelentkezésre
2,5	3-4	alkalmilag, bejelentkezésre
5	15-20	heti 1-2
3,75	max. 25	ritkán
35	szélsőségesen változó	havi 4-5
4	5-45	változó, havi 3-4

Forrás: saját adatgyűjtés, 2013

A többség tehát kóstoltat csoportoknak, szinte mindenki szervezett keretek között. Néhányan jelezték csupán, hogy barátaiknak, ismerőseiknek mutatják be boraikat. Az olyan pincészetek, akik nyilvános elérhetőséggel rendelkeznek, mind szerveznek csoportos borbemutatókat (ez a kör 13 borászt takar). Az érkező csoportok száma, gyakorisága nagyon vegyes képet mutat (lásd 16. táblázat). A rendkívül intenzív heti háromtól kezdve az évente 5-6 csoportig bezárólag minden előfordul. Az azonban szembeszökő, hogy az összes borász csökkenő intenzitásról számol be, immár évek óta tartó folyamat részeként. Számszerűen a leggyakoribb válasz a *havi 1-2* volt, de ha értelmezési szempontból a „*ritkán*”, illetve az „*alkalmilag*,”

bejelentkezésre” kifejezéseket egynek vesszük, akkor ez a kategória a legelterjedtebb. Azonban szinte minden válaszadó hozzátette az előbbieken említett csökkenő gyakoriságot. Többen felhívták a figyelmet a látogatások szezonálisára, kiemelve az ebből a szempontból legproduktívabb tavaszi és őszi időszakot. Összevetve a gazdaságok méreteit és a megtermelt borok mennyiségét a kóstolásra érkező csoportok gyakoriságával, akkor egyértelművé válik az az előzetesen feltételezett gondolat, hogy a nagyobb pincészetekhez gyakrabban érkeznek borkóstoló csoportok. A négy hektárnál nagyobb borászatok általában heti 1-2, és havi 1-2 csoportot fogadnak, míg a kisebbek a havi 1-2-től az évi 3 csoportig adták meg válaszaikat. Közülük kerültek főképp azok is, akik a „*ritkán*”, az „*alkalmilag*” és a „*bejelentkezésre*” válaszokat adták. Ezáltal természetesen a méretgazdaságosság kérdését sem kerülhetjük meg. A nagyobb borászatok ismertségük, illetve az előállított bor mennyisége miatt jóval több fogyasztót, látogatót el tudnak látni, ami a borvidék jelenlegi, csökkenő látogatottságát figyelembe véve a többiek számára jelent problémát. Ha ezt a tényt a fentebb is említett telepítési hajlandósággal is összevetjük, nyilvánvaló, hogy az olló a továbbiakban is tovább fog nyílni.

A látogatásban résztvevő csoportok létszáma rendkívül változatos. Átlagban a 10-20 fő jellemző, de találkozhatunk több mint száz fős kóstoltatásokkal is. Ez utóbbi meglehetősen furcsa, hiszen egy igen kis területen gazdálkodó pincészet képviselője válaszolta. Beszélgetések során kiderült az is, hogy a borászok általában a maximum tucatnyi látogatót szeretik fogadni, velük tudnak olyan mértékben foglalkozni, hogy az még nem megy a kóstolás színvonalára. Azon pincészetek közül, akik jelenleg nem kóstoltatnak, mindösszesen egy válaszadó jelezte, hogy a közeljövőben el fogja kezdeni ezt a fajta tevékenységet.

7.4.5 Kiegészítő tevékenységek

A borkóstoltatással összefüggően érdeklődtünk a helyben található szálláslehetőségek iránt is. Itt nagyon rossz a helyzet, a megkérdezettek közül csupán négyen rendelkeznek saját kiadható szobával. Ezek kihasználtsága elég alacsony, emiatt többek véleménye az volt, hogy nem is éri meg ilyet kialakítani. Ugyanakkor a mélyinterjúk alanyai kitértek arra, hogy a megfelelő minőségű és mennyiségű szálláslehetőségek hiánya az egész borvidékre negatív hatással van. Véleményük szerint a komplex turisztikai ajánlatok (szállás és borkóstolás mellett egyéb programok – pl. lovas turizmus), melyekből jelenleg hiány van, előbbre vinnék a borvidéket. Ezt felismerve, 2017-2018 fordulóján kezdődött meg egy új, négy csillagos szálloda építése a móri pincefalu közvetlen közelében. A beruházó és a környéken működő borászok egyöntetű véleménye szerint a hotel megnyitása érezhető javulást fog okozni a helybeni értékesítésben.

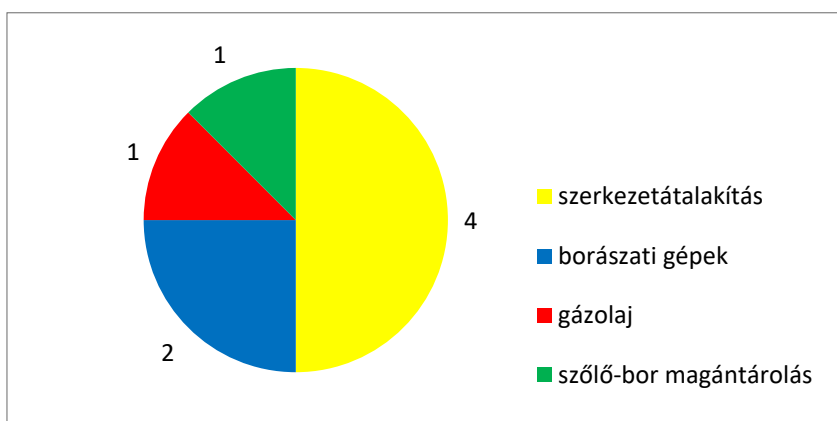
A vállalkozásokra vonatkozó kérdőív utolsó kérdésköre a pályázati lehetőségekről szólt. A megkérdezettek kevesebb, mint fele pályázott különböző Európai Unió, illetve hazai forrásokra (12 pincészet). Ez a csekély létszám azért is meglepő, mert közülük majd’ mindenki el is nyerte a kért összeget,

azaz a többiek számára is lett volna lehetőség pénzügyi támogatáshoz jutni. A többi borász körében a pályázati hajlandóság alacsony, összesen egy válaszadó tervez beadni valamiféle pályázatot.

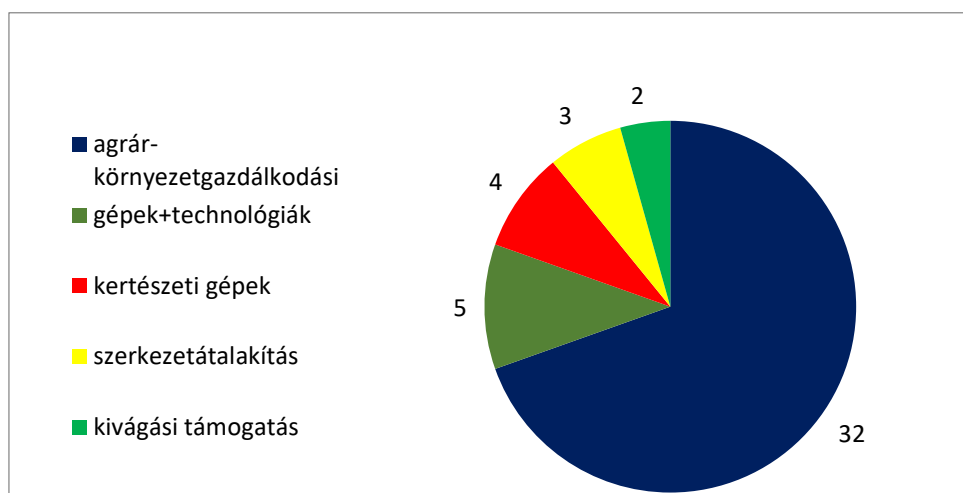
A tizenkét pincészet közül heten fordultak az Európai Unió alapokhoz, és hatan el is nyerték a támogatást. Legtöbben a szerkezetalakítási támogatásra pályáztak (4 pályázat), amely a szőlőfajták váltását, illetve áttelepítését jelenti – a válaszok alapján a Móri borvidéken leginkább a fajtaváltás dominált. Két borászat pályázott borászati gépek, technológiai berendezések beszerzésének támogatására, valamint egy-egy pincészet a szőlő- és gyümölcsös ültetvényekben felhasznált gázolajhoz nyújtott támogatásért és a szőlő-bor magántárolásának támogatásáért. Fontos kiemelni, hogy a hazai szőlő-bor ágazat visszaszorulásának egyik fő okaként tekintett kivágási támogatásra a borvidéken egyetlen borászat sem pályázott a megkérdezettek közül.

23. ábra: Elnyert Európai Unió pályázatok típusaik szerint

a) A válaszadók által elnyert pályázatok

b) Nyertes pályázatok az MVH adatsora alapján

Forrás: saját adatgyűjtés 2013, és MVH

Valójában ennél jóval árnyaltabb a helyzet, többen pályáztak uniós forrásokhoz. A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) adatai alapján 2008 és 2013 között összesen 266 pályázatot adtak be a

borvidék területéről. Ha a területalapú támogatásokat kivesszük a többi közül (ez a forma az összes pályázat 82%-át adja), akkor a legtöbben agrár-környezetgazdálkodási pályázatot adtak be (32 db), önálló, építéssel nem járó gépek, technológiai berendezések beszerzésére öt pályázat érkezett, kertészeti gépek vásárlására négyen pályáztak. A kérdőív válaszaival szemben az MVH adatbázisa alapján ez idő alatt csupán három borász kért szerkezetátalakítási támogatást, míg ugyanaz a pályázó kétszer is folyamodott kivágási támogatásért (2011-ben és 2013-ban).

A megkérdezettek körében a hazai forrású pályázatoknál még alacsonyabb a részvételi arány, hat pincészet nyújtott be ilyen az elmúlt években. Közülük mindenki sikerrel járt, így volt aki épületfelújításra, volt aki pincéjének látványborászattá alakítására kért és kapott támogatást, de nyertek Széchenyi-terven, illetve hazai termelési pályázaton is.

7.5 A felmérés tanulságai a Móri borvidéken

A Móri borvidéken folytatott kérdőíves felmérés tanulságai közt feltétlenül ki kell emelni a terület országos – nemzetközi szintről beszélni sem lehet – piactól való elzártságát. A borászatok méretüknél fogva képtelenek bejutni a nagyobb borforgalmazó kereskedelmi cégek kapcsolatai közé, ezáltal termékeiket sem tudják értékesíteni. Szinte egyetlen lehetőségük a helyben, pincénél való eladás, amely viszont a látogatók viszonylag alacsony, és egyre csökkenő száma miatt ütközik nehézségekbe.

Ezen problémára adhatna megoldást a borvidék szereplőinek esetleges integrációs törekvése. Az interjúztatás során az ágazat szereplői is, de főleg a települések polgármesterei említették keserűen a közös akciók hiányát. Ez elsősorban a marketinget, értékesítést jelentené, de többen hiányolták a közös szőlőfeldolgozást, amely segítséget nyújthatna a csak szőlőtermeléssel foglalkozó, illetve bort csak kis mennyiségben előállítóknak. Egy ilyen borvidéki klaszter felépítése minden bizonnyal elősegítené a terület fejlődését. Ezt a problémakört szinte minden borvidéken ki lehetne emelni, ahogy erre történtek is kísérletek (Magda – Gergely, 2004.). Azonban a szocialista időszak rossz emlékei a szövetkezetekről ezt a fajta törekvést állandóan gátolják.

Problémát jelent a pincészetek kis mérete, elaprózódottsága. Ugyan az elmúlt években megindult egy birtokkoncentrációs folyamat, az átlagos méretek azonban még így is az országos átlag alatt vannak. A kis méretek és termelt mennyiségek pedig még nehezebbé teszik a piaci rés megtalálását. A vállalkozások nagy része inkább csak önellátó, hétvégi borászatként működik, tulajdonosaik fő jövedelmüket minden valószínűség szerint másból szerzik. Az idősödő korösszetétel szintén hátrány, noha ki kell emelni egy formálódó, markáns, fiatal borász-réteg létrejöttét, akik véleményformálóként a borvidék élére álltak. Ők, a napjainkra jellemző közösségi médiafelületeket kihasználva képesek megszólítani a fiatalabb borfogyasztó generációt, akik hajlandóak nagyobb távolságra is elutazni egy-egy kóstoló kedvéért. Ugyanakkor a látványos PR-akciók nem feltétlenül érnek el tartós sikert, pont a szélesebb körű

borértékesítés teljes hiánya miatt. Mégis, manapság csak ilyen, és ehhez hasonló akciókkal lehet bekerülni a hírfolyamba, és rövid időre felhívni a közvélemény figyelmét a borvidék létezésére és működésére.

Le kell szögezni tehát, hogy a szélesebb fogyasztópiacot a borvidék nem nagyon tudja megszólítani. A terület identitása épp átalakulóban van, mondhatni kétségbeesve keresi önmagát. Mór és térsége számára a kitörést, vagy inkább fellendülést, a komplex turisztikai fejlesztések jelentenék, amelyek létrehozása viszont nagyobb helyi összefogást igényelne. A fővároshoz való közelség adna lehetőséget erre, azonban a borvidék ezen a téren jelentős lemaradással küzd a szomszédos Etyek-Budai borvidékkel szemben. A minden év első októberi hétvégéjén tartott Móri Bornapokhoz hasonló rendezvények lendületet adhatnának Mórnak és környékének, mint például a 2015 tavaszán először megrendezésre került „Ezerjó Félmaraton”, amely összeköti a sportolást a kulturált borfogyasztás terjesztésével. Ugyanakkor a jelenlegi borízlés trendje nem a borvidék által középpontba állított Móri Ezerjó ízvilágának felel meg. Nem véletlenül próbálkoznak a borászatok az ettől eltérő stílusú borokkal feltűnni a piacon; sajnálatos módon azonban ezek jelenleg nem képesek a borvidéket régi fényében láttatni.

Így aztán marad az ezerjó, mint zászlósbor. 2018 nyarán rendezték meg először a boros rendezvényeiről híres Borjour színeiben a „Borjour – Tízezerjó” kóstolót, melyen a budapesti Szabadság téren jelent meg együtt tíz móri borászat, és kínálták együtt boraikat. Gyakorlatilag ez volt az első közös, Móron kívüli nagyobb léptékű megjelenése a pincészeteknek. A rendezvény nevében is szereplő „tízezerjó” kifejezés is azt jelzi, hogy a borászatok megpróbálják a maximumot kihozni legelterjedtebb fajtájukból. Belépőként lehetett olyan kóstolójegyet vásárolni, mely lehetővé tette az összes jelenlévő termelő ezerjójának kóstolását – ezzel is promotálva a fajtát. A kóstolót sikeresnek tekinthetjük, mindkét napon „telt tér” volt. Ilyen rendezvények segíthetik a borvidék további fejlődését, csalogatja le a látogatókat Móra, a borvidék szívébe. „*Ezen dolgozunk tíz éve!*” – mondta az egyik résztvevő borász kérdésemre, mikor a helyszínen megemlítettem neki a fentieket. Neki és társainak vitalitása, elhivatottsága garancia arra, hogy a Móri borvidék nem fog megállni ezen a szinten, a fejlődés – ha lassan is – de megindult.

8 EMPIRIKUS KUTATÁS II. Nagy-Somlói borvidék: egy útkereső csillag

8.1 Nagy-Somlói borvidék történelme

Ellentétben több borvidékünkkel, a Nagy-Somlói területek ókori műveléséről nem sokat tudunk. Csupán néhány régészeti lelet az, ami arra utal, hogy a római szőlőtelepítés idáig is elért, noha a mai Somlóvásárhely területén Mogetiana néven római település állt. A népvándorlás kora a környéket is elérte, a kicserélődő lakosság fokozatosan újra megtelepedett a környéken. A honfoglalás után talán királyi birtok lehetett a környék, majd bencés apácák birtokává lett a Somló legnagyobb része, miután I. Szent István kolostort alapított és nekik adományozott számtalan szőlőterületet. Az általuk írott regula alaposan és szigorúan szabályozta a szőlőhegy működését és működtetését (pl. a borkészítés szabályozása, vagy éppen káromkodás tiltása a szőlőkben stb.). A környék jobbágysai elsősorban borkilenceddel tartoztak földesuraiknak. Somlóvásárhely az 1400-as években élte virágkorát, mikor a környék legfontosabb településévé nőtte ki magát. A heti vásárok mellett Zsigmond királytól négy országos vásár tartására is engedélyt kapott, ami fellendítette a hegy borgazdaságát.

A török megjelenése a többi borvidékhez hasonlóan Somlyót is visszavetette. A háborúskodásban elpusztultak a szőlők, csökkent a népesség. Ehhez az a belső küzdelem is hozzájárult, amit a Somló tetején álló vár tulajdonosa és a kolostor vívott egymással a környék ellenőrzéséért. A török után a Dunántúl legnagyobb birtokosai szereznek területeket a híres bortermő hegyen, így az Esterházy és a Zichy família is. Rajtuk kívül a korszak magyar értelmisége is bírt szőlővel, birtokos volt Somlón Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor. Az egyre szaporodó tulajdonosi réteg közt megtaláljuk a helyi birtokosokat, jobbágycsaládokat és az extraneusokat is. A kavalkádot szabályozni kellett, így még 1629-ben, majd 1752-ben is szabályozták a szőlőhegy működését. Ehhez hasonlóképpen, a kicsit odébb elhelyezkedő Ságón is megindul a szabályozás, 1743-ban a *Sági Hegységnek Törvényei* szigorúan meghatározza a szőlőhegyen történő munkák idejét és módját. A hegy ekkor rendkívül népszerű volt a fogyasztók körében; az itteni hagyomány szerint a „nászéjszakák bora” elnevezés is a Ságot illeti (Ambrus, 2016).

Az első olyan dokumentum, mely konkrét szőlőfajtákat sorol fel a területről, a XVIII. századból származik. A három fajta a juhfark, a furmint és a sárfehér. A mai állapotokkal szemben a korszakban nem a juhfark volt a legfontosabb, hanem a napjainkra szinte teljesen eltűnt sárfehér. Ekkor még egyáltalán nem készült fajtabor, teljesen egybe szüretelték a borokat. Száz évvel később már felhígult a fajtaszerkezet, a XIX. század 36 szőlőfajtaát említene, köztük a legjobban termőnek a furmintot, a sárfehért, a fejér szőlőt és a budai zöldet tartották (Ambrus, 2016). A felsorolt fajták közül nyolcnak nevéből lehet arra következtetni, hogy a borvidéken ekkor vörös borszőlő is termelés alatt volt (pl. fekete bajor, fekete kadarka, fekete tüskés seggű). 1822-re a szőlővel beültetett terület elérte az 1618 holdat, ami 931 hektárnak felel meg.

Az országba megérkező filoxéra Somlót sem kímélte. 1888-ban egymás után mentek tönkre a szőlők, a kártevő ellen hozott intézkedések ellenére. Egyetlen ültetvény – egy juh fark – maradt életben, tulajdonosa a korszak leghíresebb és egyben legnagyobb magyar borkereskedője Ramasetter Vince volt.⁵⁹ Ebből az ültetvényből származik a ma termesztett összes juh fark.

A XIX. században a Ságról származó borok is népszerűek voltak, a „vesemosóként” emlegetett savas, ásványos bort a korabeli gyógyszerárak is árulták, és ez volt a kedvence a porosz kancellárnak Bismarcknak is. A számára termelt bort Szabó Péter celldömölki főszolgabíró szállította részükre (Ambrus, 2016). A század végére a hegyen több mint 40 szőlőfajta termelt, melyek azonban a filoxéra hatására teljesen kipusztultak. A rekonstrukció sem tett csodát a Ságon, mert a beinduló bányászat során a hegy felső harmadát szinte teljesen elbontották, leszorítva a szőlőtáblákat a sokkal rosszabb minőséget ad hegylábi területekre.

A XX. század problémái Somlót és környékét sem hagyták bántatlanul. 1946-ban felosztják a környék nagybirtokait, így a szőlőket is, és a létrejött Állami Gazdaság mellett 652 hold szőlőt osztanak szét kisbirtokosok között. Ezt fokozta a járási tanács korszakban egyedülálló döntése, mellyel 1975-ben a borvidék három hegyét a közeli városok (Celldömölk, Ajka, Várpalota) munkásai közt osztja fel pihenőtelekként. A döntés évtizedekre tette tönkre az ország egy legkiválóbb termőhelyét, hiszen az így telekhez jutó bányászok, kohászok nem értettek a szőlőtermesztéshez és borkészítéshez. A terület végzetesen elaprózódott, az átlagos „birtokméret” 0,1 hektár (300 négyszögöl) lett mintegy 3000 tulajdonos kezén. Ezen pedig rentábilis borkészítést folytatni lehetetlen, pusztán a hobbiborászatok maradtak fent. A megmaradt nagyobb, állami tulajdonú területekről pedig a Badacsonyi Állami Gazdaság vásárolta fel a szőlőt (Bányai et al. 2012). Az 1987-es hegytörvény odáig ment, hogy levette a juh farkot az engedélyezett fajták közül. Azonban a fajta ekkor már annyira a borvidék identitásává vált, hogy a kerttulajdonosok csak azért is telepíteni kezdték a szőlőt (Yarrow, 2016).

A rendszerváltás után az ÁG eltűnt ugyan, de a borvidék tagoltsága nem szűnt meg. Az 1998-as törvény értelmében ekkor bővül ki a borvidék a Sággal és a Kis-Somlyóval, és jön létre a Nagy-Somlói borvidék. A borvidék a Balaton Borrégió tagja, azonban földrajzi elkülönülésének köszönhetően szinte semmiféle kapcsolata nincs a többi borvidékkel.

⁵⁹ Ramasetter Vincéről a borvidéken az a legenda járja, hogy már az 1700-as években szállított bort a tengerentúlra, ez azonban azért sem igaz, mert 1806-ban született. A sümegi kékfestő és kereskedő családba született Ramasetter hamar a borok felé fordult, és a Balaton-felvidék valamint Somló legnagyobb szőlőbirtokosa lett. Emellett a környék legtöbb borát ő vásárolta fel, és sümegi üzemében palackozta, majd exportálta. Cége egész Európát betérítette, Londontól Szentpétervárig szállította – többek közt – a somlói borokat (Ambrus, 2016).

8.2 Eredetvédelem a Nagy-Somlói borvidéken

A borvidék területi elhelyezkedése sajátos földrajzából adódik. A három kis vulkáni kúp egymástól teljesen elkülönülve fekszik, szőlőtermesztő adottságaik is különböznek; ehhez hozzáadódik a három szőlőhegy eltérő társadalmi-gazdasági helyzete. Az átlag borfogyasztó pedig csak Somlót ismeri, a Ság és a Kis-Somlyó ismeretlen számára. Ez is oka lett annak, hogy a borvidéken két eredetvédelmi leírás született. A teljes borvidékre érvényes Nagy-Somlói termék-leírás mellett egy szűkebb, csak Somlóra érvényes leírás is készült. Ez utóbbi a hegy körül fekvő Borszőrcsök, Doba, Somlójenő, Somlószőlős és Somlósásárhely települések I. és II. szőlőkataszteri területein érvényes.

A kettő közül a második a szigorúbb, segítve a minőségi somlói bor elkészítését, eladását. A különbség az elkészítendő borok típusában (a teljes borvidéken lehetséges fehér, rozé, vörös és dűlőnévvel ellátott bor készítése, szűkebben Somlón csak fehér és dűlős bor készülhet), a Somlón jóval nagyobb hektáronkénti tőkeszámban és a szabályozott maximum rügyterhelésben mutatkozik meg. Somlón alacsonyabb az engedélyezett terméshozam, és jelentősen korlátozva van a termelésbe bevonható szőlőfajták száma (a teljes borvidéken engedélyezett több mint negyven fajtával szemben Somlón csupán a furmint, a hárslevelű, a juhfark, az olasz rizling és a tramini fajták ültethetők). A minőség bizonyítékaul a forgalomba hozott palackon – Villányhoz hasonlóan – kötelező feltüntetni a *Districtus Hungaricus Controllatus* feliratú ábrát, a somlói jelképpel.

A szűkebben vett Somlón az eredetvédelmi leírás konkrét dűlőket is megnevez, melyeket a címkéken is fel lehet tüntetni. Mórral ellentétben, itt egyes dűlők között élesebb különbségek is előfordulnak, melyek lehetővé tennék a terroir-alapú eredetmegjelölést is. A különbség a bazalt megjelenési formáiban („kukoricabazalt” vagy „salakos bazalt”) és ásványi összetevőiben, illetve a lejtőkitettségben található (Bányai et al. 2012). A legjobb adottságokkal bíró dűlő az Arany-hegy, melyen évszázadok óta a legjobb somlói borok teremnek. A helyi borászok véleménye szerint „A Somló” önmagában is terroir: ilyen intenzív, ásványos borok máshol nem készülnek, csak itt.

8.3 A Nagy-Somlói borvidék területi adatainak elemzése

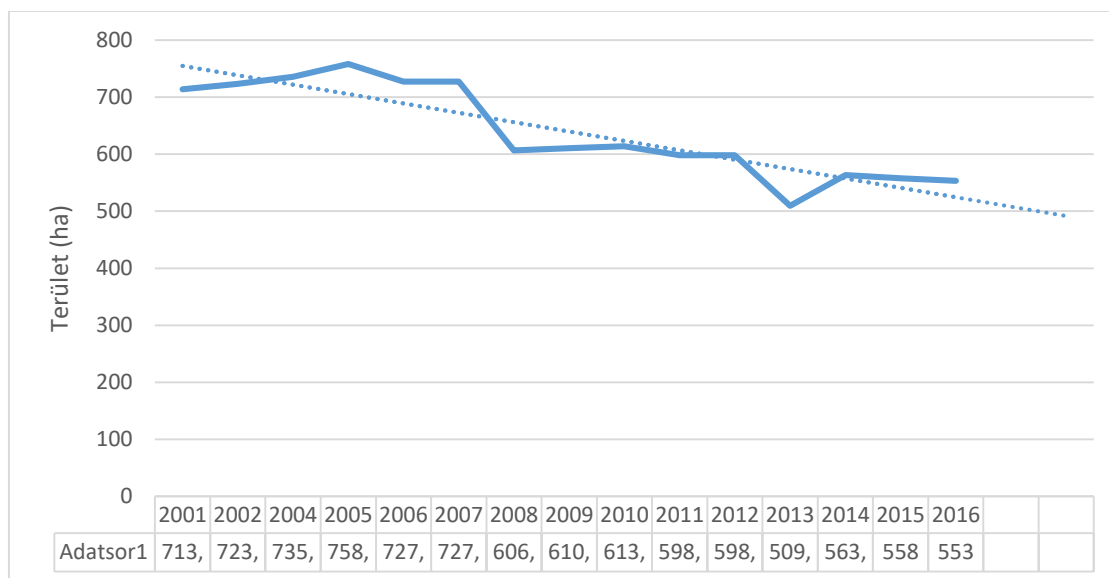
A borvidék a Kisalföld és a Bakony találkozásánál, a Marcal-medence keleti határán kiemelkedő tanúhegyek vulkanikus kőzetein terül el, ennek megfelelően az ültetvények nagy része a 170-350 m tengerszint feletti magasságban található. A terület kőzetének, éghajlati jellemzőinek, és a művelésbe vont szőlőfajtáknak (főleg a helyben nagy hagyománynak örvendő Furmint, Juhfark, Hárslevelű) köszönhetően a helyi borok lekerekedett savakkal, és sós ízjegyekkel bírnak. Ennek konkrét oka, hogy az évszázados művelés hatására a hegy jelentős részéről lekopott a termőtalaj, így a szőlők közvetlenül az anyakőzeten nőnek: az alsóbb szinteken a korábban érő fajtákat – sárfehér, tramini; a magasabb térszíneken a késői érésű fajtákat találjuk – furmint, hárslevelű (Bányai et al. 2012.). Kiemelendő, hogy a Somló az egyedüli

olyan borvidékünk, ahol a terület északi és észak-keleti oldalán is termelés folyik. A somlószőlős-dobai oldalon, a Szent-Márton-dűlő és a Váralja északi részén általában 2-3 mustfokkal alacsonyabb a szüret, mint a hegy áttellenes oldalán. A legjobb terméssel általában a már fentebb is említett Arany-hegy-dűlő szolgál, a 200-300 m tengerszint feletti magasságú területen képes aszúsodni a szőlő, és ad kiváló minőségű borokat.

A borvidékhez tíz település tartozik, két körzetben. A szűkebben vett Somló-hegyhez Borszörcsök, Doba, Somlójenő, Somlószőlős és Somlónásárhely; a Kissomlyó-Sághegyi körzethez Borgáta, Celldömölk, Kemeneskápolna, Kissomlyó és Mesteri. A legnagyobb település Celldömölk (10.694 lakos), míg a szűkebben vett Somló-környéké Somlónásárhely (1060 lakos)⁶⁰. A többi település – község – lélekszáma csupán pár száz fő. Mindez jelentősen determinálja a borvidék társadalmi-gazdasági életét.

Településeinek méretéhez konvergál a borvidék területe, mely a legkisebb a magyarországi 22 borvidék közül. A terület II. világháború utáni történelme jelentősen befolyásolja a területi változásokat. A szőlőrekonstrukció idején telepített szőlők már a hegylábba kerültek, megnövelve a borvidék területét. A 2000-es évek első évtizedének közepén lejátszódó területnövekedés is a hegylábi szőlőterületek növekedéséből adódott. Ez a szokásos magyarországi probléma, a jól csengő névvel rendelkező termőhely megnövelése a profit reményében. Somlón ez a folyamat egy konkrét nagybefektető nevéhez fűződik; Borszörcsök és Doba közti Százforduló dűlő így alakult ki, teljesen más talajtani és mikroklimatikus környezetben, mint a hegyen lévő területek.

24. ábra: A Nagy-Somlói borvidék területi változásai (2000-2016)

Forrás: HNT és a Nagy-Somlói borvidék Hegyközségi Tanácsa

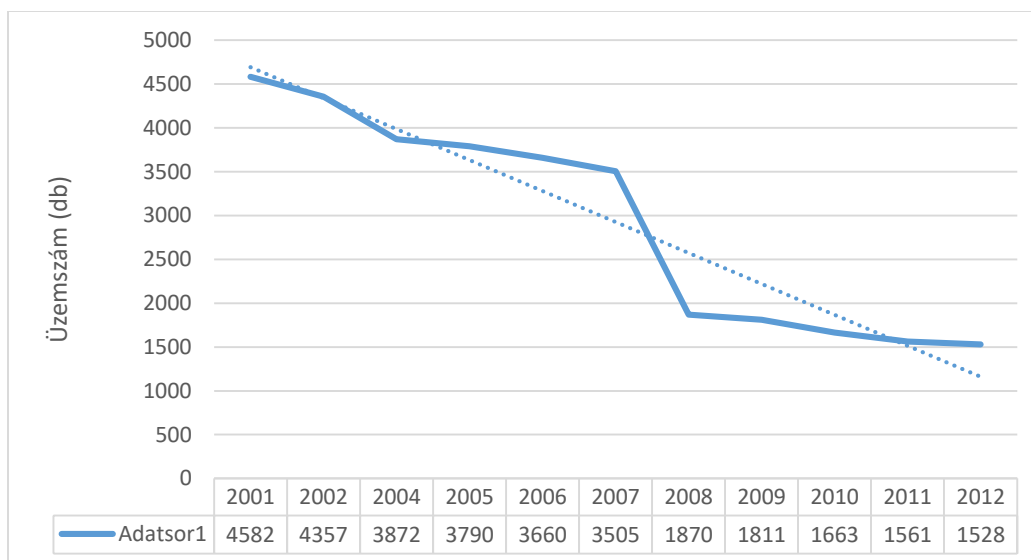
⁶⁰ Adatok a KSH Helységnévtárából (2017. január 1-i állapot).

Azóta a borvidék területe folyamatosan csökken, noha a csökkenés mértéke évről évre csupán 2-3 hektár (24. ábra).⁶¹ Mégis, mintegy tizenöt év alatt a borvidék területe 160 hektárral lett kevesebb, ami majd' 22,5%-os csökkenés. Ennek oka abban kereshető, hogy a szőlőterület nagy része a környező városok lakosságának hétvégi telkeként funkcionál, és a nagyon idős, vagy éppen fiatalabb generációk felhagynak a műveléssel. A folyamatot megállítani nagyon nehéz, kezelésére nem biztos, hogy elegendő a borvidéki rendtartás. Ha az adattal összevetjük a termő terület méretét, még elszomorítóbb a kép: 2016-ban csupán 471 hektárról beszélünk (HNT adat).

Ennek is a döntő része a szűkebben vett Somlón található. A borvidék két másik hegye, a Ság és a Kis-Somlyó helyzete még szomorúbb. A Ság-hegy bazaltbányaként való működése gyakorlatilag tönkretette a „szőlőtermő hegyet”, a szőlőterület drasztikusan visszaszorult, ma már jóval 100 ha alatt van, a birtokok méretüknél fogva – egy-két kivételtől eltekintve – alkalmatlanok a rentábilis gazdálkodásra. A Kis-Somlyó hátránya, hogy tipikusan kisparaszti szőlőhegy volt, a birtokosok csupán saját maguk szükségletére termeltek. Jelenlegi termőterülete a Ság-hegyhez hasonlóan száz hektár alatti (Ambrus, 2016).

A borvidék területi csökkenésének pozitív hatása a birtokkoncentráció. Bár a termőterület jelentős része még ma is a kis, hobbiszőlészek/borászok tulajdonában van, szerencsére megindult a gazdaságilag versenyképes, helyi szinten nagybirtokok kialakulása. Ezeknek a pincészeteknek (Kreinbacher és Tornai Pincészetek) a működése biztosítja azt a versenyhelyzetet, mely a további fejlődést eredményezheti.

25. ábra: A Nagy-Somlói borvidék gazdaságainak száma (2001-2012)

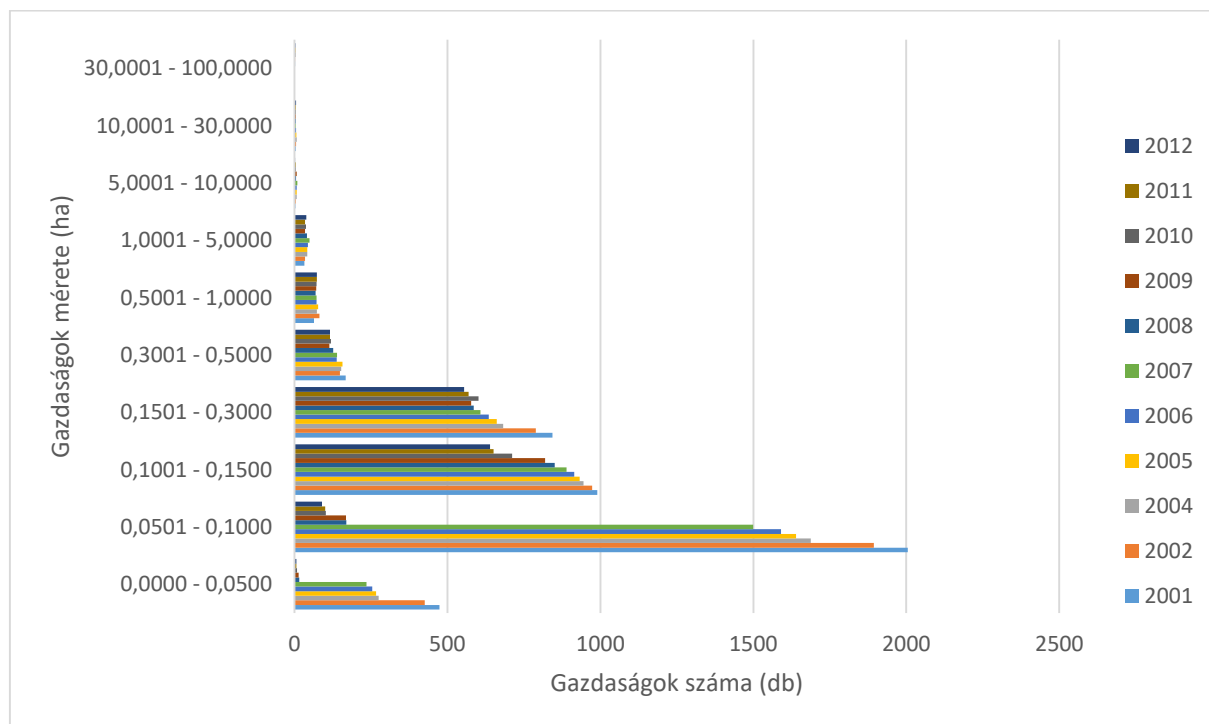
Forrás: HNT és a Nagy-Somlói borvidék Hegyközségi Tanácsa

⁶¹ A diagram adatainak ugrásszerű változásai a szokott adatgyűjtési és -kezelési problémákkal magyarázhatóak.

A 2000-es évek elején még a 4500-at is meghaladta a működő birtokok száma a borvidéken, ez azóta gyakorlatilag az egyharmadára esett vissza (25. ábra). Ennek fő oka a legkisebb méretkategóriába tartozó törpegazdaságok ezrével való megszűnése, a hétvégi telkek feladása. Ezekből vásároltak fel azok a birtokok, melyek ma a somlói borvidék derékhadát adják. A borvidéken végrehajtott felmérésben részt vevő pincészetek összes birtokmérete 223 ha, a borvidék akkori területének 44%-a. Ezeknek átlagos birtokmérete 8,3 ha, amely azonban a 0,2 és a 60 hektár között szóródik. Az 1 hektár alatti birtokok kihagyásával az átlag 9,64 ha-ra nő. Ha a két, a borvidék összes gazdaságából leginkább kiugró gazdaság területét hagyjuk ki a számításból – és ez lesz az egzaktabb eredmény, hiszen ők „túl nagyok” a borvidéken – akkor az átlagos birtokméret visszaesik 4,52 ha-ra. Ami még mindig csak az alsó határa egy piacra termelő, értékesítésből megélő borászati gazdaságnak.

A birtokméretek változása látszik a 26. ábrán. A Móri borvidékhez hasonlóan a két legkisebb birtokméret kategória gyakorlatilag eltűnt a borvidékről, ami egyértelműen pozitív változás. Ugyanakkor még mindig relatív magas a 0,3 hektárnál kisebb parcellák száma, melyek szintén nem alkalmasak kereskedelmi bortermelésre sem mennyiségi, sem pedig minőségi szempontokat tekintve. Ezek azok a hétvégi telkek, melyek tulajdonosai még próbálják megőrizni birtokokukat; számuk még mindig jóval ezer feletti.

26. ábra: A Nagy-Somlói borvidék birtokméret-változásai (2001-2012)

Forrás: HNT és a Nagy-Somlói borvidék Hegyközségi Tanácsa

A legnagyobb birtokok (5 ha és afölött) száma gyakorlatilag állandó, az elmúlt években alig-alig változott. Az 5-10 ha méretben a birtokok száma lassú csökkenést mutat, ugyanis közülük többen vissza csúsztak a 3-5 hektáros kategóriába, néhányan viszont a 10-30 ha közötti kategóriába kerültek: 1-5 ha között 39 gazdaságot találunk, 5-10 ha közt kettőt, 10-30 hektár között pedig 5 pincészet található. A legnagyobb, 30 hektár fölötti sávba három borászat tartozik csupán, de ők birtokolják a borvidék teljes területének mintegy 23%-át. Az 5 ha fölötti termelőket nézve ez az érték 39%. A borvidék honlapja név szerint összesen 18 termelőt említ, akik boraikat a betérő látogatóknak kínálják, közülük három kivételével (ők a Ságon vagy Kis-Somlyón gazdálkodnak) mindenki szerepel a terepi kutatás alanyai között.

A borvidék birtokszerkezetének tehát legnagyobb problémája a még mindig túlzottan nagy elaprózódottság, valamint a – helyben – közepes méretű birtokok (1-10 ha) alacsony száma. Sokkal nagyobb koncentrációra lenne szükség, ami viszont a „hétvégi pincék” további megszűnésével járna. Ez tulajdonosaiknak természetesen nem biztos, hogy jó, de a borvidék fejlődéséhez elengedhetetlen. Csak így lenne lehetséges a megfelelő mennyiségű, és jó minőségű szőlő termelése, melyet vagy feldolgozva borként, vagy gyümölcsként értékesítve lehetne a piacra dobni. A jelenlegi birtokszerkezet ezt képtelen lesz kezelni, a változás szükségszerű.

8.4 Terepi felmérés a Nagy-Somlói borvidéken

A 6.1 fejezetben leírtaknak megfelelően került sor a Nagy-Somlói borvidéken 2014. augusztus 11-15. között a terepi felmérésre. A borvidék hegyközségétől kapott elérhetőségek szerint végül összesen 27, borászattal foglalkozó magánszemély vagy cég állt pozitívan a megkereséshez. Az utazás és a borvidéken való mozgás miatt mindannyian a szűkebben vett Somló területén gazdálkodnak, ság-hegyi és kis-somlyói termelő nem lett bevonva. Félreeső földrajzi helyzetükből kiindulva feltételezhetjük, hogy véleményük a borvidéki átlagot még lejjebb mozdította volna el.

8.4.1 Válaszok értékelése többdimenziós skálázással

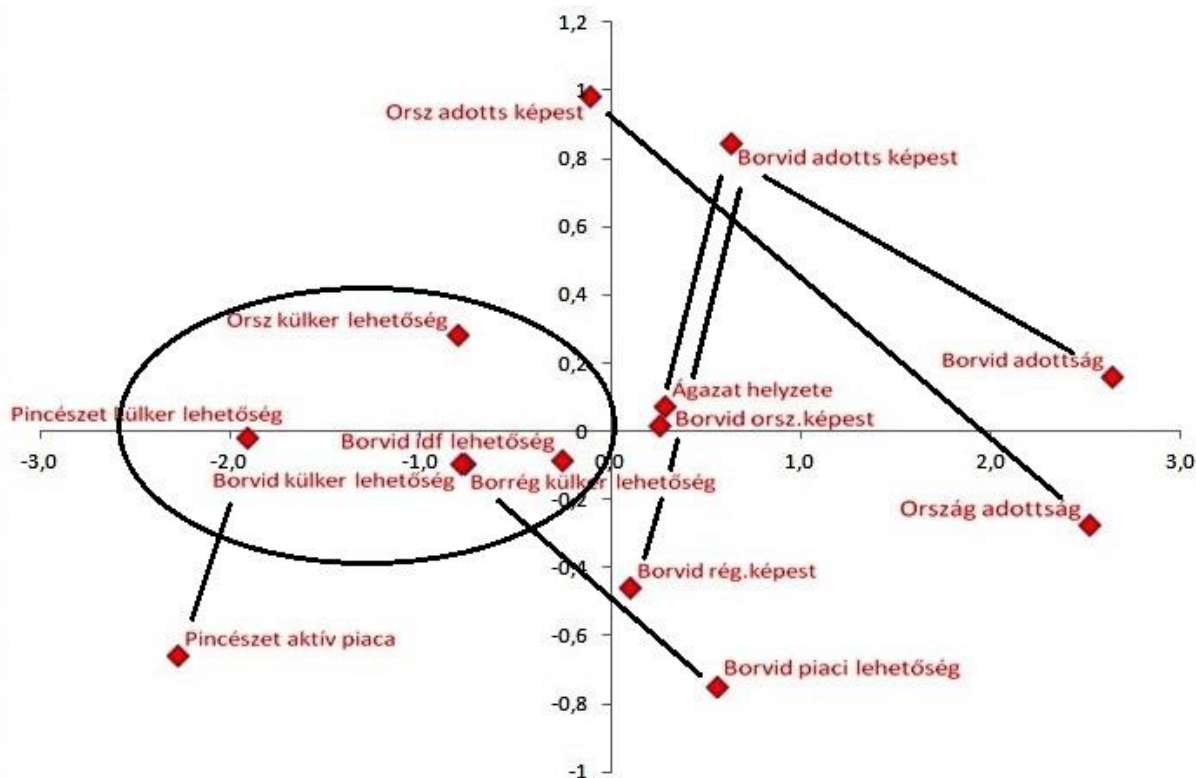
A 27. ábrán a kérdésekre adott válaszok egymáshoz való elhelyezkedését ábrázoltam. A legfontosabb kérdéspárok helyzete jelzi a hazai borágazat legnagyobb problémáját. Érdekes összevetni az ország szőlőtermesztő adottságait („Ország adottság”) jelképező pontot, azzal, amelyik a borászok szerint napjaink Magyarországnak borgazdaságát jellemzi („Orsz adotts képest”). A két kérdés között a legnagyobb különbséget itt tapasztaljuk az átlagpontok alapján. Egyértelmű, hogy a pincészetek kiemelkedően magasra értékelik hazánk adottságait a kiváló borok elkészítésében: ez 9,0 átlagpontot jelent, 15 db 10 pontos válasszal. A másik végletet egy darab ötös, és két darab hatos válasz képviseli. Érdekes, hogy köztük találhatjuk az egyik legnagyobb somlói termelőt. A kérdéspár másik tagjára adott válaszok gyökeresen eltérnek az előzőtől. Az átlagpontszám csupán 5,1, így a különbség (3,9) országosan is nagynak számít. A Móri borvidéken végzett felméréskor a különbség a két érték között csupán 3,4 volt,

igaz, ott az ország adottságát alacsonyabbra értékelték. A somlói termelők körében ebben a kérdésben már jóval többen adtak egyest, mint tízest, köztük meghatározó méretű borászatok is. A borvidék adottságait („Borvid adottság”) még pozitívabban értékelték a válaszadók: 9,2 pont átlagban. Ez, ismerve Somló-hegy talajtani, klimatikus viszonyait, egyáltalán nem irreális. A 17 db 10 pontos válasz mellett csupán egy hatos, és egy ötös válasz bújta meg – de köztük van az előző kérdéspárnál is negatívan vélekedő nagytermelő. A terület jelenlegi helyzetéről („Borvid adotts képest”) természetesen alacsonyabb pontszámú válaszokat kaptunk (átlagban 6,4 pont), ugyanakkor a különbség nem tekinthető extrémnek, sőt, viszonylag kiegyenlítettnek mondható – Mór esetében a különbség 3,4 pont volt. Érdekes, hogy volt olyan somlói válaszadó, aki magasabbra értékelte a borvidék jelenlegi helyzetét, mint annak adottságait. Ez igencsak különös, hiszen általános vélemény, hogy a hazai borvidékek messze nem érték még el lehetőségeik csúcsát.

Összességében a megkérdezettek a hazai szőlő- és borágazat helyzetét közepesre értékelték (5,7 pont). Ez megfelel az általános trendnek, eddigi hasonló felmérésekkor mindig ez az eredmény született. Somló esetében a borvidék pozicionálása az ország többi borvidékéhez képest hasonló átlagot hozott (5,4 pont), ami a koordináta-rendszerben az előző kérdéssel együtt a középponti elhelyezkedést eredményezte. Ugyanakkor érdeklődésre számot tartó, hogy a borvidék adottságait ennyire kiemelkedőnek tartó borászok mennyire negatívan értékelik borvidéküket a többihez képest. Erre a magyarázatot a kereskedelemre, piacra vonatkozó kérdésekre adott válaszok rejtik.

Jelentős különbség van ugyanis a válaszok között, ha a borvidék piaci, illetve idegenforgalmi lehetőségeit tekintjük. A megkérdezettek egyértelműen pozitívabban vélekedtek a piaci lehetőségekről (5,9 pont). A somlói borok hírneve idehaza kiemelkedő, de az elmúlt évek több nemzetközi sikert is hoztak az itt készített boroknak – elég csak a *Wine & Spirit* magazin top 100-as listájára gondolni, amelybe *Spiegelberg Stephan* borát is beválasztották 2014-ben. Folyamatosan csökkenő értékekkel válaszoltak a borászok, mikor az ország, Pannonia Superior borrhírégió, majd Somló borvidék külkereskedelmi lehetőségeiről kérdeztünk. Sorrendben 4,7, 4,4, majd 4,3 pontos átlagválaszok születtek. Ez a várt eredménynek ellentmond, hiszen Somló már említett elismertsége alapján azt feltételeztem, hogy a borvidék ezt kihasználva sokkal erőteljesebb értékesítést folytathat(na), mint észak-dunántúli társai.

27. ábra: A kérdőívre adott válaszok koordináta-rendszerben való ábrázolása

Forrás: saját kutatás, 2014.

Sőt, összevetve a Móri borvidéken elvégzett felméréssel, azt állapíthatjuk meg, hogy a somlói borászok országos szinten sokkal gyengébbre értékelik a határon túli lehetőségeket (Móron 5,2 pont). A két borvidék borrégiós léptékben pontosan ugyanúgy vélekedik, míg a borvidéki export lehetőségét már jobbnak tekintik Somlón (Móron csupán 3,6 pont). Konkrétan az adott pincészetre feltett ugyanilyen kérdés esetében is Somlón érkeztek nagyobb értékű válaszok, 3,6 átlagponttal a móri 2,6-tal szemben. Ez azonban mindkét esetben inkább csak vágy, hiszen a „Saját borászata elsősorban mely piacokon aktív?” kérdésre („Pincészet aktív piaca” az ábrán) már sokkal alacsonyabb érték érkezett válaszként. Emlékeztetőül, ez volt az egyedüli kérdés, melynél eltérő volt a skálázás módja, itt a 10 pont a csak külföldön, az 1 pont a csak belföldön való értékesítést takarta. Somlón a kapott eredmény 1,9 pont, mely 17 db egyes választ takar. Még a legnagyobb területen gazdálkodók is egyes vagy kettes választ adtak; kiugró érték csupán egy született (egy hetes pontú válasz), az ezt adó termelő célja a 100%-ban való export, leszámítva a pincénél eladott „cellar door” borokat. A kérdőívezés óta eltelt időben sikerült is ezt elérnie. Móron és környékén 1,2 lett erre a kérdésre az átlagérték, csupán egy termelő válaszolt nem egyessel.

Az idegenforgalommal kapcsolatos lehetőséget a megkérdezettek 4,6-osra értékelték, ami jóval alacsonyabb a piacra vonatkozó válaszoknál. Ennek okát a mélyinterjúk során elsősorban a nem megfelelő közlekedési lehetőségekben látták a helyiek. Mind a vasúti, mind a közúti közlekedés elégtelen, lassú. Ebben előrelépést a 8-as főközlekedési útvonal tervezett bővítésében látnak, azonban a nyomvonal még nem végleges, és a helyi önkormányzatok lobbijereje nem biztos, hogy elégséges lesz a borvidék számára

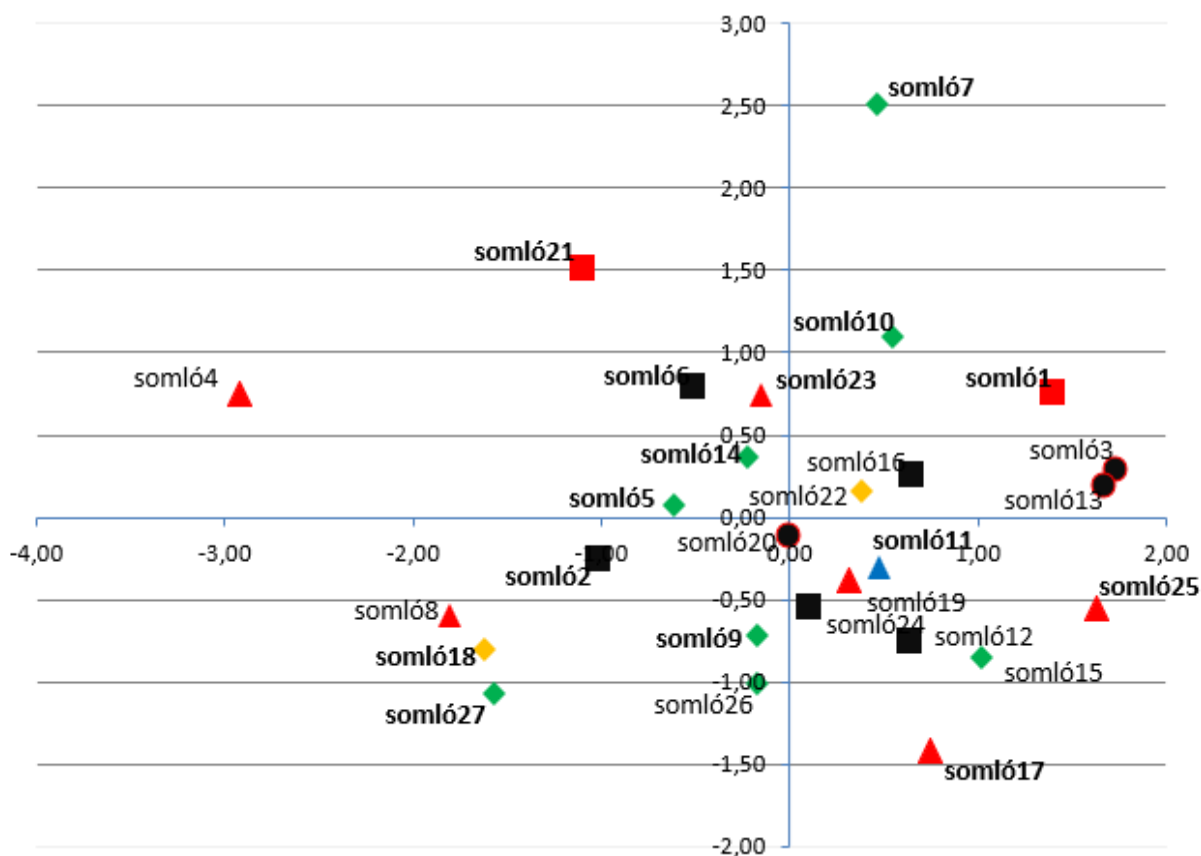
is megfelelő pályavezetés kialakításához. Jelentős probléma a szállások száma, jelenleg a nagyobb borvidéki rendezvények esetén már a hegytől távolabbi települések is megtelnek, lehetetlen szállást találni.

A kérdésekre adott válaszok másik típusú ábrázolása, mikor nem magát a kérdést, hanem a válaszadókat jelenítjük meg (28. ábra). Ezen ábrázolás előnye, hogy a borászok/borászatok egymáshoz viszonyított véleményét elemezhetjük, kereshetjük a hasonlóságokat, illetve különbségeket.

A koordináta-rendszer origójához legközelebb található 'somló20' borászat válaszait tekinthetjük a borvidékre jellemző átlagválaszoknak. Szinte majd' minden kérdésre az átlagnak megfelelő 4-5-6 pontos válaszokat adott, ennél többre csupán az ország, és a Somlói borvidék adottságait értékelte; alacsonyabb pontszámot pedig saját borászatának külkereskedelmi lehetőségeire, és ennek megfelelően annak piacára adott.

Már első ránézésre is szembetűnik, hogy a megkérdezettek három borászattól eltekintve nagyjából egy csoportban helyezkednek el. A három eltérő véleményt képviselő közül a 'somló4' kódot kapó borászat az összes megkérdezett közül a legnegatívabb, a legalacsonyabb pontszámú válaszokat adta, rendkívül rosszra értékelve minden szinten mind az ország, mind Nagy-Somlói borvidék teljesítményét – magas pontszámú választ csupán az ország és a borvidék adottságaira adott. Ez nem véletlen, a pincészet jövőképeről kérdezve egyedüli válaszadóként nyilatkozta azt, hogy „*kilátástalan a helyzet*”, abba fogja hagyni a gazdálkodást. A 'somló7' kódú pincészet átlagtól való eltérését a többiekkel gyakorlatilag mindenben szembe helyezkedő válaszainak köszönheti. Nagyon gyengének ítélte meg a szőlő-bor ágazat helyzetét, a borvidék piaci és idegenforgalmi lehetőségeit. Ugyanakkor egyedülként igen magasra értékelte a külkereskedelmi lehetőségeket, és ennek megfelelően szintén egyedülálló módon borait többségében külföldön értékesíti (7 pont!). A harmadik különálló válaszadó ('somló21') az összes megkérdezett közül a legnagyobb területen gazdálkodik, mégis, válaszai jelentős pesszimizmusról tanúskodnak. Az átlagosnál alacsonyabb ponttal értékelte az ország adottságait, és jóval alacsonyabbra a borvidékét – ezen kérdésre a legalacsonyabb választ adta (5 pont). Ugyan saját pincéjének külkereskedelmi lehetőségeit kiemelkedően magasra értékelte (8 pont), elkészített borait jelentős többségben ő is Magyarországon értékesíti (3 pont).

28. ábra: A válaszadó borászatok koordináta-rendszerben való ábrázolása

Jelmagyarázat: 0,1501-0,3 ha terület között fekete kör; 0,3001-0,5 ha kék háromszög; 0,5001-1 ha fekete négyzet; 1,0001-5 ha zöld deltoid; 5,0001-10 ha piros háromszög; 10,0001-30 ha sárga deltoid; 30,0001-ha fölött piros négyzet. Félkövér betűvel a további telepítéseket tervező pincészetek vannak jelölve.

Forrás: saját kutatás, 2014.

A megkérdezettek fő tömegén belül kisebb alcsoportokat tudunk megkülönböztetni. Viszonylag markánsan elkülönül három borászati csoport: 'somló8', 'somló18' és 'somló27'. Ők teljesen azonosan vélekednek a külkereskedelemtől (1 pontos válaszok), és nagyon hasonlóan az ágazati helyzetről, az idegenforgalomról. Nagyobb ellentmondást csupán a piaci körülmények értékelésében találunk közöttük, ahol 10 – 3 – 1 pontos válaszokat adtak, illetve az ország adottsága kérdésnél, amelynél 'somló27'-es kódot kapott pincészet az összes válaszadó közül a legnegatívabb értéket adta (5 pont!). Ez az érték az összes, ebben a témában felvett kérdőív között is a legalacsonyabb.

Érdekes megvizsgálni 'somló1' borászatot, aki a válaszadó pincészetek közül a legnagyobb méretű gazdasággal rendelkezik. A koordináta-rendszerben való elhelyezkedésén látszik, hogy az átlagos válaszoktól viszonylagosan eltérő véleménnyel rendelkezik. Ha válaszainak átlagértékét nézzük, akkor a hatodik legnagyobb pontértékkel rendelkezik a 27 borászati csoport közül. A legmagasabbra értékelte Magyarország szőlő-bor ágazatának állapotát, ugyanakkor az átlagnál alacsonyabbra Somló

idegenforgalmi és piaci helyzetét. Érdekes, hogy egyedüli pincészetként jobbnak tekinti az ország és a borvidék jelenlegi helyzetét a rendelkezésre álló adottságoknál. Az ország esetében 6-os értékű adottsághoz (ez amúgy rendkívül alacsony pontszám) 8-as jelent, a borvidék esetében szintén 6-os adottsághoz 9-es értékű jelent kapcsolt. Ez a vélemény szembe megy a szektor szereplőinek véleményével, hiszen mindenki a folyamatos fejlődést tartja szem előtt, hogy hazai borvidégeink végre elérhessék azt a szintet, amire lehetőségeik predesztinálják őket. A pincészet magasra értékeli hazánk, és Pannonia Superior borrégió külkereskedelmi lehetőségeit, csakúgy, mint a borászatét. Érdekes, hogy ennek ellentmondva alacsonyabbra teszi magának Somlónak az esélyeit; saját pincészete pedig döntő többségében idehaza értékesít.

A második ábrán nem csak a borászatok egymáshoz képest való elhelyezkedését ábrázoltam, hanem gazdasági területük méretét is, valamint a tervezett új telepítéseket. A méretkategóriákat a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa által használt kategóriáknak megfelelően állítottam föl. Ezek alapján vártam azt, hogy kirajzolódik egy markáns különbség a nagy méretű, vállalkozás alapú pincészetek, illetve a kisebb, inkább családi alapon működő borászatok között. A válaszadók méret szerinti megoszlását a 18. táblázat mutatja be.

A táblázatból kitűnik, hogy a megkérdezett gazdaságok mérete a 0,2 és a 60 hektár között oszlik meg, az átlagos méret 8,3 ha. A felmérésben résztvevő gazdaságok a borvidéki terület mintegy harmadát fedik le; a maradék elsősorban a rendkívül elaprózott családi tulajdonú, úgynevezett hobbiültetvények közé sorolható, illetve egy-két más borvidéken is jelenlévő nagyvállalkozó tulajdonában van.

A válaszok és a birtokméretek között a legnagyobb korrelációt a legkisebb méretű szőlőterülettel rendelkezőknél találhatjuk, ahol a három válaszadó közül ketten (somló3 és somló13) szinte teljesen ugyanúgy vélekednek a borvidékről; nagyobb különbséget csupán a pincészet jellemző piaca kérdésnél találhatunk, itt 1 illetve 5 pontos választ adtak. A hasonló méreten gazdálkodó somló20 kódú pincészetet már említettem, mint a leginkább átlagos válaszokat adó gazdálkodót.

A többi birtokméret esetében teljesen szórt válaszok érkeztek, néhol egészen nagy különbségekkel. Olyan szoros egymásmelletti séget, mint somló3 illetve '13 esetében láthatunk, sehol nem fedezhetünk fel. Sőt, általában nagyon nagy távolságok vannak az azonos méretkategóriába esők között (pl. somló6-somló22; somló7-somló27; vagy éppen somló1-somló21). Ezek alapján tehát kijelenthetjük, hogy a birtok mérete egyáltalán nem befolyásolja a borvidékről/borrégióról/országról alkotott véleményeket.

A termelésben lévő szőlők életkora rendkívül vegyes, az egészen frissen telepítettől a hatvan-hetven éves tőkékig mindenféle korú előfordul. Új telepítésen a megkérdezettek több mint fele (15 borászat) gondolkodik, illetve tervezi is. Az eljövendő telepítések nagysága a 0,3-10 hektáros sávon mozog, ketten még nem döntöttek a méretről. Megállapítható, hogy elsősorban a nagyobb birtokon gazdálkodók azok,

akik tovább akarják növelni területeiket. A tendenciákat figyelembe véve azonban ezek sem fogják megállítani a borvidék területének csökkenését.

17. táblázat: *Borászatok mérete és telepítési tervük a Nagy-Somlói borvidéken*

Borászat kódja	Gazdaság mérete (ha)	Ültetvény kora (év)	Tervez új telepítést?	Mekkora területen? (ha)
somló1	60	15	igen	1
somló2	1	25-50-70	igen	0,5
somló3	0,2	28-29	nem	-
somló4	10	15	nem	-
somló5	2,5	15	igen	?
somló6	1	15-20	igen	0,3
somló7	3	10	igen	1,5
somló8	8	12	nem	-
somló9	3,5	13	igen	0,5
somló10	2,5	12-30	igen	0,5
somló11	0,5	30	igen	?
somló12	1	2-3-5	nem	-
somló13	0,3	25	nem	-
somló14	4	vegyes	igen	1
somló15	1,5	20-50-60	nem	-
somló16	1	20-25	nem	-
somló17	7	10-40	igen	2
somló18	20	5-7-10	igen	7
somló19	8,5	1-20	nem	-
somló20	0,3	42-44	nem	-
somló21	40(+10bérelt)	10-25	igen	10
somló22	19	3-30	nem	-
somló23	6,5	1-50	igen	2
somló24	1	10-30	nem	-
somló25	6	10+	igen	3
somló26	1,2	15	nem	-
somló27	3,5	15	igen	10

Forrás: saját kutatás, 2014.

A 28. ábrán és a 17. táblázatban félkövér betűkkel szedtem az új telepítést tervbe vevő gazdálkodókat. Az újonnan telepített szőlők kifejlődése, illetve termőre fordulása általában a negyedik vegetációs év, így tekinthetjük az erre vállalkozókat „optimistának”. Ezen feltételezés alapján vettem össze a kérdésekre adott válaszaikat a többiekével. Látható, hogy néhány kivételtől eltekintve, inkább a halmaz felső, illetve

bal oldalán helyezkednek el. Ez azonban, ahogy a többdimenziós skálázás bemutatásánál jeleztem, nem jelenti azt, hogy egyúttal nagyobb pontszámokat adtak volna meg a válaszadáskor.

Sőt, néhány kérdéstől eltekintve a telepítést tervezők válasza alacsonyabb volt, mint társaiké. Így például rosszabbnak értékelték Magyarország szőlő-bor ágazatának helyzetét, rosszabbnak tekintették a borvidék helyzetét az ország többi borvidékéhez képest. A legnagyobb különbség a Nagy-Somlói borvidék jelenlegi helyzetére vonatkozó kérdésnél adódott, ahol a telepítést tervezők átlagosan 1,9 ponttal értékelték rosszabbra a borvidéket, mint azok, akik nem akarnak telepíteni. A borvidék esetében ugyanakkor erre a kérdésre magasabb értékű válaszokat adtak (+0,2). Szintén jelentősen negatívabban értékelték a piaci, idegenforgalmi lehetőségeket. A piaci viszonyoknál a telepíteni szándékozók válaszai a teljes számskálát lefedték (1-10), míg azoknál, akik nem tervezik ezt, jóval kiegyenlítettebb válaszok születtek (4-10). Hasonlóak az arányok az idegenforgalom esetében is, bár a különbség a válaszok között még markánsabb (0,7 pont átlagban).

A külkereskedelmi lehetőségekről is negatívan vélekedett a válaszadók ezen csoportja. Mind az ország, mind a borrégió, mind a borvidék esetében sokkal alacsonyabb válaszokat adtak (sorrendben 0,4; 1,0; 0,6 ponttal kevesebbet). Egyedül a saját pince export-lehetőségénél adtak magasabb értékű választ, ahol a telepíteni szándékozók átlagosan 4,4 pontot, a többiek pedig 2,6 pontot adtak. Ennek megfelelően a borászat piacánál is ehhez hasonlóan alakultak a válaszok: az 1,4-el szemben 2,2 pont – igaz itt erősen felhúzta az értéket somló7 kódú borászat válasza a maga hetes értékével.

Mi lehet az oka ennek a meglehetősen furcsa eredménynek? A kérdőívek ugyan névtelenek voltak, ám a válaszok alapján láthatjuk, hogy a telepítést tervezők elsősorban a nagyobb pincészetek. Ők azok, akik méretüknél, ismertségüknél és piaci megjelenésüknél fogva sokkal jobban rálátnak a szőlő-bor ágazat teljesítményére, lehetőségeire. És sajnos talán pont emiatt vélekednek negatívabban a szektor helyzetéről. A magyar – és esetünkben a somlói – minőségi borok fényében már-már kiábrándító látni az export szinte teljes hiányát. Ráadásul a beszélgetésekből az is kitűnt, hogy a szándék is hiányzik a megfelelő lépés megtételéhez.

8.4.2 A gazdaságok mérete, kora, a termesztett szőlőfajták

A borvidéken megkérdezett termelőknél megérdeklődtem pincészetük működési formáit is. Szemben Mórral, az itt birtokkal rendelkezők közül van olyan, aki semmiféle vállalkozással nem bír, családi szőlővel rendelkezik. Ez természetesen a borvidék történelméből adódik, a szétdarabolt, szétosztott parcellák eredményét láthatjuk. Birtokaik mérete azonban nem a legkisebb, 0,5 és 1 hektár között szóródik (18. táblázat).

A legtöbben természetesen egyéni vállalkozóként működnek, a megkérdezettek közül 11-en ezt a vállalkozási formát választották. Birtokaik fele részben a kisebb méretű, fele részben a közepes méretűek

közé tartoznak. Kivételt csupán egy pincészet képez, melynek szőlőterülete eléri a 20 hektárt. A teljes, egyéni vállalkozások által birtokolt szőlőterület nagysága 46,2 hektár. Az átlagos birtokméret ebben a kategóriában 4,2 hektár. Azonban a legnagyobb birtokos itt erősen torzítja az értéket, ha birtokterületét kivesszük a számításból, akkor máris csupán 2,62 hektáros átlagméretről beszélünk. Ez a réteg adja a bázisát a borvidéknek, belőlük kellene még több, hogy stabil fejlődés indulhasson meg.

Családi vállalkozásból csupán kettő került be a megkérdezettek körébe. Nem kérdeztünk rá az egyéb bevételi forrásokra, így nem tudhatjuk rendelkeznek-e más típusú termőterülettel (szántóföld, erdő stb.). A törvényi szabályozás szerint egy családi gazdaság 300 hektár termőterülettel rendelkezhet, így a szőlőbirtok méretéből feltételezhetjük, hogy van is még más ilyen a tulajdonukban. Szőlőterületük nagysága ugyanis csupán 1 és 2,5 hektár, mely a jelenlegi gazdasági körülmények között nem alkalmas arra, hogy eltartson egy családot. Az általában népszerű őstermelői kategória három képviselővel került be a felmérésbe. Egyikük birtoka a kisebbek közé tartozik (1,3 ha), míg a másik kettő a közepes kategóriába sorolható (3 és 4 ha).

18. táblázat: A Nagy-Somlói borvidék borászati vállalkozásainak alapadatai

Vállalkozás típusa	Vállalkozás száma	Átlagos birtokméret
egyéni	11	4,2 ha / 2,62 ha
családi	2	1,75 ha
őstermelő	3	2,4 ha
bt	2	7,5 ha
kft	6	25,2 ha
nem vállalkozó	3	0,8 ha

Forrás: saját kutatás, 2014.

A legnagyobb szőlőterületek a korlátolt felelősségű társaságok és a betéti társaságok kezében vannak. Előbbiből hat, utóbbiból kettő került be a felmérésbe – gyakorlatilag kivétel nélkül a borvidéken működők közül. A betéti társaságok 8 illetve 7 hektár szőlővel rendelkeznek; a kft-k birtokméretei a 3,5 és a 60 hektár között mozognak. Egyértelműen ők birtokolják tehát a legnagyobb területet. A Bt-k átlagos 7,5 hektárja mellett a kft-k átlagos birtokmérete 25,2 hektár, összes birtokterületük 151 hektár. Közöttük találjuk a borvidék meghatározó termelőit, akik országos szinten is elismertek, minőségi boraik, pezsgőik a nemzetközi piacra is képesek kikerülni.⁶²

⁶² A hegyközségtől utólag kapott adatok szerint a borvidéki tagok száma 1564. Ebből 1551 tag foglalkozik szőlőtermesztéssel, ellenben csupán 197 tag borász. Közülük 196 dolgoz fel szőlőt, 195 pedig bort is készít. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a terület rendkívül elaprózott, hiszen a hegyközségi tagok csupán 12,5%-a készít bort. Tovább szűkíti a kört a bor értékesítése: kannába csupán 73 tag (4,7%), palackba összesen 37 tag (2,4%) tölti a borait.

A vállalkozások kora azt mutatja, hogy többségük a rendszerváltás környékén alakult meg, vagy nem sokkal utána (19. táblázat). 14 pincészet válaszolta, hogy cége 15 évnél is idősebb. Közöttük elsősorban egyéni vállalkozókat, korlátolt felelősségű társaságokat, betéti társaságokat találunk. A 10-15 éves cégek száma négy (kft, bt és őstermelő), a 6-10 éves korúaké három (családi vállalkozás és őstermelő).

19. táblázat: *Borászati vállalkozások kora a Nagy-Somlói borvidéken*

Vállalkozás kora	Vállalkozás száma
1 éves	-
2-3 éves	1
4-5 éves	2
6-10 éves	3
10-15 éves	4
15 éves, vagy idősebb	14

Forrás: saját kutatás, 2014.

Sajnos a fiatal, friss alapítású vállalkozások itt is hiányoznak, ami bizonyíték arra, hogy nagyon nehéz belekezdeni egy borászat működtetésébe. Öt évesnél fiatalabb cég mindössze három található a megkérdezettek között. Egy pincészet tulajdonosa nem kívánt a kérdésre válaszolni, ketten pedig „családi szőlőnek” nevezték területüket, azaz generációk óta birtokolják azt. Ők egyébként azok, akik nem vállalkozóként birtokolják ültetvényüket.

A borászatok alapadataira vonatkozó kérdések közt szerepelt a szőlőültetvények kora is. Az öregebb tőkék sokkal intenzívebb borokat képesek adni, köszönhetően a mélyre hatoló gyökérzetüknek és az így felszívott ásványi anyagoknak. Ennek a Nagy-Somlói borvidéken kiemelten fontos szerepe van, hiszen a lepusztult vagy lepusztulóban lévő talajréteg hiányában a szőlők közvetlenül az anyakőzetten nőnek, gyökérzetük mind a vizet, mind az ásványi anyagokat onnan szívja fel.

A borvidéken megkérdezettek birtokán a szőlőültetvények kora igen nagy korszerinti szórást mutat. Több borászatnál is találunk frissen ültetett, termőre még nem fordult ültetvényeket (1-3 éves), ami mindenképp fontos, hiszen biztosítja a borvidék szőlőinek megújulását. 15 borászat válaszolta, hogy művelésbe vont ültetvényei 10-15 év körüliek. Ezek a fiatal tőkék épp a bőtermő korban vannak, nagyon fontos a megfelelő metszés és hozamkorlátozás. Szerencsére több borászat rendelkezik 40 éves, vagy annál is idősebb szőlőkkel. Ezek azok az öreg tőkék, melyek termésmennyisége már jóval alacsonyabb, viszont igen nagy koncentrációban tartalmazznak ásványi anyagokat. Ezek lesznek azok tőkék, melyek alapját képezik az igazi „somlóinak”, a hosszan érlelhető, sokáig eltartható, nehéz fehérboroknak.

Az új telepítések mennyisége lehetne több. A legnagyobb termelőket nem számítva csupán 0,5-1 hektáros telepítésben gondolkoznak a gazdák. Ez még arra sem nagyon elég, hogy ellensúlyozza a borvidék területének állandó csökkenését. Nagyobb telepítési hajlandóságot a nagyobb területen gazdálkodóknál

találunk (7 és 10 hektár), illetve egy közepes méretű borászat tervezi 10 hektár telepítését, amellyel megnégyesítené ültetvényének nagyságát.

A telepítendő szőlőfajták megfelelnek a borvidéki sztenderdnek (20. táblázat). A Nagy-Somlói borvidék ikonikus fajtája a juhfark. A fogyasztóközönség mára teljesen összekapcsolta a két nevet egymással, így a borvidéken borászok nem tehetik meg, hogy ne foglalkozzanak a fajtával. Teszik ezt annak ellenére, hogy a juhfark egy „nemszeretem” fajta, ugyanis apró, tömött fürtjei miatt rendkívül rothadás és betegség veszélyes. Ültetése emiatt azokon a helyeken előnyös, amely széljárta, így a nedvesség viszonylag hamar eltűnik a szőlőszemek közül. Sokkal szebb, jobb borokat képes adni a borvidéken a – Tokaj mellett jelentősebb területen csak itt termesztett – furmint és az olasz rizling. A Somlón kötelező fahordós érlelés által ezek a fajták nemzetközileg is kiemelkedő tételeket produkálhatnak. A másik csoport, melyet nagyobb területen termesztnek, az illatos fajtáké. A tramini és a sárgamuskotály a borvidék könnyű ivású, egyszerű fehérborait adja.

Az új telepítések szőlőfajtái megfelelnek a borvidéki szabályozásnak (lásd 8.2 fejezet), azaz csak fehérszőlő ültetése lehetséges Somlón. Ennek megfelelően a legtöbb furmintot (9 termelő), juhfarkat (6 termelő) és olasz rizlinget (5 termelő) szándékoznak telepíteni. Kiemelném az egyik pincészet által említett sárfehér fajtát, mely a filoxéra-vész előtti Somló egyik ikonikus fajtája volt, és újabban célként merült fel a borvidékre való újra telepítése.

20. táblázat: A Nagy-Somlói borvidék legfontosabb szőlőfajtái

szőlőfajta	termőterület (ha)
olasz rizling	162,08
juhfark	95,32
furmint	72,46
hárslevelű	33,88
tramini	16,82
...	
fehér borszőlő összesen	437,85 ha (HNT központi adat)
kékfrankos	1,59
syrah	1,28
...	
vörös borszőlő összesen	5,13 ha (HNT központi adat)

Forrás: HNT és Nagy-Somlói borvidék Hegyközségi Tanácsa

A megkérdezett borászatok helyzetéből (családi vállalkozások főleg) következik, hogy közülük kevesen foglalkoztatnak állandó alkalmazottakat. Természetesen ők a legnagyobb borászatok. Közülük négy pincészet alkalmaz 1-3 főt, egy pincészet 3-5 főt, szintén egy pincészet 5-10 főt, és két borászat tíznél több főt. Őket szinte kizárólag pincemunkára (borász, borászati segédmunkás), illetve gépkezelő munkakörben

alkalmazzák. Sokkal szélesebb az ideiglenes foglalkoztatottság. A munkakörük adott, a borászatok zöldmunkára és szüretre alkalmazzák őket. Ezekhez ugyanis szakképzettség nem szükséges, bár a tapasztalat és a gyakorlottság meggyorsítja és pontosabbá teszi tevékenységüket. Ebben a körben tizenegy borászatot találunk, akik természetesen birtokméret függvényében alkalmazzák az embereket. Létszámuk az egy és a 30-nál több között változik, legtöbbször 15-20 embernek adnak ilyenkor munkát. Hasonló nagyságban foglalkoztatnak az olaszországi Marche borászatai is, azonban ott a birtokok mérete jelentősen meghaladja a nagy-somlóiakét, azaz a mérethatékonyság nem a hazai oldalon található (Vissak et al. 2017). Nem véletlen a személyi költségek kiemelkedő aránya (Ábel – Hegedűsné Baranyai, 2014).

Ezeknek a borászatoknak igen nagy a felelősségük és szerepük abban, hogy az amúgy is csökkenő népességű falvakban megmaradjon a munkaképes korú lakosság. Helyi polgármesterek szerint jelenleg is a népesség 10%-át foglalkoztatják a borászatok, és ezt a további birtokkoncentráció növelhetné. Erre nagy szükség lenne, mert Somlón a jelenlegi arányok elmaradnak az országos értékektől (Harsányi, 2007), a nemzetköziről nem is beszélve (Alonso – Northcote, 2008). Márpedig helyben gyakorlatilag semmiféle munkalehetőség nincsen, aki nem a szőlőhegyen dolgozik, annak be kell járnia a legközelebbi városokba.

8.4.3 A kérdőívre válaszoló borászatok jövőképe és gazdasági sikerességük meghatározása

Az interjúk egyik legizgalmasabb része a pincészet jövőképének felmérése. E nélkül ugyanis elég nehéz virágzó és fejlődő pincészetet építeni (Alonso – Northcote 2010). A Nagy-Somlói borvidéken megkérdezettek esetében ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy közülük többen nem is vállalkozók, boraikat nem is értékesítik. A borász vagy tulajdonos elképzelése meghatározó a termelés, az elkészített bor szempontjából.

Akárcsak a móri borászoknál, itt is a leggyakoribb válasz a „*minőség*” volt (5 válasz), azaz a prémium borok előállítása lebeg a legtöbb borász szeme előtt. Tekinthetjük ezt a hosszú távú tervezés kulcsmomentumának is, hiszen az ilyen borok évjáratról évjáratra való előállítása nem megy egyik pillanatról a másikra. A fogalom persze több szókapcsolatban fordult elő: „*legjobb minőség*”, „*csúcsmínőség*”, „*kiváló minőség*”. E választ adók mindegyike a nagy, illetve közepes méretű pincészetek közé tartozott, a legkisebb területtel bíró borászat is több mint egy hektárral rendelkezik. Hasonló válasz volt, mégis értelmezhető különbséggel bír az „*eladható minőség*” kifejezés. Az előzővel ellentétben ezt inkább tekinthetjük minimál tervnek, hiszen – sajnálatos módon – az átlag magyar borfogyasztó számára minden „Somlói” feliratú bor automatikusan a kiváló minőség kategóriát jelenti.

A második leggyakoribb válasz a „*visszatérő vendég*”, „*törzsvendég*” szókapcsolat volt (4 válasz). Szintén a hosszú távú tervezést érthetjük ez alatt, hiszen a pincészet évről évre várja elkötelezett vevőinek látogatását. Márpedig nekik mindig megfelelő minőséget kell nyújtani, különben elpártolnak a borászat termékeitől. Szintén többen válaszoltak Somlóhoz köthető gondolatokkal: „*somlói hagyományok*”,

„somlói érték”, „termőhely sajátosságai”, „tradicionális tevékenység”. Ezek a válaszok egyértelműen a borvidék hagyományosan jó hírnevére alapoznak, kihasználva a hegyhez fűződő legendák (pl. nászéjszakák bora) hívó szavát. Válaszolóik kivétel nélkül a közepes pincészetek közül kerültek ki, bizonyítva a helyi kisbirtokos réteg elköteleződését a hagyományok fenntartásában.

Többeknél került elő a napjainkban egyre népszerűbbé váló környezetvédelmi szemlélet („biogazdálkodás”, „fenntarthatóság” válaszokkal). Miután ilyen megjelöléssel bort eladni csak a megfelelő tanúsítvány birtokában lehet, az ezt válaszolók szintén hosszú távra terveznek.⁶³ Ugyanezt a vonalat fogalmazta meg hosszabban egy másik borász: „*semmit sem vesz el, semmit sem ad hozzá* [a borhoz]”. Két pincészet tulajdonosa utalt válaszában a külföldi piacokra való kijutásra illetve megmaradásra. Közülük az egyik a „világ élvonala” választ adta; ez az a termelő, aki MDS- felmérés adott kérdésére hetes értékű választ adott (mely piacokon aktív?), ami többségében a külföldi értékesítést jelenti. Ugyanerre a kérdésre adott ötös választ az a termelő, aki az üzleti filozófiáját és elképzelését az „*export*” kifejezéssel fejezte ki. Ők szintén a hosszú távú üzleti elképzeléssel rendelkezők közé tartoznak.

Az egyedi válaszok közé tartozott a „*saját kocsmá, saját bor*”, mely a borászatot kiegészítő egységként használta; valamint a rendkívül költői „*muzsikás bort készíteni*” megfogalmazás, melyet olvasva az embernek szinte azonnal kedve támad némi cigányzene mellett megkóstolni a hegy nedűjét. Végül itt is meg kell említeni a 'somló4' kódjelű válaszadót, aki egyáltalán nem rendelkezik jövőképpel, hiszen a kilátástalan helyzet miatt a borászat megszüntetését tervezi.

Összefoglalásképpen a kérdéskörrel elmondhatjuk, hogy a móri borászokkal ellentétben a Nagy-Somlói borvidéken azok a pincészetek vannak többségben, amelyek nem az ad hoc értékesítésben bíznak, hanem hosszabb távra tervezve próbálják vállalkozásukat működtetni. A kérdőívezésben részt vevők közül ötven nem válaszoltak erre a kérdésre. Közülük hárman azok, akik „családi szőlő” tulajdonosai, tehát nem kereskedelmi célú termelést folytatnak, ketten viszont egyéni vállalkozók – ők minden bizonnyal egyáltalán nem is gondolkoznak a jövőn.

A Móri borvidékhez hasonlóan itt is elkészítettem a Lehota és Corkindale – Welsh kutatásokon alapuló klasztereket. A csoportosítás alapjául ugyanazok a változók szolgáltak, mint a Móri borvidék esetében. Elmondható, hogy a Mórral ellentétben itt a kevésbé sikeres kategóriákat (költségkoncentráció illetve középutas) sokkal nehezebb volt elkülöníteni egymástól.

(1) A legtöbb borászat Somlón a *középutas-kevésbé sikeres* csoportba került (7 pincészet; 26%).

Jellemző rájuk a nagyon kis számban való palackozás, a pincében, esetleg kis mennyiségben

⁶³ Csak maga az engedélyezési eljárás három évig tartó folyamat, mely alatt a pincészetet többször ellenőrzik, hogy betartja-e a vállalt szabályokat. Más kérdés, hogy több neves borász szerint nem lehetséges a szőlészetben és a borászatban minőségvesztés nélkül biogazdálkodást folytatni, mindenképp kell vegyszereket használni.

vendéglátóhelyen értékesített folyóbor. A megkérdezett jövőképük ezeknek a borászatoknak a hagyomány, a tradíció továbbvitele, ezeknek ötvözete a modern technológiákkal.

- (2) Hat válaszadót csoportosítottam a *költségkoncentráló-kevésbé sikeres* klaszterba. Az előző csoporttól elválasztja őket a magasabb számú palackos bor előállítás (3000-6000 palack), melyeket egyrészt „cellar door”, másrészt vendéglátóhelyeken értékesítik. Ide tartozik az a termelő, aki saját kocsmájában adja el borát. Csoportjukban a visszajáró vendégkör megtalálása és kiszolgálása a legfontosabb üzleti cél, ennek rendelik alá tevékenységüket. Csupán félig tartozik ehhez a csoporthoz a somló4 kódú borászat, amely mutatóival megfelelt az előző kritériumoknak, azonban *sikertelennek* kell tekintenünk, hiszen be kívánja fejezni a működését.
- (3) *Differenciáló-sikeres* csoportba a móri felméréshez hasonlóan itt is négy borászat került. Ők Somló legnagyobb termelői, több tízezer palack borral évente, azonban emellett folyóbort is értékesítenek (egyikük esetében ez minimális tétel). Értékesítésük a teljes palettát felöleli, a helyben eladott boroktól kezdve a vendéglátó szektoron át a kiskereskedelmi láncokig és borszaküzletekig. Ebből adódik differenciáltságuk is, hiszen más árkategóriájú borokat kell ezekre a helyekre eljuttatni. Üzleti elképzelésük a minőségre, annak megtartására és az exportra irányul.
- (4) Három borászatot soroltam be a *szakosodott-sikeres* kategóriába. A közös többszörös e pincészeteknél a közepes mennyiségű palackozott tétel, amelyek viszont magas minőséget képviselnek. Értékesítésük a vendéglátóhelyeken, szuper- és hipermarketekben történik. Folyóbort vagy nem, vagy nagyon keveset adnak el. Szakosodásuk természetesen különböző: közöttük található az a pincészet, amely már a felmérés idején is szinte csak exportált; egy jól működő, saját vendéglátóhely. Csakúgy, mint Mórón, itt is található egy *szakosodott*, ámde *kevésbé sikeres* pincészet, mely biogazdálkodást folytat, azonban borait nem palackozza, csupán folyóborként értékesíti őket, azt is csak saját pincéjében.
- (5) Öt borászatot soroltam a *részt nem vesz-sikertelen* klaszterbe. Esetükben a sikertelenség nem következik piaci tevékenységükből, ugyanis ők azok, akik pusztán családi alapon művelik a szőlőt, és nem folytatnak értékesítő tevékenységet.

A 28. ábrával összevetve kiderül, hogy nagyon nehéz korrelációt felfedezni a klaszterek és az MDS elemzés között. A legnagyobb egyezés Nagy-Somló esetében is a *részt nem vesz-sikertelen* borászatoknál jelentkezik. Közülük négy (somló11, somló12, somló20 és somló24) lazán korrelál a kérdőívre adott válaszok alapján is. A többi klaszternél viszont csak egészen gyenge, vagy egyáltalán nem kimutatható kapcsolatot fedezhetünk fel. A *differenciáló-sikeres* csoportnál négy borászatból három (somló21, somló22, somló23) nagyon laza közelségben van egymással a koordináta-rendszerben, de a többi klaszternél még ez sem mutatható ki. Mórral ellentétben tehát Nagy-Somlón az MDS elemzés – ahogy azt fentebb is kiemelttem – nem hoz olyan egyértelmű, jól elkülöníthető és kimutatható különbségeket, eredményt.

8.4.4 Értékesítési folyamatok, lehetőségek és pinceadatok

A vállalkozások bevételhez természetesen a megtermelt és előállított szőlő és bor értékesítéséből jutnak. A szüret két nagytermelő kivételével kézzel történik, ennek oka a domborzatban rejlik; a meredek, nehezen járható hegyoldalon a szüretelő-kombájnak nem tudnak mozogni. A két kivétel esetében a hegy szoknyáján lévő ültetvényeken folyik géppel a szüret, míg a magasban fekvő szőlőkben a többiekhez hasonlóan természetesen kézzel. A megtermelt szőlő átlagmennyisége a megkérdezettek között nagyjából 70 mázsa hektáronként, ami megfelel a somlói termékleírás követelményeinek, azaz lehetséges belőle a legmagasabb minőségű bort készíteni. Természetesen ez csak átlagérték, némelyik szőlőfajta nem is alkalmas ilyen szüretre. Nagy, kiugró értékeket nem találunk a borvidéken, senki sem törekszik a tömegtermelésre. A megtermelt szőlő értékesítése viszonylag keveseket érint, hiszen a pincészetek általában a felesleget adják el, szemben a csak kizárólag szőlőtermelésből élőkkel. A megkérdezettek között hat pincészet szokott szőlőt eladni, 40 és 1200 mázsa közti mennyiségben. A szőlőt felvásárlók többen vannak (8+1) borászat, átlagban 15 és 100 mázsa közti mennyiséggel. Egy borászat ad és vesz is szőlőt. Esetében a szőlőfajták nem megfelelő aránya miatt van erre szükség: amelyikből több terem eladja, ugyanakkor amelyikből hiánya van, azt felvásárolja. A +1 borászat még nem vásárolt fel, azonban a kapacitás és a boreladás növekedése miatt tervezi a közeljövőben.

A hektáronkénti bor átlaga a borvidéken 52-53 hektoliter. Ez szintén a dülős borszelekció határán mozog, lehetővé téve a legjobb minőségű borok palackozását. Természetesen a szőlő kereskedelménél sokkal érdekesebb kérdés a késztermék eladásának módja és típusa. Folyóbort 19 pincészet értékesít. Ennek mennyisége az 5-6 hl-től a 400 hl-ig terjed, átlagosan 124,5 hl. A megkérdezettek összesen majdnem 1000hl folyóbort adnak el. Ugyan a kérdés egyértelműen hektoliterre vonatkozott, néhány válaszadó százalékban adta meg az eladás mennyiségét. Náluk a megtermelt bor 5-10% és 70%-a közötti a folyóbor értékesítése.

A kannás bor értékesítésének fő helyszíne a pince. A „cellar door” eladások 17 borászatnál adnak bevételt. Ez kettővel kevesebb, mint az összes folyóbor értékesítő száma. Egy válaszadó csak vendéglátóhelynek ad el folyóbort, saját pincében nem; egy másik megkérdezett pedig nem kívánta elárulni, hol értékesíti borát. A válaszok alapján a legnagyobb pincészetektől eltekintve, a többség itt, a pincében adja el a legtöbb bort. Vendéglátóipari egységeknek 10 borászat értékesít folyóbort, többségük ismeretségi alapon, illetve saját kocsmában, étteremben. Az egyéb kategóriába egy borászat jelezte részvételét, ők különböző vásárokon értékesítik így boraikat. A fentiekkel ellentétben három borászat egyáltalán nem ad el folyóbort, ők csak palackosan bocsátják piacra termékeiket.

Palackos bort 17 termelő dob piacra. Rajtuk kívül egy termelő csak rendelésre palackozza borait, míg ketten a későbbiekre tervezik boraik üvegbe töltését. Az értékesítés természetesen sokkal sokrétűbb, mint a folyóborok esetében. A megkérdezett termelők összesen 259.450 palack bort állítanak elő átlagosan egy

évben. Mivel a felmérésbe gyakorlatilag az összes piacon lévő pincészetet bevontuk, ezt akár a teljes borvidéki mennyiségnek is tekinthetjük, ami rendkívül kevés, megnehezíti a piacra való bekerülést, a megfelelő árérés elérését. Ráadásul e mennyiségnek majdnem felét (46%-át) egyetlen pincészet adja (120.000 palack bor évente)! Rajta kívül összesen négy borászat képes évente 10.000 palacknál többet a piacra dobni. Közülük is kiemelkedik a második legnagyobb termelő a maga 70.000 üveges termelésével. A két legnagyobb borászat adja tehát a termelés 73%-át, ami elképesztő koncentrátságot mutat, és a borvidék szempontjából egyáltalán nem előnyös.

A palackozott borokat természetesen a legtöbben pincéjükben értékesítik („cellar door”), a megkérdezettek közül 14-en. Van azonban három olyan termelő, akik saját pincéjüknél csak folyóbort árusítanak, palackozottat nem. Ők kiskereskedelmi és vendéglátóipari egységeknek adják el ezeket a tételeket. A kiskereskedelmi forgalom 9 pincészetet érint, ők leginkább a környékbeli üzleteknek értékesítik boraikat (ezek javarészt a COOP üzletlánc boltjai). Három termelőnek van szerződése szuper- illetve hipermarkettel, ők a legnagyobb területen gazdálkodó pincészetek. Vendéglátóhelyeknek kilencen szállítanak el bort, szintén elsősorban környékbeli kocsmáknak, kisebb részben éttermeknek. Ez néhány borászatnál a saját éttermet jelenti. Az egyéb kategóriát ketten választották, náluk az export és egy ital nagykereskedés érkezett válaszként. Elmondhatjuk tehát, hogy a borvidék borait elsősorban a szűkebb környéken értékesítik. Erre a legfőbb magyarázat az előállított bormennyiségben rejlik. Egy hipermarket vagy szupermarket olyan mennyiségű bort vásárol fel, amelyet a somlói termelők képtelenek előállítani.

Az értékesítés kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a kérdőívezésbe bevont borászok közül négyen egyáltalán nem értékesítik boraikat. Ők a családi pincészetek, akik saját maguk fogyasztják el boraikat, vagy ajándékozásra használják fel.

A borok értékesítésének másik módja a borkóstolók tartása. Somlón a családi birtokosok kivételével mindenkire be lehet térni borkóstolóra, illetve egy pince tulajdonosa nyilatkozta azt, hogy csak barátoknak tart kóstolást (21. táblázat). 16 borászat tart bejelentkezésre szervezett borkóstolókat, míg heten a spontán betérő vendégeknek csak. A csoportok létszáma teljesen változó, a 2-3 főtől egészen az 50 fős kóstoltatásig terjed. Nem is ez a legfontosabb mutató ebben a kérdéskörben, hanem a csoportok fogadásának gyakorisága. Alapnak vegyük a heti egy csoportos kóstoltatást, ezt hét pincészet válaszolta. Ennél többször, heti két kóstoltatás csak két borászatnál fordul elő, míg a hetente több (nehéz elképzelni, hogy ez kettőnél több legyen) kifejezést egy pincészet válaszolta. A havonta 1-2 kóstoltatást hárman mondták, de ha átszámoljuk, akkor az évente 10-15 csoport is ebbe a kategóriába tartozik. Havonta 2-3 kóstoltatás egy pincészetnél van, míg a havonta 2 (és az ezzel egyenlő kéthetente válasz) két borászat esetében fordul elő. Többen (6 válaszadó) az *alkalmanként* kifejezést használta, amely az én olvasatomban a havi/kéthavi kóstolót takarja.

21. táblázat: *Kóstoltatások gyakorisága és a vendégkör nagysága a Nagy-Somlói borvidéken*

Vállalkozás kódja	Tart borkóstolókat?	Fogadott csoport létszáma	Csoportfogadás gyakorisága
somló1	igen	25	hetente 2
somló2	igen	5-6	alkalmanként
somló3	igen	10-50	alkalmanként
somló4	igen	10-50	havonta 1-2
somló5	igen	6	hetente 1
somló6	igen	?	alkalmanként
somló7	igen	10-20	hetente 1
somló8	igen	változó	havonta 2-3
somló9	igen	2-3	évente 10-15
somló10	igen	10	hetente 1
somló11	nem	---	---
somló12	nem	---	---
somló13	igen	20	havonta 1-2
somló14	igen	15-20	hetente több
somló15	igen	max 40	hetente 1
somló16	igen	5-10	alkalmanként
somló17	igen	10-50	hetente 1
somló18	igen	változó	alkalmanként
somló19	igen	15	kéthetente
somló20	nem	---	---
somló21	igen	több 10	hetente 2
somló22	igen	10-50	kéthetente
somló23	igen	10	hetente 1
somló24	igen	?	alkalmanként (csak barátoknak)
somló25	igen	50	havonta 1
somló26	igen	10-15	hetente 1
somló27	igen	?	alkalmanként

Forrás: saját kutatás, 2014.

Mórral ellentétben a Somlón megkérdezettek között nem tudunk olyan sorrendet felállítani, hogy a nagyobb pincészetek tartanak több kóstolót. Ennek oka a borvidék elszigeteltségében rejlik. A válaszok mellé nagyon sokan jelezték, hogy a kóstolók nagyon erősen szezonálisak, kora nyártól őszig tartanak. A téli időszakban a hegyen még a közlekedés is nehéz, ezért ilyenkor alig érkezik látogató. A másik probléma mely a kóstolóknál is jelentkezik, a szálláshelyek szinte teljes hiánya: a kóstolásra érkező csoportok jönnek és mennek, huzamosabb időt nem töltenek sem magán a hegyen, sem pedig a környéken. Ebben a tekintetben Nagy-Somló még hátrányosabb helyzetben van, mint a Móri borvidék. A megkérdezett

borászok közül összesen nyolcan rendelkeznek valamiféle szálláshellyel, és csupán ketten terveztek beruházni a témában.⁶⁴

A kutatásban résztvevők között mindenki rendelkezik saját pincével. Ez azonban Mórral ellentétben inkább épített tárolóhelység, hiszen a bazaltba rendkívül nehéz mély, és elegendő térrel rendelkező pincét fúrni.⁶⁵ A történelmi időkben a borokat általában nem is a szőlőhegyen tárolták, hanem levitték őket a tulajdonosok településen lévő pincéjébe (Ambrus 2016). Nem véletlen, hogy a borvidék zászlóshajóinak számító nagy pincészetek is a hegy szoknyáján építették meg új üzemeiket és látogató központjaikat.

A „pincék” összterülete 14.244m², átlagosan 570 m². Ez az érték azonban a legnagyobb kapacitással rendelkező pincészetek miatt alakult így. A legnagyobb tárolótérrel rendelkező Kreinbacher Pincészet önmaga 9000 m²-es pinceterülettel rendelkezik, azaz a teljes terület több mint 60%-val. Rajta kívül még három borászat bír legalább ezer négyzetméteres pincével (1000-1000-1200 m²), ha őket is kivesszük a felsorolásból, akkor az átlagterület máris csak 97,3 m²-re esik vissza, ami jóval realisabb átlagérték.

A borászatok tárolókapacitása is igen eltérő. A nagytermelők között volt, aki meg sem tudta hirtelen mondani a pontos mennyiséget, így nem is válaszolt a kérdésre. A legnagyobb érték így is 10.000 hl, míg a legkisebb 7,5 hl. A kérdésre választ adók átlagos kapacitása 703 hl, de az ezer feletti értékeket ismét kivéve a számításból, az átlagos tárolótér csupán 149 hl.

Sajnos a részletes tárolótípusokat firtató kérdésekre többen nem válaszoltak, vagy nem tudtak pontosan válaszolni. Külön sajnálatos, hogy köztük volt az egyik legnagyobb, igen modern pincészetrel rendelkező termelő is, akinek válasza megvilágíthatta volna napjaink borászati beruházásainak ilyen irányú hátterét.

Érdemes ezért jobban megvizsgálni a borvidék egy másik nagy cégének tárolóedényeit. Megfelelve azon előírásnak, hogy a dűlőszelektált somlói borokat fahordós érlelésnek kell alávetni, rendelkeznek 75 db 500 literes fahordóval (375 hl). Ezek tehát nem a kisméretű barrique hordók, hanem azoknál kétszer nagyobbak. A cég hordóinak kora magasabb, 15 db 3-5 éves hordóval, és 60 db 5-10 éves hordóval rendelkeznek. Ezek már használati idejük végén járnak, sokkal kevésbé tudják átadni a dongákban rejlő anyagokat a bornak. A hordók mellett a borászat 9000 hl rozsdamentes, saválló acéltartállyal is bír.

A megkérdezettek közül egy kivételével mindegyik borászatnak van fahordója, ezeknek mennyisége rendkívül változó: 10 hl és 300 hl között mozognak. Sajnos a hordók kora nem túl előnyös, hiszen inkább idősebbek vannak használatban. Új hordóval csupán egy borászat rendelkezett (ide számíthatjuk – feltételezhetjük – azonban a konkrét választ nem adó nagytermelőt, akinek cége viszonylag nagy

⁶⁴ A kérdőív felvétele óta kicsit javult a helyzet, a pincészetek közül már többen rendelkeznek felújított szálláshellyel. A kapacitás azonban még mindig nem megfelelő.

⁶⁵ Az egyetlen olyan présház, melynek tényleg fűrt pincéje van, a Somló északi oldalán található, a Váralja-dűlőben.

gyakorisággal cseréli elhasznált hordóit), de neki is csak egy darab ilyenje volt. 1-2 éves hordóval öt borászat rendelkezett, 3-5 évessel hét borászat. A legtöbben viszont csak idős, 10 évnél öregebb hordóban tartották boraikat (20 termelő). Ez néhány esetben egészen nagy kapacitásmennyiséget jelentett (300-500 hl).

29. ábra: 225 és 500 literes fahordók a Kreinbacher Pincészetben

Forrás: www.kreinbacher.hu

Acéltartállyal is rendelkezik a többség, csupán négy választadónak nincs ilyen tárolója. Közülük volt aki bevallotta nem is tervez venni ilyet, véleménye szerint a somlói borok csak fahordós érleléssel érik el azt a minőséget, amelyet kívánatosnak tart. Az acéltartályok űrmértéke általában a 15-30 hl környékén mozog, néhány borászatban haladja csak meg a 100 hl-t (110-110-1000-1300 hl).

Tizenegy borászat rendelkezik műanyag tárolóedénnyel, ezek űrtartalma a 15-20 hl között van rendszerint. Csupán két pincészetnek van több száz hektoliteres műanyag tartálya (340 és 350 hl), közülük az egyik a fahordóval nem rendelkező termelő. Az egyéb tárolóedények közül néhányan rendelkeznek üveggalonnal, ez azonban csak kiegészítő szerepet kap. Egyetlen választadó birtokán található betonkád, de ezt kivonták a használatból, és nem is tervezik a bort ebben tartani.

A borászatok közül a többség nem rendelkezett saját palackozóval (15 fő), míg 12 választadónak volt palackozó gépsora, vagy kézi palackozója. Közülük csak négyen választották azt, hogy bérpalackozást is vállalnak, segítve ezzel a többi termelőt (logikusan nem találjuk köztük a kézi palackozóval rendelkezőket). A gépsort nem tulajdonlók mindegyike a borvidéken palackoztatja boraikat, csupán egyikük viszi a borvidék határán túlra borai egy részét. A berendezés árát mutatja, hogy csupán ketten terveznek beruházni rá, a többiek nem rendelkeznek erre fordítható összeggel. Ahogy fentebb már említettem, van olyan termelő, aki nem is tölti palackba boraikat.

A bérpalackozás mutatja, hogy a borászatok képesek az együttműködésre. A mélyinterjúk során az egyik visszatérő téma volt ez, hiszen a kistermelők számára nagy könnyebbség lenne egy borászati klaszter kialakítása. Véleményem már többször is leírtam, hogy ennek nagy jövőjét sajnos nem látom, a rossz emlékü szövetségek máig rányomják a bélyeget bármilyen ehhez hasonló törekvésre. Ezt bizonyítja a kérdőív erre irányuló kérdése, melyben a borvidéki együttműködésre kérdeztem rá. A válasz reális – és kiábrándító. Tizenheten válaszolták azt, hogy semmiféle együttműködés nincs köztük és más pincészetek között, és csupán egy jelezte, hogy ő tervezi ennek a lépésnek a megtételét. Pedig a folyamatra szükség lenne, ahogy ezt más kutatások is bizonyítják (Kispál, 2011).

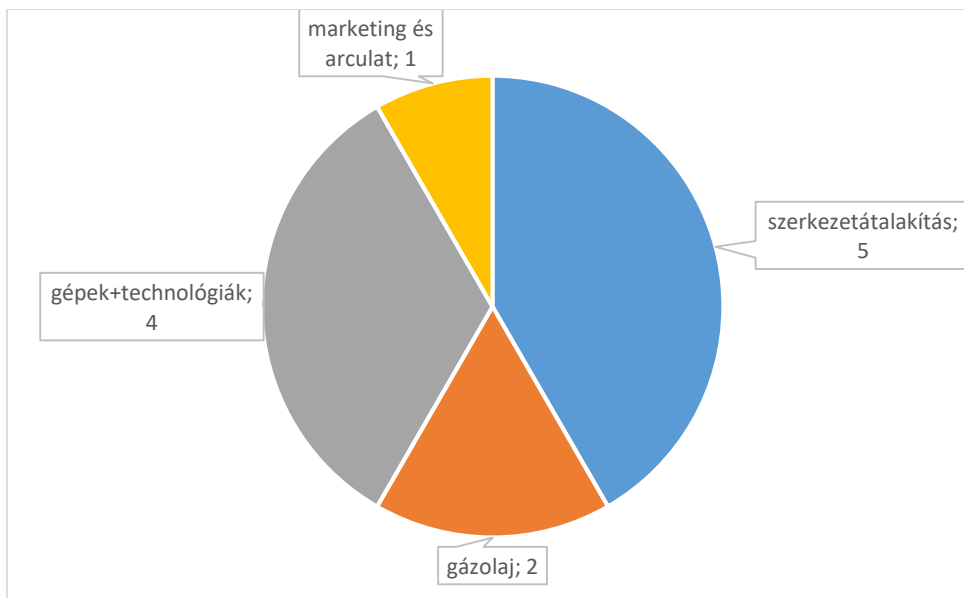
Akik részt vesznek bármiféle kooperációban, azok közül ketten is hangsúlyozták, hogy csak és kizárólag baráti kapcsolat alapján történik ez meg. Természetesen a leggyakoribb együttműködés a palackozás, emellett a tárolás és a közös értékesítés kapott említést. Ennek példája a Somlói Borok Boltja, mely a hegy egyik frekventált, jól megközelíthető pontján árusítja szinte az összes somlói termelő borait, lehetőséget adva azok borának a megvásárlására is, kiknek pincéjük nehezen megközelíthető, vagy épp távol lévő helyen található. Az együttműködés tehát kizárólagosan horizontális (Nábrádi, 2018), teljes mértékig hiányoznak vertikális, ágazaton átívelő kapcsolatok. Hasonló eredményre jutott *Kabai* is a Balaton-környéki borvidékeken (Kabai, 2010). Ahogy ott, úgy a Nagy-Somlói borvidéken is jelen vannak a borutas, illetve TDM-jellegű szerveződések, de ezek sikeressége megkérdőjelezhető.

8.4.5 Pályázati lehetőségek és eredmények

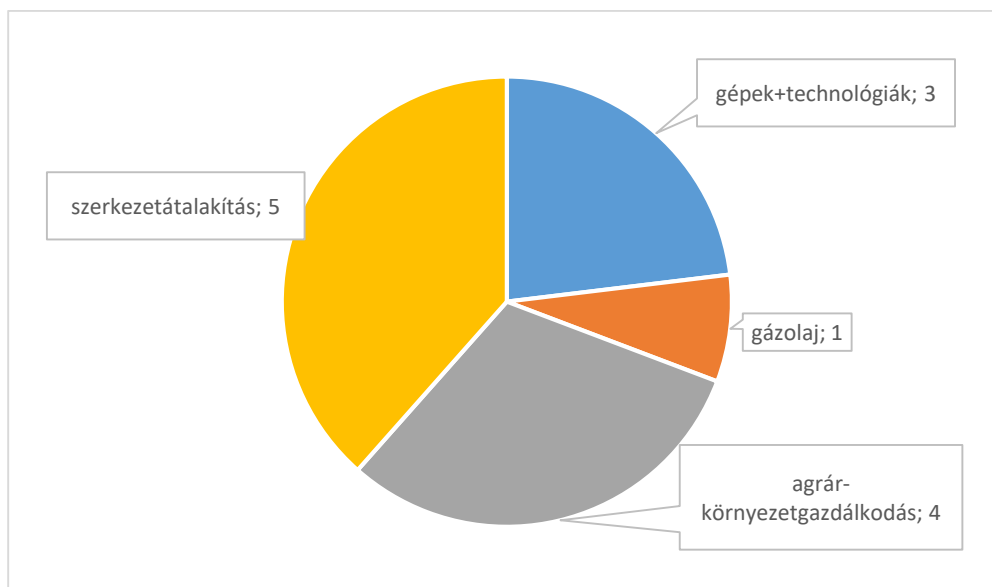
A Móri borvidékhez hasonlóin Nagy-Somlón is rákérdeztem a különböző pályázatokra, azok eredményeire. A válaszadók közül kilencen próbáltak meg pályázatokon forrásokhoz jutni (30. ábra). Ez a borászatok 1/3-a; a Móri borvidéken ez az arány magasabb volt. Eredményesen kettővel kevesebben pályáztak, tehát a válaszadók 26%-a. Az arányokból következik, hogy sokkal több pályázó is nyerhetett volna. Ráadásul, csakúgy mint a Móron és környékén, csupán két borászati tervezés beszállni a pályázatokba. Ez annak fényében is érdekes, hogy a borászattal foglalkozók nagyobb összeghez csak ilyen forrásokból juthatnak. Ráadásul más felmérések alapján a gazdák szinte csak ebben bíznak (Győriné Kiss – Poór, 2014.).

30. ábra: A Nagy-Somlói borvidéken elnyert Európai Unió pályázatok

A) A válaszadók által elnyert pályázatok

B) Nyertes pályázatok a Magyar Államkincstár adatsora alapján

Forrás: saját kutatás 2014, és Magyar Államkincstár 2017

A legtöbb az európai uniós alapokhoz pályáztak és szerkezetátalakítási támogatást igényeltek és egy kivétellel el is nyerték azt. A második legtöbb (4 db) pályázat borászati gép és technológiai támogatásra érkezett, ezeknek mindegyike sikeres volt. Gázolajra és marketingre kettő illetve egy nyertes pályázat érkezett (27. ábra). A Magyar Vidékfejlesztési Hivatal pénzügyi szerepkörét átvevő Magyar Államkincstár interneten elérhető adatbázisa szerint kicsit más a helyzet. A szőlőültetvények szerkezet-átalakításának és átállításának támogatására ezen adatok alapján öt nyertes pályázat érkezett, borászati gép- és technológiai támogatást azonban csak hárman kaptak. A felhasznált gázolajra egy sikeres pályázatot adtak be, ellenben

nem érkezett pályázat marketing célra, helyette az agrár-környezetgazdálkodás címen kapott támogatást négy fő. Ez utóbbinál azonban nem derül ki, hogy a pályázó szántóföldi termelésre, vagy gyümölcsös ültetvényre adott be kérelmet, így ezt csak idézőjelesen tekinthetjük borászati típusú pályázatnak.

8.5 A felmérés tanulságai a Nagy-Somlói borvidéken

A fentiek elég tragikus képet mutatnak Somló – és az ország szőlő-bor ágazatáról. A rendkívül elaprózódott birtokrendszer miatt nehéz összefogni a szőlővel rendelkezőket, pedig a tovább lépést a birtokok koncentrációja, vagy az együtt munkálkodás hozná el. Sajnos a történelmet meg nem törtéنتé tenni nem lehet, így az elhibázott döntések hatásai is még évtizedeken keresztül velünk fognak élni. A túlélés felelőssége azoké a nagy és középbirtokoké, amelyek az elmúlt évtizedben ismét felhívták a figyelmet a nemzetközi szinten is egyedülálló Somlóra. Nekik kellene sokkal határozottabban kihasználni a somlói brandet. Ehhez az alapok meg vannak, gondoljunk csak a hegyközség saját, marketing célú kft-jére, vagy a rendkívüli népszerűségnek örvendő fesztiválokra. Ugyanakkor sokkal inkább koncentrálni kellene azokra a történelmi értékekre, amelyek Somlót kiemelték a többi borvidék közül. Mindenféleképpen meg kell szüntetni a borvidékről kikerülő alacsony minőségű tömegtermelt borok készítését, és csakis a terroirt tökéletesen bemutató minőségi borokat szabad piacra engedni. Erre már csak azért is szükség lenne, mert az egyre csökkenő területű borvidék mennyiségileg máris képtelen versenyezni a többi hazai borvidékkel – a nemzetközi vetélytársakról nem is beszélve (hasonló gondolatok Easingwood et al. 2011.). Ugyanakkor a borvidék borainak ásványossága olyan ritkaság, melyet kár lenne elpazarolni.

A környék országgyűlési képviselőinek, polgármestereinek több olyan lobbifolyamatot kellene elindítania, amelyek a fejlődést szolgálnák. Még akkor is, ha a térség nem tartozik az elsődlegesen fejlesztett területek közé, és a környék települései a kis kategóriába sorolhatók. Nem halasztható a borvidék megközelíthetőségének javítása. Ehhez a 8. számú főút kétszer két sávossá való építése elengedhetetlen. Ugyanakkor ez még messze van a megvalósulástól, a szakasz bővítése 2022-ig nem szerepel a fejlesztési tervekben. Magán a Somlón való közlekedés fejlesztése is megoldásra vár, illetve magának a hegy úthálózatának fejlesztése. Itt lenne szükség a kormányzati kapcsolatra, hiszen környezetvédelmi szempontok miatt csak betonból lehet a helyi utakat kiépíteni, erre viszont jelenleg nincsen pályázati lehetőség. Az egyéb infrastruktúra kiépítettsége is problematikus. Az alacsonyabban fekvő részekről eltekintve nincs vezetékes víz a hegyen. Ennek megoldása a helyi polgármesterek szerint is kulcsfontosságú, azzal kiegészítve, hogy a víz felvitele után a szennyvizet is le kell hozni, ami többszörözi a költségeket. Hasonlóképp nehézkes a közvilágítás kiépítése, mert ennek a költsége is meghaladja a Somló környéki települések anyagi lehetőségeit.

Szükség lenne kiegészítő programokra, hogy ne csak a bor legyen jelen, mint idegenforgalmi tényező. Sajnálatos módon azonban a települések jellegéből adódóan erre igen kevés lehetőség van. A hegy környéki falvak nem rendelkeznek idegenforgalmi látnivalóval, még a legnagyobb település – Devecser – sem bővelkedik ezekben. Hiába találtak Somlóvásárhely környékén 60-80⁰C-os hévizet, olyan mélyen van (2000m<), hogy felszínre hozatala szintén nem rentábilis.

Marad tehát annak a lehetősége, hogy a borvidékre, a borra építve mozgósítsák ki a környéket a jelenlegi szituációból. Ehhez próbálják a modern technológiát felhasználni – másképp fogalmazva: kihasználni a társadalom okostelefon-függőségét. Kialakításra került egy „okostúra” útvonal, melyen GPS segítségével navigálhat végig a látogató, pontról-pontra végig vezetve a pincészeteken, érdekes látnivalókon. Ennek sikeres működéséhez azonban meg kell szabadulni a térség szálláshely hiányától, újabb és újabb fogadóknak, hoteleknek kellene nyílnia. Ezek hiányában a borvidék képtelen lesz a kitörésre, és megmarad annak, ami napjainkban: egy kiváló és egyedi adottságokkal rendelkező borvidék, mely elszigeteltsége és kicsinysege miatt adottságait képtelen kihasználni, és a lassú elmúlás útjára sodródik.

9 Összefoglalás

Doktori értekezésemben egy elméleti és egy gyakorlati síkon haladtam a Bevezetésben feltett kérdések megválaszolása felé. Az elméleti megközelítéshez bemutattam a borászati földrajz hazai és elsősorban külföldi szakirodalmait, cikkeit, tanulmányait. Fontos hangsúlyozni, hogy a diszciplína idehaza szinte ismeretlen, csupán egyes részterületein történtek kutatások. Összefoglaló művek hiányoznak a magyarországi tudományos és ismeretterjesztő palettáról. Így az értekezés elején feltett kérdésekre is elsősorban külföldi szerzők, valamint saját kutatásaim alapján válaszoltam.

1. Mik a terroir földrajzi megközelítései? Lehetséges-e a terroirt nemzetközi nézőpontból vizsgálni Magyarországon kisméretű borvidékein? Létezik-e sajátosan értelmezhető „magyar” terroir?

A kérdés kapcsán rendkívül fontosnak érzem, hogy a *terroir*, mint borászati földrajzi szakkifejezés szakmailag is teret nyerjen a hazai szakirodalomban. Eddigi használata véleményem szerint homályos és definiálatlan. Még a szőlész-borász szakma sem rendelkezik kiforrott meghatározással, nem hogy a nagyközönség. Hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi tudományos életben is vita folyik a fogalomról, melyeket a támogató európai és távolságtartó – vagy éppen ellenző – újkorabeli véleményekre fűzhetünk fel. Ugyanakkor az Európai Unió eredetvédelmi rendszerének alapja a termőhely szerinti megkülönböztetés, mely a terroiron alapul, azaz szükségszerű a fogalom konkretizálása. A kifejezés a nemzetközi szakirodalomban is elsősorban természetföldrajzi megközelítésű, azonban az utóbbi években egyre inkább megjelenik a társadalom irányából történő megközelítés. Ez jelenleg főképp a borászati-technológiai oldalt jelenti, hangsúlyozva a borász szerepét és az általa választott borkészítési módokat. Főleg francia

kutatások azonban már jobban koncentrálnak a szociológiai, történelmi folyamatokra, a terroir komplexitására.

Magyarországon a terroir meghatározása, és a róla folyó viták meglehetősen kezdetleges állapotban vannak. Maga a definíció sem kiforrott – tulajdonképpen nincs is elfogadott, széles körben elterjedt meghatározása, – és annak használata sem. Talán Tokaji borvidék kivételével a terroir idehaza a dülőnek megfelelő, melynek történelmi-gazdasági okai vannak (pl. birtokszerkezet, szocialista nagyüzemi gazdálkodás). Borvidégeinken a kiemelkedő minőséget adó dülők pusztán hagyomány útján nőnek a többi fölé, hivatalosan nem kapnak más státust. *Nemzetközi értelemben vett terroirról tehát nem beszélhetünk idehaza.* Véleményem szerint ezen változtatni kellene. Más a helyzet kisméretű borvidégeinken. Ugyan nemzetközi összehasonlításban nem is „annyira” kicsik, mégis területi folyamataik a további csökkenést vetítik előre. Közülük a Nagy-Somlói borvidék esetében szinte ez egész borvidéket tekinthetjük „egy” terroirnak. Ez azonban rövidtávú gondolkodásmód, mely pusztán arra szolgál, hogy a megtermelt borokat egységesen „somlóiaként” lehessen eladni. A jellegzetes közetanyag azonban jellegzetes borokat nevel, melyek az eredetvédelmi rendszer határozottabb kihasználásával nemzetközi értelemben vett terroir-borokat adhat. Ezt a megkérdozett borászok is érzik, hiszen a jövőkép feltérképezésekor mindkét borvidéken fontos elem volt a helyi értékek megőrzése és megmutatása.

A hazai földrajztudománynak fontos feladata, hogy a különböző rész- és rokontudományok kutatásait egységesítse és kidolgozza a terroir magyar viszonyokra értelmezett definícióját. Ebben mindenféleképpen fel kell használni a vidék és a táj definícióit, és azok alapján továbblépni. Saját definícióm szerint *a terroir egy adott terület, mely az agrártáj meghatározott, szőlőművelésre használt területét fedi le, ahol a természeti környezet és a történelmi-kulturális tradíciók egyedi borászati terméket hoznak létre.*

Disszertációm második részében a témaválasztás kapcsán feltett kérdésekre válaszoltam empirikus kutatásom elemzésével és bemutatásával. A két helyen, a Móri és Nagy-Somlói borvidéken felvett háromféle kérdőív és tucatnyi mélyinterjú birtokában vázoltam fel a borvidékek helyzetét, az ott gazdálkodók véleményét.

2. *Képesek-e a kis- és közepes borászati vállalkozások válaszokat adni a rohamosan átalakuló borágazat kérdéseire kisméretű borvidégeinken (Mór és Nagy-Somló)?*

A többdimenziós skálázással végrehajtott elemzés alapján kijelenthetjük, hogy a borvidéken dolgozók kilátásaikat alapvetően reálisan látják. Mint mindenki, ők is tisztában vannak Magyarország kiváló adottságaival a szőlőtermesztés, és ezáltal a borkészítés terén, köszönhetően a rendkívül változatos domborzatnak és közettípusoknak, az éghajlatnak. Ennek ellenére az ágazat előtt, és így saját maguk előtt álló kilátásokról igen negatív véleménnyel vannak. A lehetőségekhez képest meglehetősen gyengének

látják az ágazat helyzetét. Magyarázatul több okot is felfedezhetünk. A legfontosabb ezek közül a vállalkozó szellem teljes hiánya és a túlélésre való törekvés. Kis- és közepes borászataink tulajdonosai többségében inkább hobbi, hétvégi vagy nyugdíjas borászok. Sem tudásuk, sem pedig tapasztalatuk nem készíti fel őket arra, hogy sikeresen váltsanak, és a jól bevált „cellar door” értékesítés mellett más irányokba forduljanak. Erre Magyarországról csak a nagy pincészetek, vagy pedig különösen szerencsés vagy éppen felkészült kis- és közepes vállalkozások alkalmasak. Az általam készített, a megkérdezett borászatokat klaszterekbe rendező csoportosítás is erre ad bizonyítékot. A két borvidéken megkérdezett összes pincészet 75%-a (38 válaszadó) sorolható a sikertelen kategóriákba. Ha közülük kivesszük a piaci folyamatokban értékesítéssel részt nem vevő pincéket, akkor is a borászatok 55%-át tekinthetjük sikertelennek. Ez nehézségekkel teli jövőt fest a két borvidék elé, és így a feltett kérdésre is inkább a *nem* lesz a válasz. A sikeres pincészetek két csoportba oszthatóak: relatív nagy területen gazdálkodó, tőkeerős vállalkozásokra és a közepes méretű, választott piaci szegmensében kiváló minőséget előállító borászatokra. Ők azok, akik lendületet adnak a két borvidéknek, hazai megjelenésükkel, marketingjükkel, valamint a nemzetközi szinten elért dokumentálható eredményeikkel fenntartják az érdeklődést a borvidékek iránt, valamint képesek ellátni az oda érkező vendégeket.

A sikeres és fejlődő pincészetek jelenléte ellenére a két borvidék jövője nem tekinthető rózsásnak, az ilyen – és ezáltal országos szinten ismert(ebb) – pincészetek alacsony száma miatt a két terület vonzereje alacsony marad. A helyi próbálkozások dicséretesek, ámde hosszú távon szükséges egy sokkal markánsabb, több pincészetből álló sikeres, és vállalkozó szellemű csoportra. Nélkülük mind a Móri, mind a Nagy-Somlói borvidék a lassú vegetálásra ítéltetett. Mégis, ebből a szempontból a Móri borvidék némiképp kedvezőbb helyzetben van, hiszen Székesfehérvár és a főváros közelsége biztosítja a lehetőséget a borok könnyebb értékesítésére. Nagy-Somló elzártsága azonban ezt nem teszi lehetővé, így a borvidék jövője ezen elzártság feltörésétől függ.

3. Hogyan reagálnak a hazai borászatok a nemzetközi borgazdaságban lejátszódó változásokra kisméretű borvidégeinken (Mór és Nagy-Somló)?

A globális borpiac változásai zártsága ellenére érintik a hazai ágazatot is. A nemzetközi trendek (pl. a könnyű, gyümölcsös, reduktív borok), a modern technológiák megjelentek/megjelennek Magyarországon is, melyek ha lassan is, de átalakítják a szőlő- és borgazdaságot. Azonban ezek alkalmazása jelentős költségeket jelent, melyeket szinte csak pályázati úton, különféle európai uniós keretből lehet finanszírozni Magyarországon. Nem véletlen, hogy tanulmányok szerint a hazai pincészetek az államtól és a pályázatoktól várják a fejlődés lehetőségét. Az így megvásárolt technológia megfelelően a borízlés változásának, általában rozsdamentes acéltartályokban, a hozzájuk szükséges berendezésekben merül ki. Ezek akár évtizedes befektetések, melyek egyértelműen segítik a borászatok működését. Ugyanakkor sokkal nehezebb pótolni és cserélni az elhasználódott fahordókat. Pedig pont ezek azok, amik a különleges,

komplex, nagy borok készítését szolgálják – ahogy azt a somlói eredetvédelem is kötelezővé teszi, - melyek lehetővé tennék a nemzetközi piacon való megjelenést.

A nemzetközi kapcsolatok fejlődéséhez elengedhetetlen a marketing. Sajnos ezen a téren tapasztalhatjuk a legnagyobb lemaradást a külföldhöz képest. A vizsgált területeken a pincészetek legnagyobb részénél hiányoznak a reklám legalapvetőbb elemei: szinte nem is beszélhetünk marketingről. Ennek oka a megfelelő ismeret részleges vagy teljes hiánya; az exporttörekvés esetében pedig minden bizonnyal a nyelvtudás nem léte. Ezek az elemek visszaköszönnek a pincészetek mindennapi működésében, és jövőképében is. A két vizsgált borvidéken gyakorlatilag elenyésző az export aránya. Összesen két pincészetet tudunk mondani, amelyek vagy méretüknél, vagy tudásuknál fogva képesek voltak kijutni a nemzetközi piacra. Közülük egy, a nagyságánál és a beruházott összegnél fogva országosan is meghatározó borászat, mely innovatív megoldásokkal (teljesen új, modern pincészet építése, látogatóközpont valamint a pezsgőgyártás kiépítése) tört az élre Nagy-Somlón (Kreinbacher Pincészet), és ér el komoly nemzetközi sikereket. A másik egy kis családi pincészet, aminek extravagáns tulajdonosa és borásza nemzetközi hírnévre tett szert (Spiegelberg Kézműves Borpince), ezt kihasználva értékesít külföldön. A többiek vagy képtelenek külföldre kijutni, vagy – és talán ez az elkeserítőbb – nem is akarnak. Ez főleg Nagy-Somló esetében előnytelen, hiszen a borvidék karakteres, nemzetközi viszonyban is rendkívüli borai részei lehetnének annak a szeletnek, melyet az ország kihasználhatna magának a globális piacon.

Magyarország nem Franciaország, ahol a nemzetközi borturizmus évtizedes hagyomány. Borainkat nekünk kell eljuttatni a vevőhöz, hogy azt megismerve később ő tegyen látogatást borvidékeinken. Enélkül az ágazat sosem fog tudni kitörni jelenlegi helyzetéből. Egyértelmű tehát, hogy az amúgy is elszigetelt hazai borágazaton belül kisméretű borvidékeink még inkább el vannak zárva a nemzetközi piactól, gyakorlatilag állva maradtak a versenyben. Így a kérdésre a válasz sajnos *nem*.

Zárásként feltehetjük a kérdést: mit hoz a jövő? Sokan, sokszor beszéltek már a különböző szövetkezeti formákról. Ezekben tényleg lenne lehetőség, amint azt nemzetközi példák mutatják (Dilger, 2009), azonban a történelmi tapasztalatok miatt hazánkban ezeknek nem látom sok esélyét. A szűkebb, vállalkozások közti együttműködésnek nagyobb az esélye, ahogy erre láthatunk is – igaz kevés – példát. Ezeknek sokféle változata van, melyek közül többet is lehetne a szőlő- és borágazatban hasznosítani (Nábrádi, 2018). Mindenféleképpen szükség lenne a pincészeteknek, borászatoknak tudatosabb üzleti tevékenységet végezni. Ehhez változnia kellene a mentalitásnak: igenis szükség van a továbbképzésre, a kommunikáció javítására, a menedzseri tudás fejlesztésére és az együttműködési képességre. Természetesen ehhez szükség lenne nem csak szavakban vállalkozóbarát törvényekre és szabályozásra (Gergely, 2008). Nemzetközi példák segíthetnek ötletekben: például közös internetes keresőprogram borásznak és borkereskedőnek egyaránt (Cholette, 2006), amely fellendíthetné a piactól elzárt vidékek

kereskedelmét. A helyi, borvidéki, regionális és országos programok nélkül ez a szükséges fejlődés nem fog megvalósulni, ehhez viszont kormányzati elhatározás kell – nem csak szavak szintjén.

10 Summary

The far-reaching changes of the Hungarian wine sector have been going on since the regime change. Yet the decades since then have not brought the relief of the sector. Having joined the European Union, the incoming financial support and the competition caused by the Union's inner market has presented new challenges to the participants of the economy. The changes must happen not only in the physical sector (mainly through technological innovations), but at the theoretical level as well. Moreover, the latter could be even more important and thus more difficult to execute than introducing new technology.

In my thesis I have covered this topic, considering two different approaches. The first approach deals with the terroir that is the EU's system for the protection of designation of origin, trying to define the concept from the different scientific approaches, and then applying these to the national scene. The second approach consists of an empirical assessment of two wine districts, where I asked the wine producers and workers about the situation of the wineries and wine districts and their future.

In my thesis, in order to understand the concept of terroir, I have used some English studies and books of international literature. Unfortunately, this topic has not undergone extended domestic research, thus the relevant Hungarian professional literature is quite incomplete. This also applies to the works on economic geography that deal with the wine sector.

The statistical analysis in the two wine districts covered in this thesis was made using the data of the Committee of the Hungarian Wine Villages (HNT), as well as the details given by the Hungarian wine villages. These statistical data and details were taken and procured from the Information System of the Hungarian Wine Villages. I also used, in smaller proportion, the data of the Hungarian Central Statistical Office.

My own survey and questionnaires provided another large data pool. In the survey at the wine districts of Mór and Nagy-Somló the wine producers completed three questionnaires. These questionnaires contained detailed questions about the opinions of the wine producers, the present situation of the sector and its national status, the operation and equipment of the wineries, and their ideas about the future. The data I gained were summarized and presented in different forms.

It is essential that the terroir, as a technical term of viticulture, should take its place in the Hungarian technical literature, thus overstepping its typical everyday definitions. Although there are disputes about this term in the world of science, a scientific discourse should begin in our country too. The present definitions are underdeveloped and their use in the sector is far from advanced. *Thus, we cannot talk about*

an international type of terroir in Hungary. However, it is absolutely necessary because of the EU's system for the protection of designation of origin. In my opinion the whole wine district system should (must) be transformed, so that the most excellent terroirs would not bypass the others by tradition alone, but should also be assisted by regulation.

We can state, based on the MDS analysis, that the people living and working in the wine districts see their situation realistically. Despite the well-known excellent environmental qualities, they consider the sector's -as well as their own- situation rather weak. There are several reasons to explain this, among them the lack of entrepreneur spirit and the fight for survival.

The global wine market, in spite of its relative restrictedness, still influences the domestic sector. The international trends (such as the light, fruity, reductive wines), the modern technology have appeared and are appearing in Hungary too, slowly transforming our grape and wine industry. Utilising these developments, however, comes with a substantial rise in costs, which our wineries can finance solely by applying for tenders, from different EU funds. Not by coincidence, studies also show that domestic wineries expect a chance of improvement from the state and the tenders.

Marketing is essential for the development of international connections. We significantly lag behind in this area compared to foreign countries. At most of the examined territories and wine cellars, even the most basic advertising elements are missing. The reason for this is the partial or total lack of adequate knowledge, and in terms of export development the lack of foreign language skills. These elements are represented in the vision of the examined wineries. Most of them produce for domestic use, and they passively await guests but do nothing proactive to find them. Hardly any wine cellars can be mentioned that have managed to cross their boundaries and enter into international trade.

11 SZAKIRODALOM

Könyvek, folyóirat cikkek, tanulmányok, konferencia előadások

- Ábel I. - Hegedűsné Baranyai N. (2017):** Szőlőtermelő gazdaságok jövedelmezőségének vizsgálata a Tesztüzemi Rendszer 2005-2014-es adatainak tükrében. *Gazdálkodás* 2017. 61/5. 410-422.
- Alonso, A. D. - Northcote, J. (2008):** Small Winegrowers' Views on their Relationship with Local Communities. *Journal of Wine Research* 19/3. 143-158.
- Alonso, A. D. - Northcote, J. (2010):** Small Winery Operators and Business Vision: A Western Australian Case. *Journal of Wine Research* 21/1. 19-34.
- Ambrus L. (2016):** A somlai (Somló - Sághegy - Kis-Somlyó). Kortárs Kiadó
- Anderson, K. – Pinilla, V. (2018):** Global Overview. *IN: Anderson, K. – Pinilla, V. ed. (2018): Wine Globalization. A New Comparative History.*
- Ashenfelter, O. – Storchmann, K. (2018):** Using Hedonic Models of Solar Radiation and Weather to Assess the Economic Effect of Climate Change: The Case of Mosel Valley Vineyards. *IN: Ashenfelter et al. ed. (2018): World Scientific Reference on Handbook of the Economics of Wine. World Scientific Handbook in Financial Economics Series Vol.6.*
- Atkinson, J. (2011):** Terroir and the Côte de Nuits. *Journal of Wine Research* 22/1. 35-41.
- Balassa I. (2000):** A tokaj-hegyaljai borfélések. *IN: Balogh I. - Csoma Zs. ed. (2000): Millenniumi Szőlős-Boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon. Agroinform*
- Ballester, J. et al. (2008):** Conceptual vs. Perceptual Wine Spaces: Does Expertise Matter? *Food Quality and Preference* 19/2. 267-276.
- Banks, G. - Overton, J. (2010):** Old World, New World, Third World? Reconceptualising the Words of Wine. *Journal of Wine Research* 21/1. 57-75.
- Bányai B. et al. (2012):** Nagy magyar boratlasz. Mountner & Pitman KFT
- Beck T. (2003):** A filoxéra pusztítása. *Rubicon* 2003/1-2. 65-69.
- Belényesy M. (1955):** Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. *Néprajzi Értesítő XXXVII. Különlenyomat*
- Benyák F. ed. (2002):** Borok és korok. Hermész Kör
- Berényi M. I. (1978):** Les disparités régionales provoquées par la crise du Phylloxéra dans le vignoble de Tokaj-Hegyalja. *IN: Huetz de Lamps ed. Géographie Historique des Vignobles, Tome II.*
- Bernát T. ed. (1972):** Magyarország gazdaságföldrajza. Tankönyvkiadó
- Bernát T. ed. (1981):** Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Könyvkiadó
- Bernát T. ed. (1986):** Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Könyvkiadó
- Bodnár L. (1986):** A szőlészet és borászat fejlődése a II. rekonstrukció után Heves megyében, különös tekintettel a 80-as évekre. *Földrajzi Közlemények* 1986/1-2. 63-76.

- Borg, I. - Groenen, P. (2005):** Modern Multidimensional Scaling: Theory and Applications. Springer-Verlag
- Boros L. (1997):** Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága a második világháború befejezésétől napjainkig. *Földrajzi Közlemények 1997/1-2.* 61-75.
- Boros L. (2005):** A természetföldrajzi tényezők szerepe a szőlő cukorfokának alakulásában Tokaj-Hegyalján. *Földrajzi Közlemények 2005/3-4.* 147-157.
- Boros L. (2008):** Parlagterületek kialakulása, típusai a Tokaj-Hegyaljai borvidéken. *Földrajzi Közlemények 2008/2.* 145-156.
- Boros L. (2011):** Tokaj-Hegyalja szőlőterületének idő- és térbeli változásai a 18-20. század folyamán. *Földrajzi Közlemények 2011/4.* 445-457.
- Botos E. P. –Moulton, K. S. (2007):** Wine Production and Distribution Sectors in Central-Eastern Europe, as the Result of Privatization, the Hungarian Case. *OIV Congress Budapest, 2007. 06. 11–18.*
- Brazsil D. - Sidlovits D. (2009):** Az eredetmegjelölés koncepcionális kérdései a Balatoni Borrégióban. *Gazdálkodás 53(4).* 376-383.
- Brazsil D. (2013):** Külső tőkeforrásból létrejött borászati befektetések hatása a magyar szőlő-bor ágazat fejlődésére. Ph.D. értekezés, Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
- Bryant, C. R. et al. (1982):** The city's countryside: land and its management in the rural-urban fringe. Longmans
- Bulla B. - Mendöl T. (1947):** A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda
- Carey, V. A. et al. (2002):** Natural terroir units: What are they? How can they help the wine farmer? *M.Sc. Agric. (Viticulture) degree at the University of Stellenbosch*
- Cassi, L. et al. (2011):** The Changing Geography of Science in Wine: Evidence from Emerging Countries. *IN: Giuliani, E. et al. Ed. (2011): Innovation and Technological Catch-up. The Changing Geography of Wine Production.* Edward Elgar
- Charters, S. (2010).** Marketing terroir: A conceptual approach. *5th International Academy of Wine Business Research Conference, 8-10 Feb. 2010 Auckland (NZ)*
- Cholette, S. (2006):** Global Match: Helping Small Wineries Gain Access to Markets Worldwide. *DEIAgra Working Paper 2006/2.2-14.*
- Cochet, H. (2012):** The systeme agraire concept in franchophone peasant studies. *Geoforum 43. (2012)* 128-136.
- Cohen, D. A. et al. (2011):** Place-based Marketing and Wine Tourism: Creating a Point of Difference and Economic Sustainability for Small Wineries. *6th AWBR International Conference Bordeaux, 2011.06.9-10.*
- Corinto, G. L. (2010):** Wine terroir concept: some preceding in Arrigo Serpieri's agrarian zone. *Enometrica, 2011/1.* 43-56.

- Corkindale, D. R. - Welsh, A. J. (2003):** Measuring Success and Marketing in Small Wineries in Australia. *International Journal of Wine Marketing* 15/2. 4-24.
- Cross, R. et al. (2011):** What is the Value of Terroir? *American Economic Review*, 101/3. 152-156.
- Czirbusz G. (1898):** Magyarország. Pleitz Ferenc Pál Könyv- és Könyomdája
- Csatári B. (2006):** A megélt tér élménye: gondolatok a táj, a terület- és a vidékfejlesztés kapcsolatáról. *Falu város régió*, 2006/3. 23-25.
- Csoma Zs. (2000):** Szent István szőlei és borai. IN: Balogh I. - Csoma Zs. ed. (2000): *Milleniumi Szőlős-Boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon*. Agroinform
- Csoma Zs. (2003):** Bor és borászat a Kárpát-medencében. *Rubicon* 2003/1-2. 3-8.
- de Blij, H. J. (1981):** Geography of Viticulture. Miami Geographical Society
- de Blij, H. J. (1983):** Wine. A Geographic Appreciation. Rowman & Allanheld Publishers
- de Blij, H. J. (1985):** Wine Regions of the Southern Hemisphere. Rowman & Allenheld
- Deloire, A. et al. (2008):** Unravelling the Terroir Mystique – an agro-socio-economic perspective. *Perspectives in Agriculture, Veterinary Science, Nutrition and Natural Resources*. 32/3. 1-9.
- Demossier, M. (2011):** Beyond terroir: territorial construction, hegemonic discourses, and French wine culture. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 17. 685-705.
- Dilger, A. (2009):** In Vino Veritas: The Effects of Different Management Configurations in German Viniculture. *Journal of Wine Research* 20/3. 199-208.
- Dougherty, P. H. (2012):** Introduction to the Geographical Study of Viticulture and Wine Production. IN: Dougherty, P. H. ed. (2012): *The Geography of Wine. Regions, Terroir and Techniques*. Springer
- Durrieu, F. - Hofmeister-Tóth Á. (2006):** Market Orientation of the French and Hungarian Small and Medium Sized Wineries. *3rd International Wine Business Research Conference Montpellier, 2006.07.6-8*.
- Easingwood, C. et al. (2011):** The Drivers of Wine Regionality. *Journal of Wine Research* 22/1. 19-33.
- Égető M. (2003):** A filoxeravészttől a második világháborúig. *Rubicon* 2003/1-2. 84-87.
- Elliot-Fisk, D. L. (2012):** Geography and the American Viticultural Areas Process, Including a Case Study of Lodi, California. IN: Dougherty, P. H. ed. (2012): *The Geography of Wine. Regions, Terroir and Techniques*. Springer
- Enyedi Gy. (1965):** A Föld mezőgazdasága (Agrár földrajzi tanulmány). Mezőgazdasági Kiadó
- Feyér P. (1970):** Szőlő- és borgazdaságunk történeti alapjai. Akadémiai Kiadó
- Feyér P. (1981):** A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Akadémiai Kiadó
- Fodor F. (1924):** Magyarország gazdasági földrajza. Franklin-Társulat
- Fodor F. (1929):** Magyarország mezőgazdasági földrajza. "Pátria" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság
- Fodor F. (2006):** A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajzi Kutatóintézet

Frisnyák S. (1993): Adalékok a hegyaljai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához (16-19. század). *Földrajzi Közlemények 1993/1. 1-13.*

Frisnyák S. ed. (1988): Magyarország földrajza. Tankönyvkiadó

Frisnyák S. – Gál A. ed. (2012): Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája. Tanulmánygyűjtemény. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium

Gergely S. (2008): Small Businesses are the Break-out Possibility of the North-Hungarian Region. *Gazdálkodás 52/22. 50-66.*

Giuliani, E. - Rabellotti, R. (2011): Bridging Researchers and the Openness of wine Innovation Systems in Chile and South Africa. *IN: Giuliani, E. et al. Ed. (2011): Innovation and Technological Catch-up. The Changing Geography of Wine Production.* Edward Elgar

Giuliani, E. et al. (2011): Innovation and technological catch-up in the wine industry: an introduction. *IN: Giuliani, E. et al. Ed. (2011): Innovation and Technological Catch-up. The Changing Geography of Wine Production.* Edward Elgar

Giuliani, E. et al. (2011): What Have We Learned from the Wine Industry? Some Concluding Remarks. *IN: Giuliani, E. et al. Ed. (2011): Innovation and Technological Catch-up. The Changing Geography of Wine Production.* Edward Elgar

Greenaugh, J. D. (2005): Geology and Wine 9: Regional trace element fingerprinting of Canadian Wines. *Geoscience Canada 32/3. 129-137.*

Gregory, D. et al ed. (2009): The Dictionary of Human Geography. Wiley-Blackwell

Győriné Kiss E. - Poór J. (2014): A szőlő- és borágazat jellemzői a szlovén és magyar határ menti területeken - Egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Gazdálkodás 58/2. 129-142.*

Gyulai F. (1997): Kompolt 15. számú lelőhely növénymaradványai a hazai italkészítés legkorábbi (rézkori) közvetett bizonyítékai. *Agria 33. Egri Múzeum Évkönyve*

Halász Z. (1962): Hungarian Wine through the Ages. Corvina

Harsányi (2007): A hazai borágazat versenyképessége a nemzetközi piacokon, különös tekintettel az Európai Unióra. *Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola*

Haynes, S. J. (1999): Geology and Wine 1. Concept of Terroir and the Role of Geology. *Geoscience Canada 26/4. 190-194.*

Ilbery, B. W. (1985): Agricultural Geography. A Social and Economic Analysis. Oxford University Press

Ilbery, B. W. (1986): Theory and Methodology in Agricultural Geography. *IN: Pacione, M. ed. (1986): Progress in Agricultural Geography.* Routledge, Taylor & Francis Group

Illés I. (2008): Regionális gazdaságtan - Területfejlesztés. TYPOTEX Kiadó

Imre, S. P. – Mauk, J. L. (2009): Geology and Wine 12. New Zealand terroir. *Geoscience Canada 36/4. 145-159.*

Jekel, B (1982): California wines: the quality factors. *Decanter 7(12). 67-68.*

- Jekel, B (1983a):** Soil and the taste of wine. *Decanter* 8(5). 59.
- Jekel, B (1983b):** Soil and wine - the debat continues. *Decanter* 8(10). 15.
- Johnson, H. - Robinson, J. (2012):** The World Atlas of Wine. Mitchell Beazley
- Johnson, T. E. et al. (2013):** Multidimensional Scaling (MDS), Cluster and Descriptive Analyses Provide Preliminary Insight into Australian Shiraz Wine Regional Characteristics. *Food Quality and Preference* 2013/29. 174-185.
- Jones, G. V. et al. (2004):** Geology and Wine 8. Modelling Viticultural Landscapes: A GIS Analysis of the Terroir Potential in the Umpqua Valley of Oregon. *Geoscience Canada* 31/4. 167-178.
- Kabai G. (2010):** „Sajnos a szőlő egy évben csak egyszer terem...” A Balaton környéki borászatok gazdálkodásának és együttműködésének helyzete 2010 elején. *Comitatus XX/194*. 87-99.
- Kádár Gy. (1999):** A magyar borgazdaság átalakulásáról. *Élelmészeti Ipar LIII/7*. 193-195.
- Karácsonyi D. (2010):** Ukrajna vidékföldrajza. Trefort Kiadó
- Keleti K. (1875):** Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873. Athenaeum
- Kemény Gy. (1917):** Magyarország mezőgazdasága. *Földrajzi Közlemények* 1917/1-3. 8-56. és 146-203.
- Kinder, T. - Slavova, M. (2008):** Service Innovation in the Bulgarian Quality Wine Export Networks: Network Migration at a Macro-level. *Journal of Wine Research* 20/2. 95-109.
- Kismarjai B. (2004):** Hazánk borvidégeinek átalakulása a rendszerváltástól napjainkig, a Badacsonyi és a Kunsági borvidékek példáján. *Szakdolgozat, ELTE-TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék*
- Kismarjai B. (2006):** A szőlőtermesztés története Magyarországon. *Szakdolgozat, ELTE BTK Történelem Segédtudományi Tanszék*
- Kismarjai B. (2012):** A Badacsonyi borvidék területi változásai az európai uniós támogatások tükrében. *A Falu* 27/3. 55-64.
- Kismarjai B. (2013):** Ország - Borrégió - Borvidék. Kérdőíves felmérés a 21. Budavári Borfesztiválon. *IN: Koncz I. - Nagy E. ed. (2013): Tudományos Próbpálya: PEME VI. Ph.D. Konferencia. 634-642.*
- Kismarjai B. (2014):** The Mór Wine District - Opportunities and Challenges. *Bulletin de l'OIV* 87(1004-1005-1006). 595-606.
- Kismarjai B. (2015):** Borászati Vállalkozások a Móri borvidéken. *Földrajzi Közlemények* 139/1. 54-65.
- Kismarjai B. (2017):** From New Clones to Flowers - Innovative Business Models in the Hungarian Wine sectors. *OIV conference Sofia, 2017. 05. 29. - 06. 02.*
- Kispál G. (2014):** "Ízlések és borok" - a csongrádi borok pozicionálása. *Gazdálkodás* 58/6. 540-592.
- Kiss Á. (1992):** Az ezerjő hazájában. A móri történelmi borvidék monográfiája. Albaswiss Kiadó
- Kozma P. (1995):** A szőlő- és borkultúra története Magyarországon. Magyar Borakadémia és Mezőgazda Kiadó
- Kunc, M. - Tiffin, S. (2011):** University Involvement in Wine Region Development: a Comparative Case Study Between Universidad de Talca (Chila) and Universidad de Cuyo (Argentina). *IN: Giuliani, E. et al.*

- Ed. (2011): Innovation and Technological Catch-up. The Changing Geography of Wine Production.*
Edward Elgar
- Lee, S-J. - Noble, A. C. (2006):** Use of Partial Least Squares Regression and Multidimensional Scaling on Aroma Models of California Chardonnay Wines. *American Journal of Enology and Viticulture* 57/3. 363-370.
- Lehota J. (2007):** Market Orientation and Competitiveness in the Hungarian Wine Sector. *OIV congress Budapest, 2007. 06. 11-18.*
- Lemaire, D. – Kasserman, D. (2012):** Bordeaux and Burgundy: A Comparison of Two French Regions in Transition. *IN: Dougherty, P. H. ed. (2012): The Geography of Wine. Regions, Terroir and Techniques.* Springer
- Lengyel I. (1999):** Mért a mérhetetlent? A megyei jogú városok vizsgálata többdimenziós skálázással. *Tér és Társadalom* 1999/1-2. 53-74.
- Madill, J. J. et al. (2003):** Strategic Dilemmas of a Small Market Player: the Canadian Wine Industry. *AWBR Colloquium in Wine Marketing Adelaide, 2003.07.26-27.*
- Magda S. - Gergely S. (2004):** A Mátrai borvidék szőlő-bor vertikumának fejlesztési stratégiája. *Gazdálkodás* 2004. 48/11. Különkiadás
- Marks, D. (2011):** Competitiveness and the Market for Central and Eastern European Wines: A Cultural Good in the Global Wine Market. *Journal of Wine Research* 22/3. 245-263.
- Martín, C. (2013):** The World of Agricultural Economics. An Introduction. Routledge, Taylor & Francis Group
- Márton J. (1977):** Az integrálódó mezőgazdaság. Mezőgazdasági Könyvkiadó
- Mendöl T. (1955):** Magyarország gazdasági földrajza. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat
- Mészáros G. et al. (2012):** Bortankönyv II. A Kárpát-medence borai. Bormatura KFT
- Mészáros G. et al. (2012a):** Magyarország híres borvidékei. Eszterházy Károly Főiskola Borkultúra Központ
- Michalkó G. - Vizi I. (2004):** A Balaton borturizmusának földrajzi vizsgálata. *Földrajzi Közlemények* 2004/1-4. 31-42.
- Moulton, K. S. (2007):** Coping with Market Concentration in the Wine Sector. The Challenge for Hungary and Other Transition Economies. *OIV Congress Budapest, 2007. 06. 11-18.*
- Mód L. – Simon A. (2012):** Wine Districts, Wine Regions, Vineyards – The Construction and Representation of Borders in the Hungarian Wine Culture. *Acta Ethnographica Hungarica* 57/1. 57-90.
- Nábrádi A. (2018):** Vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések az élelmiszer-gazdaságban (elméleti megközelítés, fogalmi tisztázás). *Gazdálkodás* 62/3. 197-227.
- Nagy-Kovács (2011):** A szőlő- és bortermékpálya jövedelmezőségének vizsgálata. *Ph.D. értekezés, Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola*
- Németh Gy. ed. (1998):** Ércnél maradóbb... A görög és római történelem forrásai. Corvina

- Nemzeti Agrárprogram 1997.** *Agrárprogram Szakmai Füzetek 13.* Vidékfejlesztés. Földművelésügyi Minisztérium
- Noev, N. (2006):** The Bulgarian Wine Sector: Policy Issues and Implications after 15 Years of Transition. *Journal of Wine Research* 17/2. 73-93.
- Orosz I. et al. (1996):** Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó
- Összefogtak a Balaton környékén.** *Bor és Piac* 2003/2. 44.
- Parr, W. V. et al. (2007):** The Distinctive Flavour of New Zealand Sauvignon Blanc: Sensory Characterisation by Wine Professionals. *Food Quality and Preference* 18/6. 849-861.
- Pécsi S. - Sárfalvi B. (1960):** Magyarország földrajza
- Perczel Gy. - Tóth J. ed. (1994):** Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó
- Perczel Gy. ed. (1996):** Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó
- Perczel Gy. ed. (2003):** Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó
- Pitte, J-R. (2008):** Bordeaux/Burgundy. A Vintage Rivalry. University of California Press
- Prats, B (1983):** The terroir is important. *Decanter* 8(7). 16.
- Prinz Gy. (1914):** Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság
- Prinz Gy. (1942):** Magyarország földrajza. Renaissance Könyvkiadóvállalat
- Prinz Gy. et al. (1938):** Magyar Föld, Magyar Faj. II-III. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest
- Raskó Gy. (2000):** Az élelmiszeripar privatizációja Magyarországon. ÁPV Rt
- Sárkány P. (1968):** A harmadik évezred küszöbén. Pillantás a jövő mezőgazdaságába. Mezőgazdasági Kiadó
- Sechrist, R. (2012):** The Origin, Diffusion, and Globalization of Riesling. *IN: Dougherty, P. H. ed. (2012): The Geography of Wine. Regions, Terroir and Techniques.* Springer
- Shanmuganathan, S. (2010):** Viticultural Zoning for the Identification and Characterisation of New Zealand „Terroirs” Using Cartographic Data. *GeoCart'2010 and ICA Symposium on Cartography. New Zealand Cartographic Society Inc, 2010.*
- Síki J. - Tóth-Zsiga I. (1997):** A magyar élelmiszeripar története. Mezőgazda Kiadó
- Sims, R. - Demediuk, P. (2003):** Small Vineries - Balancing the Making and the Marketing. *16th Annual Conference of Small Enterprise Association of Australia and New Zealand, Ballarat, 2003.09.28. - 10.01.*
- Sommers, B. J. (2008):** The Geography of Wine. How Landscapes, Cultures, Terroir, and the Weather Make a Good Drop. Penguin Group
- Spielmann, N. – Gélinas-Chebat, C. (2012):** Terroir? That's not how I would describe it. *International Journal of Wine Business Research* 24/4. 254-270.
- Stanislawski, D (1970):** Landscapes of Bacchus. Texas University Press
- Stanislawski, D. (1973):** Dark Age contributions to the Mediterranean way of life. *Annals Association of American Geographers* 63(4).

- Szabó A. – Botos E. P. (2003):** A borvidéki szerkezet átalakulásának kérdései Magyarországon: borvidék és/vagy borrégió? *Borászati Füzetek* 2003/6. *Kutatás 1.*
- Szabó A. (2015):** A Móri borvidék gazdaságföldrajzának alakulása a II. világháborútól napjainkig. *Földrajz BSc szakdolgozat, ELTE TTK FFI Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék*
- Szabó J. (1876):** A szőlőművelés és aszabor készítés Santorin szigetén Görögországban. *Földrajzi Közlemények* 1876/4. 53-63.
- Szabó Sz. (2011):** Vidéki térségek Magyarországon, és azok főbb társadalmi-gazdasági problémái. *IN: Szabó Sz. ed. (2011): Vidéki térségek Magyarországon. Trefort Kiadó*
- Teleki P. (1921):** Magyarország gazdasági térképeken. Pallas Nyomda
- Totth G. (2005):** Primer kvantitatív vizsgálatok. *IN: Hajdu I. ed. (2005): Borpiac. Mezőgazda Kiadó* 53-74.
- Totth G. – Szolnoki G. (2019):** A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése. *Gazdálkodás* 63/1. 22-39.
- Trubek, A. B. (2008):** The Taste of Place. A Cultural Journey into Terroir. University of California Press
- Unwin, T. (1991):** Wine and the Vine. An Historical Geography of Viticulture and the Wine Trade. Routledge
- Unwin, T. (2012):** Terroir: At the Heart of Geography. *IN: Dougherty, P. H. ed. (2012): The Geography of Wine. Regions, Terroir and Techniques. Springer*
- Valkó G. - Kincses Á. (2014):** A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 58/1. 3-12.
- van Leeuwen, C. - Seguin, G. (2006):** The Concept of Terroir in Viticulture. *Journal of Wine Research* 17/1 1-10.
- Vidéki I. (1994):** Boripar. *IN: Perczel Gy. – Tóth J. ed. (1994): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó*
- Vissak, T. et al. (2017):** The Role of Network Relationships in Small Wineries' Internationalization. A Case of Study from Marche, Italy. *International Journal of Wine Business Research* 29/1. 37-57.
- Wilson, J. E. (2001):** Geology and Wine 4. The Origin and Odyssey of Terroir. *Geoscience Canada* 28/3. 2001.

Internetes oldalak, elérhetőségek:

Barth, 2019: <https://www.forbes.com/sites/jillbarth/2019/02/21/americas-smallest-wine-appellation-is-for-sale/#1dfbc5d130c9>

HNT adat: <http://hnt.hu/statistikak>

HNT 2016: http://www.borrend.hu/dynamic/hirek/a_magyaroszag_i_szolo_bor_agazat_strategiaja.pdf

Kaus, 2012: <http://nyomasmindenre.hu/anyagleadas/anyagleadas/00000000/50/1.pdf> 287-299.

Kiellmayer, 2010: http://www.boraszportal.hu/hirszure/terroir_valosag_vagy_marketing_fogas-1451

KSH 2002: https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_szogyu_2001

KSH Helységnevtár: <https://www.ksh.hu/apps/hntr.main>

Móri borvidék: <http://www.moriborvidek.hu>

Móri borvidék eredetvédelmi leírás: https://boraszat.kormany.hu/download/2/01/d1000/Mor%20OEM_vv2.pdf

Nagy-Somló borvidék: <http://www.somloiborvidek.hu>

Nagy-Somló borvidék eredetvédelmi leírás: http://2010-2014.kormany.hu/download/f/3d/60000/NAGY-SOMLO_termekleiras.pdf

Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020: <http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Videkstrategia.pdf>

OIV 2000: <http://www.oiv.int/public/medias/2839/4-1-fr-stat-2000.pdf>

OIV 2010: <http://www.oiv.int/public/medias/379/viti-2010-1-en.pdf>

OIV 2012: <http://www.oiv.int/public/medias/4524/oiv-vine-and-wine-outlook-2012-completfinal.pdf>

OIV 2014: <http://www.oiv.int/public/medias/3345/ps-2015-2019-en.pdf>

OIV 2017: <http://www.oiv.int/public/medias/5479/oiv-en-bilan-2017.pdf>

Somló eredetvédelmi leírás: http://2010-2014.kormany.hu/download/4/4d/60000/SOMLOI_termekleiras.pdf

UNESCO 2005: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001543/154388f.pdf>

Yarrow, A 2016: http://www.vinography.com/archives/2016/06/volcanos_elixir_the_wines_of_s.html

Törvények, rendeletek:

1876. évi XXIX. törvénycikk a phylloxera rovar terjedésének meggátlásáról

1896. évi V. törvénycikk a phylloxera által elpusztított szőlők felujításának előmozdítása tárgyában

1938. évi XXXI. törvénycikk a hegyközségekről, valamint a szőlő- és gyümölcsgazdálkodásról

1970. évi 36. törvényerejű rendelet a szőlő- és gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról

2004. évi XVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról

1234/2007/EK rendelete (2007. október 22.) a mezőgazdasági piacok közös szervezésének létrehozásáról, valamint egyes mezőgazdasági termékekre vonatkozó egyedi rendelkezésekről („az egységes közös piacszerkezetről szóló rendelet”)

102/2009. (VIII.5.) FVM rendelet az Egri borvidék védett eredetű borairól

436/2009/EK rendelete (2009. május 26.) a 479/2008/EK tanácsi rendeletnek a szőlőkataszter, a kötelező bejelentések, a piaci felügyelethez szükséges információgyűjtés, a borászati termékek fuvarozásához szükséges kísérőokmányok, valamint a borágazatban vezetendő nyilvántartás tekintetében történő alkalmazására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról

607/2009/EK rendelete (2009. július 14.) a 479/2008/EK tanácsi rendeletnek a bizonyos borászati termékekre vonatkozó oltalom alatt álló eredetmegjelölések és földrajzi jelzések, hagyományos kifejezések, valamint e

termékek címkézése és kiserelése tekintetében történő végrehajtására vonatkozó egyes részletes szabályok megállapításáról

2012. évi CCXIX. törvény a hegyközségekről

2016. évi LXXXVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 2004. évi XVIII. törvény módosításáról

1259/2016. (VI.6.) Kormány határozat az Agrármarketing Centrum Nonprofit Kft. létrehozásáról, valamint a közösségi agrármarketing tevékenységgel kapcsolatos feladatoknak az Agrármarketing Centrum Nonprofit Kft. részére történő átadásához szükséges kormányzati feladatokról

12 FÜGGELÉK

A magyar borexport mennyisége és értéke (2011-2016)

Megnevezés	2011			2012			2013			2014			2015			2016		
	Mértékegység	érték	átlagár	Mértékegység	érték	átlagár	Mértékegység	érték	átlagár	Mértékegység	érték	átlagár	Mértékegység	érték	átlagár	Mértékegység	érték	átlagár
	hl	ezer euró	euró/l	hl	ezer euró	euró/l	hl	ezer euró	euró/l	hl	ezer euró	euró/l	hl	ezer euró	euró/l	hl	ezer euró	euró/l
Mindösszesen	586 751	60 871	1,04	234 512	26 852	1,15	625 705	74 907	1,20	552 943	673 039	23,22	627 690	33 091 673	20,64	649 580	84 528 311	30,06
EU-27	533 184	49 425	0,93	206 993	21 013	1,02	566 600	61 121	1,08	498 314	52 545 836	1,05	570 410	22 105 940	0,39	603 172	68 698 737	1,14
Csehország	117 182	8 316	0,71	39 059	3 393	0,87	88 889	8 093	0,93	79 822	7 115 429	0,89	143 076	5 762 920	0,40	131 997	10 919 736	0,83
Nagy-Britannia	30 123	4 339	1,44	13 683	2 238	1,64	50 034	7 126	1,42	82 300	10 967 843	1,33	49 636	4 491 338	0,90	72 549	11 286 086	1,56
Németország	154 686	13 026	0,84	69 467	5 159	0,74	147 749	14 511	0,98	108 059	12 056 960	1,12	118 562	11 823 566	1,00	116 709	11 376 515	0,97
Szlovákia	107 089	6 706	0,63	35 458	2 595	0,73	90 280	8 047	0,89	78 443	5 928 421	0,76	77 750	6 562 018	0,84	85 998	7 588 064	0,88
Volt SZU országai	21 128	2 656	1,26	9 554	1 335	1,40	20 670	3 122	1,51	17 133	3 433 500	2,00	901	156 565	1,74	7 112	1 137 618	1,60
Más EU országok	9 701	1 608	1,66	6 877	895	1,30	11 894	1 880	1,58	8 637	1 305 454	1,51	2 993	791 346	2,64	9 869	1 975 670	2,00
Ázsia	10 894	3 537	3,25	5 813	1 713	2,95	14 334	4 658	3,25	16 630	5 695 197	3,38	31 994	5 535 187	1,73	15 872	5 740 290	3,62
Kína	5 493	1 911	3,48	3 520	1 159	3,29	9 319	2 908	3,12	10 250	3 145 086	3,07	27 656	3 385 087	1,22	11 978	3 908 830	3,26
Japán	2 480	577	2,33	2 000	354	1,77	13 18	494	3,74	15 70	551 999	3,52	12 19	523 862	4,30	1 111	523 867	4,71
Afrika összesen	291	78	2,69	159	40	2,51	63	27	4,23	214	48 912	2,29	4	1 771	5,00	99	54 060	5,48
Észak és Közép-A	11 162	3 373	3,02	4 928	1 789	3,63	11 714	3 903	3,33	10 905	4 080 085	3,74	20 485	4 254 535	2,08	13 165	6 770 482	5,14
Kanada	7 237	1 985	2,74	2 670	800	2,99	7 090	2 106	2,97	6 625	2 141 632	3,28	37 342	2 433 025	0,65	8 259	4 281 055	5,18
Egyesült Államok	3 918	1 381	3,52	2 255	986	4,37	4 149	1 667	4,02	3 856	1 788 249	4,64	13 915	1 742 559	1,25	4 901	2 483 118	5,07
Dél-Amerika	225	98	4,35	86	39	4,46	285	119	4,18	301	125 542	4,17	734	164 314	2,24	210	98 615	4,70
Óceánia	167	97	5,78	101	29	2,90	146	78	5,37	209	105 864	5,06	170	82 015	4,82	83	52 839	6,38

Forrás: HNT alapján saját válogatás

MDS kérdőív

Milyennek értékeli Magyarország szőlő-bor ágazatának helyzetét?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Milyennek értékeli saját borvidéke helyzetét az ország többi borvidékéhez képest?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Milyennek értékeli saját borvidéke helyzetét a borrégió többi borvidékéhez képest?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

**Milyennek értékeli saját borvidéke földrajzi elhelyezkedését:
piac szempontjából?**

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

idegenforgalom szempontjából?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Ön szerint az ország milyen szőlőtermesztő adottságokkal bír?

kiváló (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Ön szerint az ország jelenlegi szőlőterülete megfelel az adottságoknak?

teljes mértékben (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 egyáltalán nem (1)

Ön szerint saját borvidékének területe milyen adottságokkal bír?

kiváló (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Ön szerint saját borvidéke jelen helyzetében megfelel az adottságoknak?

teljes mértékben (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 egyáltalán nem (1)

**Ön szerint saját borvidékének melyek a legfontosabb adottságai (talaj, éghajlat stb)?
Emeljen ki hármat!**

.....

Az Ön birtokának területe kitűzött céljai eléréséhez

teljes mértékben elegendő (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 egyáltalán nem elegendő (1)

Ön mely szőlőfajtákat ítéli legfontosabbnak az ország szempontjából? Emeljen ki hármat!

.....

Ön mely szőlőfajtákat ítéli legfontosabbnak borrégiója szempontjából? Emeljen ki hármat!

.....

Ön mely szőlőfajtákat ítéli legfontosabbnak borvidéke szempontjából? Emeljen ki hármat!

.....

Milyennek értékeli az ország borászatának külkereskedelmi lehetőségeit?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Milyennek értékeli borrégiója borászatának külkereskedelmi lehetőségeit?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Milyennek értékeli saját borvidéke borászatának külkereskedelmi lehetőségeit?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Milyennek értékeli saját pincészetének külkereskedelmi lehetőségeit?

nagyon jó (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 nagyon rossz (1)

Saját borászata elsősorban mely piacokon aktív?

külföldön (10)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 belföldön (1)

Vállalkozás-fejlesztési kérdőív

Vállalkozás típusa:

egyéni/családi kft bt rt egyéb(?)

Vállalkozás kora:

1 éves 2-3 éves 4-5 éves 6-10 éves 10-15 éves 15 évesnél idősebb

Alkalmazottak száma:

nincs 1 1-3 3-5 5-10 10-nél több

Alkalmazás hossza:

időszakos: hány embert?
milyen tevékenységre?
állandó: hány embert?
milyen tevékenységre?

Üzleti filozófia (pár szóban!):

Gazdasági tevékenység:

szőlőeladás felvásárlónak?

ha igen, milyen mennyiségben?

szőlőfelvásárlás termelőtől?

ha igen, milyen mennyiségben?

folyóbor eladás?

ha igen, milyen mennyiségben (hl)?

pincében?

vendéglátóhelyen?

palackozott bor eladása?

ha igen, milyen mennyiségben (palack)?

pincében?

kiskereskedelmi hálózaton?

szuper/hipermarketben?

vendéglátóhelyen?

Tagja-e szakmai szervezetnek?

Tart-e borkóstolókat?

ha igen, szervezeten?

milyen gyakorisággal?

átlagban hány főnek?

ételt ad hozzá (meleg, hideg)?

ha nem, tervez-e?

Rendelkezik-e szálláslehetőséggel?

Vett-e igénybe pályázati lehetőséget?

EU-s pályázatra?

ha igen, szőlő-bor magántárolás támogatására?

szőlőültetvények szerkezet-átalakításának és átállításának támogatására?

szőlőültetvények kivágásának támogatására?

alkoholtartalom növelésére felhasznált must után járó támogatásra?

felhasznált gázolajhoz nyújtott támogatásra?

borászati gépek, technológiai berendezések beszerzésére?

nyert el támogatást?

Szőlőtermesztés - bortermelés kérdőív

Hány hektáros területen gazdálkodik?

0,0000 – 0,0500	
0,0501 – 0,1000	
0,1001 – 0,1500	
0,1501 – 0,3000	
0,3001 – 0,5000	
0,5001 – 1,0000	
1,1001 – 5,0000	
5,0001 – 10,0000	
10,0001 – 30,0000	
30,0001 – 100,0000	
100,0001 -	

Ültetvények kora? (pl. 1 ha = 5 éves)

Tervez-e új telepítést?

Ha igen: mekkora területen?

milyen fajtát?

Milyen szőlőfajtát termeszt? Hány hektáron? ⁶⁶

Bianca		Pinot blanc		Portugieser (Kékoportó)	
Chardonnay		Rajnai rizling		Merlot	
Cserszegi fűszeres		Müller-Thurgau (Rizlingszilváni)		Syrah	
Ezerfürtű		Sauvignon blanc		Zweigelt	
Ezerjó		Szürkebarát			
Irsai Olivér		Tramini			
Királyleányka		Zöld veltelíni			
Leányka		Cabernet franc			
Olasz rizling		Cabernet sauvignon			
Ottonel muskotály		Kékfrankos			

Szőlő átlagtermés (q/ha vagy t/ha)?

Bor átlagmennyiség (hl)?

Rendelkezik saját pincével?

Ha igen: mekkora alapterülettel bír (m²)?

mekkora tárolókapacitással bír (hl)?

fahordó (hl)?

⁶⁶ A két borvidék esetében természetesen az adott borvidékre jellemző szőlőfajták közül lehetett választani.

új fahordó?

1-2 éves?

3-5 éves?

5-10 éves?

10 évnél idősebb?

acéltartály (hl)?

más fémtároló (hl)?

beton (hl)?

műanyag (hl)?

egyéb (hl)?

Ha nem: hol?

Rendelkezik saját palackozóval?

Ha igen: bérpalackozást vállal?

Ha nem: borvidéken palackoztat?

borvidéken kívül?

tervez beruházni saját palackozóba?

Kézi szüret vagy gépesített?